

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2012-0002

**TÜRKİYE'DE DIŞA AÇILMANIN DIŞ BORÇLANMA
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ**

HAZIRLAYAN

Mehmet BÖLÜKBAŞ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Mesut ÇAKIR

AYDIN - 2012

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2012-0002**

**TÜRKİYE'DE DIŞA AÇILMANIN DIŞ BORÇLANMA
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ**

HAZIRLAYAN

Mehmet BÖLÜKBAŞ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Mesut ÇAKIR

AYDIN - 2012

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı öğrencisi Mehmet BÖLÜKBAŞ tarafından hazırlanan “**Türkiye’de Dışa Açılmanın Dış Borçlanma Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz**” başlıklı tez, 16.07.2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı:

Kurumu:

İmzası:

Yrd. Doç. Dr. Mesut ÇAKIR (Danışman) Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Osman PEKER

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şansel ÖZPINAR

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Selçuk ÇOLAKOĞLU
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Mehmet BÖLÜKBAŞ

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: Mehmet BÖLÜKBAŞ

BAŞLIK: TÜRKİYE’DE DIŞA AÇILMANIN DIŞ BORÇLANMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

ÖZET

Dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisine yönelik literatürde yapılmış pek çok çalışma olmasına rağmen Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisini inceleyen çalışmalara nadiren rastlanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de dışa açılmayla birlikte dış borçlanmada meydana gelen değişimi incelemektir. Bu amaca uygun olarak çalışmada ilk olarak bu değişkenler arasındaki ilişki teorik olarak ele alınmış ardından dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanmada da artış yaşanacağı hipotezi eş-bütünleşme yöntemiyle test edilmiştir.

Çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın konusuna yönelik tanımlara ve kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanmanın gelişimi tarihsel süreç içinde ele alınarak, dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Türkiye’de dışa açıklığın dış borçlanma üzerindeki etkisi ekonometrik olarak incelenmiş ve elde edilen bulgular teorik çerçeve kapsamında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışa Açıklık, Dış Borçlanma, Eş-bütünleşme Yöntemi, Türkiye.

NAME-SURNAME OF AUTHOR: Mehmet BÖLÜKBAŞ

TITLE: THE EFFECT OF TRADE OPENNESS ON EXTERNAL DEBT IN TURKEY:
AN ECONOMETRICAL ANALYSIS

ABSTRACT

Although there are many studies in literature, on the relation between trade openness and external debt; it is hard to see its examples in Turkey. The aim of this study is to analyze the change in the external debt during with trade openness. In this study, to fit this purpose, firstly the relation between these two variables is handled theoretically, later on; the hypothesis that, there will be an increase in external debt with the increase of trade openness is tested with the method of co-integration.

The study is consisted of three parts in general. The first part includes the conceptual framework and definitions concerning the subject matter of the study. In the second part, the relation between trade openness and external debt is emphasized by dealing with their progress in historical process. And in the third part, the effect of trade openness on external debt in Turkey is analyzed econometrically and the symptoms discovered are interpreted in a theoretical framework.

Keywords: *Trade Openness, External Debt, Co-integration Method, Turkey.*

ÖNSÖZ

Özellikle 1980 sonrasında hızlı bir dışa açılma sürecine giren Türkiye’de dış borçlanma günümüzün en önemli ekonomik sorunlarından biridir. Bu temel gerçeklikten hareketle, tez konusu olarak Türkiye’de dışa açıklığın dış borçlanma üzerindeki etkisini ekonometrik olarak incelemeye çalıştım. Yüksek lisans tezi araştırmacının akademik dünyaya attığı ilk adımı olarak görülmektedir. Bu ilk adımı atarken tez konuyla ilgili tüm konu başlıklarına yer vermeye çalıştım ancak eksiklerim muhakkak olacaktır. Bu bağlamda her türlü katkı ve eleştiriye açık olan tezimin, dışa açılma ve dış borçlanma ilişkisi hakkındaki literatüre katkıda bulunmasını diliyorum.

Bu tezin yazılmasında birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Tez konusunun belirlenmesinde, bölümlerinin düzenlenmesinde, ekonometrik analizin yapılmasında katkıda bulunan ve bana ekonometri bilimini sevdiren değerli hocam Doç. Dr. Osman PEKER’e, yapıcı eleştirileri ve katkıları için tez danışmanım ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mesut ÇAKIR’a, tez çalışmam ve öncesinde bilgi ve eğitimin yanı sıra, manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Funda ÇONDUR’a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayrıca bugünlere gelmemde üzerimde çok emekleri olan değerli aileme ve ilköğretimden yüksek lisansa kadar tüm hocalarıma içtenlikle çok teşekkür ederim.

Mehmet BÖLÜKBAŞ

Aydın, Haziran 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA	3
1.1. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA: KAVRAM VE TANIMLAR.....	4
1.1.1. Dışa Açıklık	4
1.1.2. Dış Borçlanma	6
1.2. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA TÜRLERİ	10
1.2.1. Dışa Açıklık Türleri.....	10
1.2.1.1. Ticari Dışa Açıklık.....	14
1.2.1.2. Finansal Dışa Açıklık.....	15
1.2.2. Dış Borçlanma Türleri	16
1.2.2.1. Vadelerine Göre Dış Borçlanma	16
1.2.2.2. Alacaklılarına Göre Dış Borçlanma	17
1.2.2.3. Borçlularına Göre Dış Borçlanma.....	18
1.2.2.4. Kullanım Biçimlerine Göre Dış Borçlanma.....	18

1.3. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BOROÇLANMA GÖSTERGELERİ	20
1.3.1. Diőa Açıklık Göstergeleri	21
1.3.2. Diő Borçlanma Göstergeleri.....	22
1.3.2.1. Toplam Diő Borç Stoku/GSMH	22
1.3.2.2. Toplam Diő Borç Stoku/İhracat	23
1.3.2.3. Diő Borç Servisi/İhracat	24
1.3.2.4. Diő Borç Faiz Ödemeleri/İhracat	25
1.3.2.5. Diğer Diő Borçlanma Göstergeleri.....	26
1.4. DIŞA AÇIKLIĞIN VE DIŞ BOROÇLANMANIN ETKİLERİ.....	28
1.4.1. Diőa Açıklığın Ekonomik Etkileri	28
1.4.2. Diő Borçlanmanın Ekonomik Etkileri	31
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BOROÇLANMA İLİŞKİSİ	34
2.1. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ	35
2.1.1. 1923-1950 Dönemi	36
2.1.2. 1951-1980 Dönemi	42
2.1.3. 1980 Sonrası Dönem.....	47
2.2. TÜRKİYE’DE DIŞ BOROÇLANMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	55
2.2.1. 1923-1950 Dönemi	55
2.2.2. 1951-1980 Dönemi	58
2.2.3. 1980 Sonrası Dönem.....	64
2.3. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BOROÇLANMA İLİŞKİSİ.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	

TÜRKİYE'DE DIŞA AÇIKLIĞIN DIŞ BORÇLANMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	80
3.1. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR.	80
3.2. VERİ VE YÖNTEM TANIMLAMASI.....	84
3.3. UYGULAMA VE BULGULAR.....	87
3.3.1. Ön Testler ve Analiz (ADF Birim Kök Testi).....	88
3.3.2. Eş-bütünleşme Sınaması (Uzun Dönem Analizi).....	89
3.3.3. Hata Düzeltme Modeli (Kısa Dönem Analizi).....	91
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	93
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ	106

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku/GSMH Oranı.....	23
Şekil 1.2: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku/İhracat Oranı.....	24
Şekil 1.3: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Borç Servisi/İhracat Oranı.....	25
Şekil 1.4: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat Oranı.....	26
Şekil 1.5: Dışa Açıklık ve Makro Ekonomik İstikrar İlişkisi.....	30
Şekil 1.6: Yıllar İtibariyle GSYİH ve Toplam Dış Borç Stoku.....	33
Şekil 2.1: 1923-1950 Döneminde İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı.....	41
Şekil 2.2: 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Dış Ticaret Dengesi.....	42
Şekil 2.3: 1951-1980 Döneminde İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı.....	46
Şekil 2.4: 1951-1980 Döneminde Türkiye'de Dış Ticaret Dengesi.....	47
Şekil 2.5: 1980-1994 Döneminde Türkiye'de İhracat ve İthalatın Gelişimi.....	51
Şekil 2.6: 1923-2010 Döneminde Türkiye'de Dışa Açıklık Oranı.....	54
Şekil 2.7: 1932-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku.....	57
Şekil 2.8: 1932-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku/GSMH Oranları.....	58
Şekil 2.9: 1965-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku.....	62
Şekil 2.10: 1965-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku/GSMH Oranı.....	63
Şekil 2.11: 1981-1999 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku ve Vadelerine Göre Dağılımı.....	70
Şekil 2.12: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokundaki Değişim.....	73
Şekil 2.13: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Seçilmiş Dış Borç Göstergeleri.....	76
Şekil 2.14: 1930-2010 Döneminde Türkiye'de Dışa Açıklık ve Dış Borçlanma Artış Oranı.....	79

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: 1965-1984 Dönemi İtibariyle Dışa Açıklıklarına Göre Ülke Grupları.....	12
Tablo 1.2: Yıllar İtibariyle Seçilmiş Ülkelerin Ticari Dışa Açıklık Oranları.....	14
Tablo 2.1: 1923-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri.....	40
Tablo 2.2: 1951-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri.....	46
Tablo 2.3: 1980 Sonrası Dönemde Borçlanma Politikası ve Sonuçları.....	66
Tablo 2.4: 1981-1996 Döneminde Türkiye'nin Seçilmiş Dış Borç Göstergeleri.....	69
Tablo 2.5: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku Profili.....	72
Tablo 3.1. ADF Birim Kök Testi.....	89
Tablo 3.2. Eş-bütünleşme Sınama Sonuçları (1998:Q1-2011:Q4).....	90
Tablo 3.3. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları(1998:Q1-2011:Q4).....	92

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BIS	: Uluslararası Mutabakatlar Bankası
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
EKKY	: En Küçük Kareler Yöntemi
ECT	: Hata Düzeltme Terimi
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dışa açılmanın dış borçlanma üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktır. Bu amaca uygun olarak dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü eş-bütünleşme yöntemi yardımıyla test edilmeye çalışılmıştır.

Dışa açıklık, bir ekonominin uluslararası ekonomik güçlerle bütünleşme derecesini gösteren bir ölçüt olarak bilinmekte, aynı zamanda bir ülkenin dış dünyayla bütünleşmesi olarak da tanımlanmaktadır (Bahmani-Oskooe ve Niroomand, 1999; Baldemir vd., 2009; Combes ve Saadi-Sedik, 2006; Leamer, 1988; Uzun, 2010; Yen, 2008). Dış borçlanma ise en genel tanımıyla bir ülkede yerleşik olan kişi ya da kuruluşların, başka bir ülkeden ya da uluslararası finans kuruluşlardan sağladıkları kısa, orta ve uzun vadeli dış kaynaklar olarak tanımlanmaktadır (Sarı, 2004: 3; Altın, 2003: 5; Bal, 2001: 14). Dışa açıklık ülkelere dış borçlanma konusunda kolaylıklar sağladığından dışa açıklık düzeyleri yüksek olan dünya ülkelerinin birbirlerinden borç alma ve birbirlerine borç verme düzeyleri de yüksektir. Çünkü dışa açık bir ekonomi, diğer ülkelerden ya da uluslararası kuruluşlardan kolaylıkla borçlanabilmekte veya diğer ülkelere borç verebilmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın sorunsalı; “ülkelerin dışa açıklığının artmasıyla birlikte dış borçlanması da artmakta mıdır?” biçiminde formüle edilmiştir. Buna göre, çalışmanın hipotezi “dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanma da artmaktadır” şeklindedir. Bu hipotezin Türkiye için test edilmesi ise bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. 1980’li yıllardan sonra birçok gelişmekte olan ülke ithal ikameci politikaların yol açtığı dış ticaret sorunlarından kurtulabilmek için dış finansman yoluna giderek uluslararası piyasalardan büyük oranda borç almışlardır. Ancak alınan bu borçlar hem yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarının gerçekleşmesinde etkili olmamış, hem de ülkelerin dış borç düzeylerinde artışa neden olmuştur. Türkiye’nin de 1980’li yıllardan itibaren dışa açık bir ekonomi politikası izlemesi dış borçlanmasında etkili olmuştur. Görüldüğü gibi dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişki birbirlerini destekler niteliktedir.

Bu bağlamda bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dışa açıklık ve dış borçlanmaya ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiş ve burada değişkenlere ait tanımlamalar, kavramsal boyutlar ve teorik çerçeve üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanmanın tarihsel gelişimine yer verilerek bu kapsamda dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisine değinilmiştir. Dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkinin ne yönde olduğu net bir şekilde söylenememekle birlikte, dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanmanın artış gösterdiği, dış borçlanmanın azaldığı ya da değişmediği sonuçlarına tarihsel gelişim süreci incelenirken şahit olunmuştur. Bu durumun çeşitli dönemlerdeki dış baskılar ve iç baskılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Dışa açıklık oranlarında meydana gelen değişimlerin dış borçlanma üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemek üzere de üçüncü bölüm oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde öncelikle dışa açıklık ve dış borçlanma için veri ve yöntem tanımlaması yapılmış; dışa açıklık için ihracat ve ithalat toplamının ülkenin milli gelirine bölünmesiyle elde edilen dışa açıklık oranı kullanılmıştır. Dış borçlanma için ise dış borç stoku verisi kullanılmıştır. Ardından ekonometrik uygulamaya ve bu uygulamalardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA

Çalışmada dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişki makro iktisat politikaları kapsamında ele alınarak incelenmiştir. Birçok gelişmekte olan ülke 1980’li yıllara kadar içe dönük, ithal ikameci bir politika izlerken, 1970’li yılların sonlarında yaşanan borç krizlerinin etkisiyle ithal ikameci kalkınma stratejisinden vazgeçerek dışa dönük, ihracata dayalı bir büyüme stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında dışa açıklık ve dış borçlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Özellikle 1970’li yılların ortalarında ve 1980’li yıllarda dışa açık kalkınma stratejilerinin ithal ikameci stratejilere oranla daha fazla itibar görmesinde; ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinde ortaya çıkan sorunlar, dışa açık politikaların uzun dönem büyüme oranında sürdürülebilir artışlar yaratacağı olgusunu taşıyan entelektüel etkiler, Doğu Asya ülkelerinin başarıları, dış borç krizi, uluslararası ekonomik kuruluşlar, ideolojik değişim ve küreselleşme sürecinin hız kazanması rol oynamıştır (Türker, 2006: 92-97). 1980’li yıllardan sonra birçok gelişmekte olan ülke ithal ikameci politikaların yol açtığı dış ticaret sorunlarından kurtulabilmek için dış finansman yoluna giderek uluslararası piyasalardan büyük oranda borç almışlardır. Ancak alınan bu borçlar hem yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarının gerçekleşmesinde etkili olmamış hem de ülkelerin dış borç düzeylerinde artışa neden olmuştur.

Dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiye değinmeden önce ilk olarak dışa açıklık ve dış borçlanmaya ilişkin temel kavramlar ele alınmıştır. İzleyen alt bölümlerde dışa açıklık ve dış borçlanma türleri, dışa açıklık ve dış borçlanma göstergeleri ayrı ayrı ele alınarak dışa açıklık ve dış borçlanmanın makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1.1. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BÖRÇLANMA: KAVRAM VE TANIMLAR

1970’li yılların sonlarına doğru petrol krizlerinin etkisiyle uluslararası ekonominin resesyona girmesi sanayileşmiş ölkelerin talebini azaltma, deflasyonist politikalar uygulama gibi önlemler almasına yol açmıştır. Bu durum gelişmekte olan ölkelerin ihracat gelirlerinin ve ihraç ürün fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Bir yandan azalan ihraç gelirleri borç faizlerini ödeme güçlüğü yaratırken, diğer yandan sanayileşmiş ölkelerin enflasyona karşı faiz oranlarını yükseltmesi ölkelerin borç yükünü artırarak borç kıskacına girmelerine neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda gelişmekte olan ölkelerin 1970 yılında 62,5 milyar dolar olan toplam dış borçları 1980 yılına gelindiğinde dokuz kat artarak 561,4 milyar dolar, 1984 yılında ise 845,6 milyar dolar düzeyine çıkmıştır (Türker, 2006: 98). Ölkelerin yaşamış oldukları bu borç krizi bir yandan ölkelerin IMF (Uluslararası Para Fonu), DB (Dünya Bankası) gibi uluslararası kuruluşlarla anlaşmalar yapmasını sağlarken, diğer yandan bu kuruluşlar kanalıyla ölkelerin dışa açılma düzeyini daha da artırmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde dışa açıklık ve dış borçlanma ile ilgili temel kavram ve tanımlara yer verilmiştir. Daha çok dışa açıklık ve dış borçlanma kavramı üzerinde durulurken, dış borçlanma ile ilgili olduğundan gayri safi dış borç, dış borç servisi, dış finansman ve dış yardım gibi kavramlara da yer verilmiştir.

1.1.1. Dışa Açıklık

Dışa açıklık konusunda literatürde pek çok tanım bulunmakla beraber genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. En basit tanımıyla dışa açıklık bir ölkenin dış dünyayla bütünleşmesi olarak adlandırılmaktadır. Daha geniş kapsamlı bir tanımda ise dışa açıklık; ihracat ve ithalat toplamının GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)’ya oranıyla belirlenen ve bir ekonominin uluslararası ekonomik güçlerle bütünleşme derecesini gösteren bir ölçüttür (Bahmani-Oskooe ve Niroomand, 1999; Baldemir vd., 2009; Combes ve Saadi-Sedik, 2006; Leamer,1988; Uzun, 2010; Yen, 2008).

Bir başka tanıma göre dışa açıklık ya da dışa açılma, iktisat literatüründe, bir ülkenin uluslararası pazarla bütünleşmesi anlamında kullanılan geniş kapsamlı ama sınırları belirsiz bir terimdir. İçe dönük ekonominin tersine çevrilmesi, iç yapının dünya ekonomisinden gelen etkilere açılması ve buna göre şekillenmesi amacını içermektedir (Kazgan, 1985: 32). Bir ülkenin dışa açık olarak tanımlanabilmesi ticarete ve faktör akımlarına ne kadar açık olduğuna bağlıdır. Ticaret akımları mal ve hizmetleri, faktör akımları ise sermaye ve emeği kapsar (Arı, 2001: 2; Tanrıseven, 2007: 33). Bu nedenle dış ticaret hacminin (ihracat + ithalat) GSMH'ya oranı olarak tanımlanan dışa açıklık oranının, bir ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşme derecesini gösterdiğini ve bu oranın yükseldikçe ülkenin dışa açıklık düzeyinin artacağını söylemek mümkündür.

Bir ülkenin dışa açık ya da dışa kapalı diye siyah beyaz çizgilerle kesin biçimde ayrılması söz konusu değildir. Çünkü bir ülke tarihinin bir döneminde dışa çok açık iken, başka bir döneminde dışa açık olmayan bir politika izleyebilir. Nitekim Tanzimat Fermanının ilanını izleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu dışa açılmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde dışa çok açık bir ülke olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda ise dışa açık bir politika izlenirken, 1930-1947 yılları arasında Türkiye dışa kapalı hale gelmiştir. 1980 yılı sonrası dönemde ise tekrar dışa açılmaya başlamıştır (Kazgan, 1985: 32-33).

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinin olumsuz etkileri diğer dünya ülkelerini olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş ve yeni bir politikaya ihtiyaç duyulmuştur. Diğer pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de ekonomik gelişimini sağlamak için 1980'li yıllarda dışa açılma sürecine 24 Ocak Kararları olarak bilinen ve dışa açık, ihracata yönelik kalkınma stratejisini savunan kapsamlı bir ekonomik paket uygulayarak dâhil olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1980 yılı Türkiye Ekonomisi için bir dönüm noktası sayılabilir. Türkiye'de dışa açılma süreci ile sadece mal ve hizmet ticaretinin (dış ticaretin) değil, sermaye hareketlerinin de serbestleştirilmesi önem kazanmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi gerek mal ve hizmet ticaretinin gerekse sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu gelişmelerle birlikte

hem reel piyasalar hem de finansal piyasalar gelişme göstermiştir. Nitekim 1980 yılında 2,91 milyar dolar olan ihracat, 1985 yılında 7,95 milyar dolara, 1990 yılına gelindiğinde ise 12,95 milyar dolara yükselmiştir. Aynı gelişme ithalat için de geçerlidir; 1980 yılında 7,9 milyar dolar olan ithalat, 1985 yılında 11,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 1990 yılına gelindiğinde ise neredeyse iki katına çıkarak 22,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir¹. Dış ticaret hacminde meydana gelen bu iyileşmenin Türkiye'nin dışa açıklık düzeyini artırdığı söylenebilir. Reel piyasalarda yaşanan bu gelişmelere ilaveten 1980'li yılların başlarında yürürlüğe konulan Sermaye Piyasası Kanunu² ve ilerleyen yıllarda alınan finansal piyasalara ilişkin alınan kararlarla da finansal anlamda dışa açıklık sağlanmak istenmiştir.

Dışa açıklık ülkelere dış borçlanma konusunda da kolaylık sağladığından dışa açıklık düzeyleri yüksek olan dünya ülkelerinin birbirlerinden borç alma ve birbirlerine borç verme düzeylerinde de gelişmeler yaşanmıştır. Çünkü dışa açık bir ekonomi diğer ülkelere borç verebilmekte ya da uluslararası kuruluşlardan borçlanabilmekte veya diğer ülkelere borç verebilmektedir. Türkiye'nin de 1980'li yıllardan itibaren dışa açık bir ekonomi politikası izlemesi dış borçlanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda dış kaynaklardan borçlanılarak ithalatın artırılması yoluyla da yine dışa açıklık sağlanabilmektedir. Görüldüğü gibi dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişki birbirlerini destekler niteliktedir. Çalışmanın konusunu oluşturan bu ilişkiye çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha kapsamlı olarak değinilecektir.

1.1.2. Dış Borçlanma

Gelişmekte olan ülkelerin geçmişten günümüze pek çok iktisadi ve sosyal sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve siyasi sorunların temelinde kalkınmanın doğal yapısından kaynaklanan finansman sorunu yer almaktadır. Bu sorunun aşılabilmesi için sermaye birikiminin sağlanarak ekonomik gelişme yolunda adımlar atılması gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı darboğazlar nedeniyle bu adımların atılabilmesi güçleşmektedir. Bu durum da gelişmekte olan ülkeleri dış kaynak

¹ Veriler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011)'den derlenmiştir.

² Türkiye'de 1981 yılı Temmuz ayında yayınlanan 2499 sayılı kanun.

kullanımına yöneltilmektedir (Altın, 2003: 1). Kalkınmanın finansmanında önemli bir yeri olan dış kaynaklar; dış borç, dış finansman, dış yardım, yabancı sermaye gibi pek çok unsuru kapsamaktadır.

1980’li yıllardan itibaren dış borçlarda meydana gelen artışlar, dış borçların artış miktarlarının izlenebilmesi için bir standarda kavuşturulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda DB, IMF, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ve BIS (Uluslararası Mutabakatlar Bankası) gibi uluslararası örgütler ortak bir çalışma grubu kurarak dış borç verilerinin standart hale getirilmesini sağlamışlardır. Bu çalışma grubunun önerdiği ve T. C. Hazine Müsteşarlığı tarafından da kabul edilen tanım ise: “Dış borç, bir ülkenin belirli bir zaman dilimi içindeki gayri safi dış borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülükler toplamıdır” şeklindedir (Sarı, 2004: 3; Altın, 2003: 5; Bal, 2001: 14).

Bu tanımın dışında dış borçlanmaya ilişkin başka tanımlar da yapılmaktadır. Dış borç, bir ülkede yerleşik ya da yerleşik olmayan kişiler tarafından, herhangi bir zamanda alınan borçların, faizli anapara ya da faizsiz anapara olarak geri ödenmesi şeklinde tanımlanmıştır (World Bank, 1988: 19). Bir diğer tanıma göre dış borçlanma ya da dış borç; devletin, devlete bağlı kuruluşların başka bir devletten ya da dış kuruluşlardan finansal kaynak sağlamasıdır. Ülkeler büyük ölçüde borçlandıklarında kamu harcamalarının ve döviz kazançlarının büyük kısmı dış borç servisinde emildiğinden ekonomik sorunlar oluşmaktadır (Wijeweera vd, 2005: 3). Dış borçlanma yabancı para cinsinden yapıldığı için borçlanan ülkelerin ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Ancak dış borçların ödeme zamanı geldiğinde ise ödemeler bilançosu olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle Türkiye gibi döviz sıkıntısı çeken, ihracatın yetersiz kaldığı ülkelerde bu durum kendini göstermektedir.

Dış borçlarda meydana gelen artışlar özellikle 1974-1983 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Bu süreçte bütün gelişmiş ülkelerde devlet borçlarının GSMH içindeki payı hızlı bir artış göstermiştir. Ancak 1990’larda ve sonrasında da toplam dış borç stokunda

artışlar izlenmiştir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borç stoku 1990'da 1.253 milyar dolar iken 2009'da 3.545 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'de ise 1990'da 49 milyon dolar olan toplam dış borç stoku 2009 ve 2010'da sırasıyla 268 ve 289 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir³. Ülkelerin dış finansmana ya da dış borçlara ihtiyaç duymalarının altında pek çok neden bulunmaktadır. Bunlar arasında en belirgin olanları şu şekilde sıralanmaktadır; (Bilginoğlu ve Aysu, 2008; Evgin, 1996; Sarı, 2004; Lessard, 1986)

- Dış ticaret ve ödemeler dengesindeki açıkların finanse edilmesi,
- Kronikleşen bütçe açıklarının giderilmesi,
- Artan savunma harcamaları için finansman sağlanması,
- Sanayileşme ve kalkınma çabalarıyla ilişkili olarak yatırım ve reformların finanse edilmesi,
- Fiyat istikrarının sağlanması ve korunması amacının gerçekleştirilmesi,
- Milli gelirin artırılması ve istihdamın sağlanması,
- Yetersiz iç tasarruflar ve tasarrufların belli yatırımlara kanalize edilmesinin amaçlanması,
- Yurtiçi finansmanın yurt dışı finansmana göre pahalı olması,
- Vadesi gelen borçlara finansman sağlanması,
- Sanayi üretiminin büyük ölçüde ara mal ithalatına bağlı olması sebebiyle dışa olan bağımlılık,
- Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinliğin sağlanması,
- Gelir dağılımının ve dengeli bölgesel gelişmenin sağlanması,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, savaş vs.) karşılanması.

Yukarıda kalkınma finansmanında önemli bir yeri olan dış kaynakların, dış borçlanma dışında dış finansman, dış yardım gibi pek çok unsuru kapsadığı belirtilmişti. Bu açıdan gayri safi dış borç, dış borç servisi, dış yardım ve dış finansman kavramlarının tek tek ele alınması dış borçlanma tanımının daha kapsamlı olarak anlaşılmasını sağlayacaktır.

³ Veriler DPT (2012)'den elde edilmiştir.

Gayri Safi Dış Borç: Gayri safi dış borçlar, bir ülkede yerleşik olarak bulunanların, o ülkede yerleşik olmayanlara karşı herhangi bir dönemde ortaya çıkan, anapara ya da faiz ödemesini içeren ve bir sözleşmeye bağlı olan yükümlülüklerini ifade eder. Gayri safi dış borçlar faiz ödemesi olan veya olmayan anapara ödemesi, ya da anapara ödemesi olan veya olmayan faiz ödemesi şeklinde olabilmektedir. Çiçek'e (2005) göre, gayri safi dış borç, o ülkenin söz konusu dönem itibariyle stok borçlarından dış alacaklarının mahsup edilmeden kayıtlara alınmasıdır. Aksi takdirde alacakların vadeleri ile borçların vadelerinin farklı olması nedeniyle ülkeler arasında yapılacak borç ödeme gücü karşılaştırmalarında tutarsızlıklara neden olabilir. Sözleşmeye dayanarak yapılmış ve kreditorlerce taahhüt edilmiş olmasına rağmen, henüz kullanılmamış borçlar, borçlu ülkenin dış borç stokuna dâhil edilmez. Çünkü kreditorlerce ödenmeme riski ve gelecekte taahhüt edilen kredinin kullanılmama durumu olabilir.

Dış Borç Servisi: Dış borç servisi bir ülkenin bir yıl içerisinde yapmış olduğu anapara ve faiz şeklindeki toplam dış borç ödemelerini kapsamaktadır. Bu oran ülkelerin dış borç yükü ve çok borçluluğunu ölçmek amacıyla kullanılır. Bir ülkenin borç servisi kapasitesinin aynı zamanda o ülkenin kredi değerliliğinde kullanılacağı belirtilmiştir (Tanrıku, 1983: 4). Dış borç faiz oranlarının yükselmesi dış borç servisi içinde yer alan faiz ödemelerinin payını artıracaktır. Dış borç servisi aynı zamanda dış borçlanma göstergesi olarak da kullanılmaktadır.⁴

Dış Finansman: Dış finansman, gayri safi dış borç finansman ihtiyacıdır. Gayri safi dış finansmandan yabancı sermaye ve özel transferlerin çıkarılmasıyla net dış finansman ihtiyacı belirlenmektedir (Çiçek, 2005: 13). Bir ülkenin ödemeler bilançosunda açık oluşması sebebiyle ülkeler bunu giderebilmek için dış finansmana başvurabilirler. Dış finansman ihtiyacı özellikle 1970'li yılların sonlarına doğru petrol krizlerinin etkisiyle ve 1980'li yıllarda sermaye piyasalarının önem kazanmasıyla birlikte daha da artmıştır.

⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. s.24 (Dış Borç Servisi/İhracat).

Dış Yardım: Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını desteklemek ve dış finansman ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan uzun vadeli sermaye akımlarıdır. Dış yardımlar gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarının finansmanını, yurtiçi tasarruflarının artırılmasını ve kalkınma için gerekli dış alımlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Bu açıdan dış yardımlar, ülkelerin kalkınmasında önemli bir araçtır (Altın, 2003: 4). Dış yardımlar karşılıksız olabileceği gibi, uygun koşullu krediler biçiminde de olabilir. Bu açıdan dış yardımlar hibe, askeri yardımlar, devletlerarası yardımlar gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Dış yardımların piyasadaki cari faiz oranlarından düşük seviyede verilen krediler olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bu kredilerin dış yardım olarak nitelendirilmesinin sebebi olarak ise bu kredilerin ekonomik kalkınma amacıyla verilmeleri, kredinin koşullarının diğer ticari kredilere göre daha düşük faizli ve ödeme süresinin daha uzun olması gibi kolaylıklara sahip olması gösterilmiştir (Çiçek, 2005: 13-14).

1.2. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA TÜRLERİ

Çalışmanın bu bölümünde dışa açıklık ve dış borçlanma türlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Dışa açıklık türleri anlatılırken öncelikle dışa açıklığı bazı göstergelere dayanarak çeşitli şekillerde sınıflandıran ve literatürde önemli bir yeri olan Greenaway ve Nam'ın (1988) çalışmasına yer verilmiştir. Ardından dışa açıklığın kapsamına giren ticari dışa açıklık ve finansal dışa açıklık kavramlarına da yer verilerek dışa açıklık türleri incelenmiştir. Dış borçlanma türleri de vadelerine göre, alacaklılarına göre, borçlularına göre ve kullanım biçimlerine göre olmak üzere çeşitli şekillerde sınıflandırılarak anlatılmıştır.

1.2.1. Dışa Açıklık Türleri

Bir ülkenin dışa açık olarak tanımlanabilmesi için o ülkenin ticarete ve faktör akımlarına ne kadar açık olduğuna bakılması gerektiğine daha önce değinilmişti. Burada ticaret akımlarından kastedilen mal ve hizmet ticareti iken, faktör akımları ise sermaye ve emekten ibarettir. Bu bağlamda dışa açıklık ticari dışa açıklık ve finansal dışa açıklık olarak

iki şekilde ele alınabilir (Emek faktörü işgücü hareketliliğine girdiğinden konu bütünlüğünün sağlanması açısından değinilmemiştir). Ticari dışa açıklığı ve finansal dışa açıklığı detaylı olarak incelemeye önce Greenaway ve Nam'ın (1988) dışa açıklık ile ilgili olan çalışmasına ve sonuçlarına yer verilmesi uygun bulunmuştur.

Greenaway ve Nam (1988), yaptıkları çalışmalarında ülkelerin dışa açılma bağlamında çeşitli politikalar uygulayabileceğini ve bu politikaların ülkelerin dışa açıklık düzeylerini belirlediğini vurgulamışlardır. Bu politikalar;

- **Etkin Koruma Oranı;** Koruma oranı yüksek olan ülkelerin dışa açık bir ticaret politikasına sahip olduğundan bahsedilemez.
- **Doğrudan Kontroller;** Ülkeler arasındaki dış ticareti engelleyen kotalar ve ithalat sınırlandırmalarıdır. Bu tür kotalar ve sınırlandırmalara sahip ülkeler dışa açık bir politikadan ziyade ithal ikameci bir politikaya sahiptirler.
- **İhracat Teşvikleri;** Sağlanan ihracat teşviklerinin artırılması durumunda diğer ülkeler de benzer teşvikleri uygulayacağından ithalat kısıtlaması ortaya çıkabilecektir.
- **Döviz Kuru Düzenlemeleri;** Bir ekonomide döviz kurunun aşırı değerli olması o ülkenin ticaret politikasının ithal ikameci uygulamaya yakın olduğunu göstermektedir.

Bu politikaları göz önünde bulundurarak 41 ülkeyi uyguladıkları ticaret politikasına göre 1963-1985 yıllarını dikkate alarak inceleyen Greenaway ve Nam (1988), çalışmalarının sonucunda dışa açıklık türlerini ve bu dışa açıklık türlerine göre ülkeleri şu şekilde sınıflandırmışlardır;

Tablo 1.1: 1965-1984 Dönemi İtibariyle Dışa Açıklıklarına Göre Ülke Grupları

1965-1973	1974-1984
Dışa Açıklık Türleri	
<p style="text-align: center;">İleri Derecede Dışa Açıklık (Strongly outward-oriented)</p> <p>Kore, Singapur, Hong Kong.</p>	<p style="text-align: center;">İleri Derecede Dışa Açıklık (Strongly outward-oriented)</p> <p>Kore, Singapur, Hong Kong.</p>
<p style="text-align: center;">İlmlı Dışa Açıklık (Moderately outward-oriented)</p> <p>Tayland, Kolombiya, Malezya, Fil Dişi Sahilleri, Kamerun, Endonezya, Brezilya, Kosta Rika, Guatemala, İsrail.</p>	<p style="text-align: center;">İlmlı Dışa Açıklık (Moderately outward-oriented)</p> <p>Malezya, Brezilya, Şili, İsrail, Tayland, Tunus, Türkiye, Uruguay.</p>
<p style="text-align: center;">İlmlı Dışa Kapalılık (Moderately inward-oriented)</p> <p>Meksika, Filipinler, Bolivya, Yugoslavya, Senegal, El Salvador, Honduras, Madagaskar, Nikaragua, Nijerya, Tunus, Kenya.</p>	<p style="text-align: center;">İlmlı Dışa Kapalılık (Moderately inward-oriented)</p> <p>Filipinler, Endonezya, Fil Dişi Sahilleri, Kolombiya, Nikaragua, Honduras, Pakistan, Yugoslavya, Sri Lanka, Meksika, Senegal, Kenya, Kamerun, Kosta Rika, El Salvador, Guatemala.</p>
<p style="text-align: center;">İleri Derecede Dışa Kapalılık (Strongly inward-oriented)</p> <p>Dominik Cumhuriyeti, Gana, Hindistan, Sri Lanka, Tanzanya, Pakistan, Sudan, Uruguay, Etiyopya, Peru, Şili, Türkiye, Bangladeş, Burundi, Zambiya, Arjantin.</p>	<p style="text-align: center;">İleri Derecede Dışa Kapalılık (Strongly inward-oriented)</p> <p>Nijerya, Gana, Madagaskar, Bangladeş, Burundi, Zambiya, Bolivya, Peru, Dominik Cumhuriyeti, Hindistan, Tanzanya, Sudan, Etiyopya, Arjantin.</p>

Kaynak: Greenaway ve Nam (1988), Industrialisation and Macroeconomic Performance in Developing Countries under Alternative Trade Strategies, Kyklos, Vol.41, 419-435.

Tablo 1.1’de bahsedilen dışa açıklık türlerinin tanımları şu şekilde verilebilir;

- **İleri derecede dışa açıklık**, dış ticaret yapan ülkelerde ticaret kontrolleri ya da sınırlandırmaların ya hiç olmadığı ya da çok az olduğu durumlarda söz konusudur. Bu dışa açıklık türünde ülkeler ihracata yönelik engelleyici faktörleri bulundurmazlar ya da çok az uygularlar. Ayrıca döviz kuru ithal mallar ve ihraç malları için yaklaşık eşit orandadır.
- **İlimli dışa açıklık**, iç piyasa için az da olsa bir korumanın olduğu durumlarda geçerlidir. Üretim için yapılan teşvikler dolayısıyla iç piyasadan dış piyasaya doğru olan sektörlere yönlendirmelerin yapılmasını da kapsamaktadır. Bu dışa açıklık türünde döviz kuru ithal malları için daha yüksektir.
- **İlimli dışa kapalılık**, iç piyasanın teşvik yöntemiyle desteklendiği, kotaların, kontrollerin ve ithalat kısıtlamalarının yüksek oranda yapıldığı dışa açıklık türünü ifade etmektedir. Döviz kuru bu dışa açıklık türünde aşırı yüksektir.
- **İleri derecede dışa kapalılık**, iç piyasanın dış piyasaya karşı tamamen koruma altında olduğu, etkin koruma oranının çok yüksek olduğu, kısıtlamaların ve doğrudan kontrollerin sıklıkla yapıldığı dışa açıklık türüdür. Bu dışa açıklık türünde ise döviz kuru aşırı derecede yüksektir.

1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren dışa açık ekonomilerin ekonomik büyümedeki başarı performansının dışa kapalı ekonomilere göre giderek yükselmesi 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin çoğunun dışa açık büyüme stratejisini benimsemesine neden olmuştur. Bu bağlamda dünyada ülkelerin büyük bir kısmı ticari dışa açıklığı başarmış ve finansal dışa açıklık uygulamalarına yönelmişlerdir (Yapraklı, 2007: 70). Dışa açıklığın alt unsurları olan ticari dışa açıklık ve finansal dışa açıklık konusuna ekonomideki bu öneminden dolayı ayrıntılı olarak yer verilmesi uygun bulunmuştur.

1.2.1.1. Ticari Dışa Açıklık

Ticari liberalizasyon olarak da bilinen ticari dışa açıklık mal ve hizmetlerin ticareti üzerindeki devlet kontrollerinin olmadığı, tarifeler, kotalar gibi sınırlandırmaların ortadan kaldırıldığı ve uluslararası düzeyde serbest ticaretin sağlandığı bir esasa dayanmaktadır. Tanrıseven'e (2007) göre, ticari dışa açıklık dış dünyaya açılan ülkelerin mallarına yönelik talebe uygun yeni teknolojileri üretmeyi kolaylaştırarak faktör rekabeti yaratmakta ve bu şekilde üretim imkânlarını genişletmektedir.

Dışa açıklığın önemli bir boyutunu ticari açıklık oluşturmaktadır. Ticari açıklık göstergeleri; ticaret hacmi göstergeleri ve ticaret engelleri göstergeleri olmak üzere iki şekilde incelenebilir. Ticaret hacmi göstergeleri, dış ticaret oranı yani ihracat ve ithalatın ayrı ayrı ve/veya birlikte GSMH'ya ya da GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'ya oranlarını kapsamaktadır. Ticaret engelleri göstergeleri ise tarife oranları ve tarife dışı engellerden oluşmaktadır. Bu göstergeler aracılığıyla ülkelerin ticari açıklık düzeyleri ölçülebilmektedir (Türker, 2006: 16). Bu çalışmada aşağıda da detaylı olarak belirtildiği gibi ticaret hacmi göstergeleri olarak dış ticaret oranının GSMH'ya oranı kullanılmıştır. Tablo 1.2. seçilmiş ülkelerin ticari dışa açıklık oranlarını göstermektedir.

Tablo 1.2: Yıllar İtibariyle Seçilmiş Ülkelerin Ticari Dışa Açıklık Oranları (%)

Yıllar Ülkeler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB – 27	54,6	53,9	51,6	50,2	53,9	56,5	60,9	61,5	63,6	54,2	61,5
Almanya	54,6	55,4	54,5	55,5	59,6	63,9	71,3	13,2	67,8	64,5	73
Fransa	44,9	43,6	41,6	40	41,2	42,4	44,5	44,5	45,6	38,4	43,1
İngiltere	41,7	41	39,1	37,3	36,7	39,1	42,3	37,8	41,4	38,5	43,2
İtalya	42,8	42,4	40,2	38,7	40	41,7	45,5	47	47,3	38,4	44,9
ABD	20,2	18,3	17,6	17,9	19,5	20,6	21,8	22,4	24,1	19	22,2
Japonya	17,1	17	17,7	18,7	20,5	22,8	26,3	28,5	29,8	20,8	25
Kanada	73,5	69,6	66,8	61,2	61,4	61	59,1	57,6	58,5	48,8	50,4

Çin	38,6	37,6	41,7	50,6	58,3	61,6	63,4	60,8	55,4	43,2	49,4
Türkiye	31,5	37	38,1	38,7	40,9	39,4	43,3	42,7	45	39,5	40,5

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1.1'den görüldüğü üzere 2010 yılında ticari dışa açıklık oranı en yüksek olan ülke %73 ile Almanya'dır. Onu %61,5 ile içinde Almanya'nın da yer aldığı AB-27 (Avrupa Birliği-27) ülkeleri ve %50,4 ile Kanada takip etmektedir. Türkiye'nin dışa açıklık oranı 2000'li yıllarda %31,5 iken, 2010 yılına gelindiğinde %40,5'e ulaşmıştır. ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'de ise bu oran biraz daha düşüktür. 2000 yılında %20,2 olan ABD'nin ticari dışa açıklık oranı 2010 yılında %22,2 olarak gerçekleşmiştir.

1.2.1.2. Finansal Dışa Açıklık

Finansal dışa açıklık dar anlamıyla ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda ise yurtiçinde yerleşik kişilerin yabancı para cinsinden varlık ve borç alabilmeleri ve yabancıların da ulusal mali piyasalarda işlem yapabilmeleri olarak tanımlanmaktadır (Arı, 2001; 3). Özellikle 1990 yılı sonrası hızlanan finansal liberalizasyon süreci, küreselleşmenin etkisiyle dünya ticaretinde meydana gelen genişleme, mevzuatta yapılan değişiklikler ve çok uluslu şirketlerin ülkelere yapmış olduğu yatırımlar ile daha da önem kazanmıştır. Finansal liberalizasyon sürecindeki bu gelişmelerin yanında finansal derinleşmenin sağlanması, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finansal faaliyetleri ülkelerine çekebilmek için finansal piyasalarındaki denetimleri ve kısıtlamaları en aza indirmeleri ve/veya ortadan kaldırmalarıyla finansal dışa açıklık oranının yükselmesi sağlanmıştır. Utkulu ve Kahyaoğlu'na (2005) göre, finansal dışa açıklık oranı gayri safi özel sermaye girişleri ve gayri safi özel sermaye çıkışlarının GSYİH'ya bölünmesiyle elde edilebilir. Finansal dışa açıklığın bir diğer ölçütü ise gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSYİH'ya oranıdır.

1.2.2. Dış Borçlanma Türleri

Dışa açıklıkta olduğu gibi dış borçlanma da çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Literatürde dış borçlar vadelerine göre, alacaklılarına göre, borçlularına göre ve kullanım biçimlerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır.

1.2.2.1. Vadelerine Göre Dış Borçlanma

Bir borcun vadesi borcun alındığı tarihten itibaren ya da borcun anlaşma tarihinden son anapara ödeme tarihine kadar olan süreyi kapsamaktadır. Vadelerine göre dış borçlar kısa vadeli, orta ve uzun vadeli borçlar olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Kısa Vadeli Dış Borçlanma

Dış borçlanmanın vadesi bir yıl veya daha az bir süreyi kapsıyorsa kısa vadeli borçlanma söz konusudur. Özbek'e (2007) göre, kısa vadeli borçlar daha çok para piyasasından sağlanmakta ve ülkelerin kısa süreli likidite sorunlarını (sıcak para) çözmek için kullanılmaktadır. Yurt dışında yerleşik kişilerce Merkez Bankasında açılan kredi mektupları, döviz tevdiat hesapları, ticari bankalarda açılan mevduatlar, kısa vadeli poliçeler, kabul kredileri, mevduat sertifikası ve finansman bonosu ihraçları, akreditifler kısa vadeli borçlanma araçları olarak görülmektedir (Bal'dan aktaran Altın, 2003: 11).

Orta ve Uzun Vadeli Dış Borçlanma

Alınan borcun süresi bir ile beş yıl vadeli ise orta, beş yıldan daha uzun bir vadeli ise uzun vadeli dış borçlanma söz konusudur. Uluslararası sermaye hareketleri içerisinde değerlendirilen bu tür borçlanmalar ülkelerin ekonomik kalkınmalarında ve yatırım alanlarında kullanılmaktadır (Kozalı, 2007: 16). Kullanılan orta ve uzun vadeli dış borçlanma proje ve program kredileri şeklinde olabileceği gibi hükümet kredileri ve benzeri kredi şeklinde de olabilmektedir.

1.2.2.2. Alacaklılarına Göre Dış Borçlanma

Dış borçlanmanın bir diğer türü de alacaklılarına göre dış borçlanmadır. Dış borçlar elde edildiği kaynak ya da alacaklılarına göre resmi kaynaklı dış borçlar ve özel kaynaklı dış borçlar olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Resmi Kaynaklı Dış Borçlanma

Resmi kaynaklı dış borçlar iki yanlı ve çok yanlı krediler olmak üzere kendi içinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bunlar iki yanlı krediler ve çok yanlı kredilerdir. Hükümet kredileri olarak da bilinen iki yanlı kredilerde yardım yapan ve yardım alan olmak üzere iki ülke söz konusudur ve bu iki ülke aralarında bir yardım anlaşması yaparlar (Kozalı, 2007: 12). Hükümet kredileri genelde gelişmiş bir ülke hükümetince az gelişmiş bir ülke hükümetine verilen sabit faizli ve uzun ödemesiz dönem ve geri ödeme dönemine sahip kredilerdir. Bu kredinin şartları 10 yıl ödemesiz dönem, 30 yıl vade ve %2 faiz oranı gibi çok uygun koşullarda gerçekleşmektedir. (Çiçek, 2005: 19). Çok yanlı krediler ise çeşitli uluslararası kuruluşlardan sağlanan uygun koşullu kredilerdir. Daha çok kalkınma amacıyla verilen bu krediler genellikle Dünya Bankası, IMF, İslam Bankası gibi kuruluşlarca sağlanmaktadır.

Özel Kaynaklı Dış Borçlanma

Özel kaynaklı dış borçlanmada resmi ya da uluslararası bir kuruluştan değil özel yabancı kurum, kuruluş ya da kişilerce sağlanan dış borçlanma söz konusudur. Altın'a (2003) göre, 1950'li yıllardan itibaren uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmeye başlaması ve 1970'li yılların ikinci yarısında uluslararası sermaye akımının yoğunluk kazanmasıyla birlikte daha önce sadece hükümetler arasında görülen resmi kredi ilişkileri özel kuruluşların da devreye girmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır.

1.2.2.3. Borçlularına Göre Dış Borçlanma

Borçlularına göre dış borçlanma kamu borçları, kamu garantili borçlar ve özel garantisiz borçlar olmak üzere çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kamu garantisi olmaksızın borçlanan özel sektörün (büyük ölçekli firmalar, bankalar vb.) yaptığı anlaşmalarla sağlanan borçlar özel garantisiz borçlar sınıfına girerken, ekonomik birimlerin kamu ve kamu garantisi altında borçlanması da (genellikle KİT'ler vb.) kamu borçları ve kamu garantili borçlar sınıfına girmektedir (Demir, 1988: 232 ve Kozalı, 2007: 15). Özellikle bir kamu kuruluşunun borçlu olduğu ancak Hazine'nin garantör olduğu kamu garantili borçlarda Hazine gizli bir yükümlülük altına sokulmaktadır. "Contingent Liabilities" (Koşullu Yükümlülükler) olarak adlandırılan bu yükümlülüklerin doğru ve tam olarak tespit edilmesi etkin borç yönetimi uygulamaları açısından son derece önemlidir (Sarı, 2004: 5).

1.2.2.4. Kullanım Biçimlerine Göre Dış Borçlanma

Dış borçlanma kullanım biçimine göre de çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; kalkınma kredileri, serbest ve bağlı krediler, borç erteleme ve röfinansman kredileri, ticari krediler, ihracat kredileri, savunma kredileri ve teknik kredilerdir.

Kalkınma Kredileri

Gelişmekte olan ülkelerde kamu sektörü genel olarak iki temel amaca hizmet etmek üzere dış borçlanma yolunu tercih eder. Bu amaçlardan birincisi, ithalatın finansmanı, döviz rezervlerinin arttırılması ve vadesi gelen borç anapara ve faizlerinin ödemesini yapmaktır. İkincisi ise, ekonomik kalkınmaya yönelik kamu yatırımlarının finanse edilmesidir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler kalkınma kredilerine bu iki temel amaca yönelik olarak finansman sağlamak üzere başvurumaktadırlar (Akkiraz'dan aktaran Altın, 2003: 12).

Sermaye malları şeklinde temin edilen kalkınma kredileri gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeleri ve mevcut yatırımlarını hızlandırma amacını taşıdığından proje ve program kredileri olmak üzere ikiye ayrılır.

- **Proje Kredileri:** Gelişmekte olan ülkelerin kamu sektörüne ve özel sektöre ait yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi için uluslararası kuruluşlar ya da hükümetler tarafından ilgili ülkeye projenin gerçekleşme sürecinde belli aralıklarla verilen kredilerdir (Altın, 2003: 13). Proje kredileri altyapı, enerji, turizm gibi sektörlerin kalkındırılması amacıyla alındığından sadece bu amaç için kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle proje kredilerinin kullanımında sınırlama olduğundan bahsedilebilir.

- **Program Kredileri:** Genel anlamda proje kredileri dışında kalan bütün kredilerin toplamı olarak tanımlanan program kredileri, belirli bir yılın dış finansman açığını kapatmak için kullanılan ve herhangi bir projeye bağlı olmayan genel finansman kredileridir. Bu tür krediler genel olarak ödemeler bilançosu açıklarını gidermeye imkân sağlamaktadır (Adıyaman, 2006: 24-25). Program kredileri proje kredilerine göre daha çok tercih edilmektedir. Çünkü proje kredilerinin hangi proje için sağlanmışsa o proje için kullanılması gerekmektedir. Ancak program kredilerinin kullanımında böyle bir sınırlama olmamakla beraber, program kredileri ülkeye ve mala bağlı olarak sağlanabilmektedir.

Serbest ve Bağlı Krediler

Kullanım biçimine göre dış borçlanma serbest ve bağlı krediler şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Serbest krediler borç veren ülkenin borç alan ülkeye borcunu serbest döviz olarak ödeme imkânı sağladığı ve borç alan ülkenin aldığı krediyi istediği yerde ve şekilde kullanabilme şansı verdiği kredilerdir (Özbek, 2007: 8). Uygulamada çok sık rastlanmayan serbest krediler herhangi bir projeye bağlı olmadığı gibi bir mal yada kaynağa bağlı olarak da verilmemektedir. Bağlı krediler ise borçlu ülkeye sağlanan fonların alacaklı ülkeden mal ve hizmet alması şartına bağlandığı kredilerdir. Bağlı kredilerin az gelişmiş ülkeler açısından ekonomik kalkınma için gerekli bazı kaynakları sağladığı söylenebilir de bu tür kredilerin olumsuz yönü daha ağır basmaktadır (Adıyaman, 2006: 25). Bağlı kredilerde borçlu ülkeye alacaklı ülkeden mal satın alması koşulu konulduğundan borçlu ülkenin en ucuz fiyattan mal satın alması engellenmiş olur.

Borç Erteleme ve Röfinansman Kredileri

Röfinansman kredileri daha önce alınmış olan ve vadesi dolan bir borcun ödenmesi için alınan krediler olarak bilinmektedir. Borç ertelemeleri ile aynı anlamda olan röfinansman kredileri borcu borçla kapatmak için kullanıldığından ülkenin dış borç stokunu da artıracaktır. Kozalı'ya (2007) göre, borç ertelemeleri ve röfinansman kredileri arasında küçük bir fark bulunmaktadır; borç ertelemesinde vadesi gelen borç ödenmeden erteleme yapılırken, röfinansman kredilerinde vadesi gelen borçlar alacaklı ülkelerce yapılan yeni bir finansman ile ödenmekte ve yeni finansman yeni bir borç sayılmaktadır.

Diğer Krediler

Yukarıda sayılanlar dışında kullanım biçimine göre dış borçlanma ticari krediler, ihracat kredileri, savunma kredileri ve teknik krediler olarak da sınıflandırılmaktadır. Ticari krediler kullanımı esnek olan, ticari bankalar veya finansman kuruluşları tarafından sağlanan kredilerdir. İhracat kredileri ise ticaret kredilerinden farklı olarak ihraç edilen mal ve hizmet bedelinin ödenmesine kolaylık tanınması amacıyla sağlanan ve ihracatın özendirilmesi amacını taşıyan kredilerdir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin teknik imkânlarını arttırmak ve teknik destek ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başvurduğu krediler teknik krediler olarak bilinir. Teknik krediler uluslararası bölgesel kuruluşlardan alınabileceği gibi uluslararası finansman kuruluşlarından da temin edilebilmektedir. Savunma kredileri ise ülkelerin siyasi ve askeri nedenlerle savunmalarını gerçekleştirmek için başvurduğu kredilerdir. Savunma kredileri nakdi olabileceği gibi aynı de olabilmektedir. Savunma kredilerinin niteliği gereği başvurularının ve temininin gizli yapılması onu diğer kredi türlerinden farklılaştırmaktadır.

1.3. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA GÖSTERGELERİ

Bir ülkenin dışa açıklık ve dış borçluluk derecesini ölçmede çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde dışa açıklık ve dış borçlanma göstergeleri, ülkelerin dışa açıklık ve dış borçluluk düzeyinin nasıl ölçüldüğü literatürdeki çalışmalar

ışığında incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin dışa açıklık ve dış borçluluk göstergelerinin yıllar itibariyle gelişimi şekiller yardımıyla sunulmuştur.

1.3.1. Dışa Açıklık Göstergeleri

Bir ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşme derecesini ve bunun zaman içinde nasıl değiştiğini ölçmek söz konusu olduğunda, karşılaşılan en önemli sorun açıklığın gözlemlenebilir bir değişken olmamasıdır. Bu nedenle genellikle vekil (proxy) değişken kullanılarak açıklık endeksleri elde edilmektedir (Arı, 2001: 4). Dışa açıklık oranının hesaplanması için daha önce yapılmış çalışmaların bazılarında (Bahmani-Oskooe ve Niroomand, 1999; Baldemir vd., 2009; Combes ve Saadi-Sedik, 2006; Leamer, 1988; Uzun, 2010; Yen, 2008; Kurt-Berber, 2008; Dar-Amirhalkhali, 2003; Skipton, 2007) dış ticaret hacminin GSMH'ya, bazılarında ise dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı kullanılmıştır. Bilindiği üzere GSYİH içerisinde bir ülke sınırları içerisinde üretilen mal ve hizmet miktarının parasal tutarı dâhil edilirken, GSMH'da ise bir ülke vatandaşlarınca üretilen mal ve hizmetlerin parasal tutarı yer almaktadır. Yani aralarındaki fark net dış âlem faktör gelirleri kadardır.

Ticaret-büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda ise ülkelerin dışa açılmasının bir göstergesi olarak ihracattaki artış gözlemlenmiştir. Dış piyasaya açılarak, ihracatın önündeki engellerin kaldırılması ve devlet müdahalesinin yerini fiyat mekanizmasının alması ifade edilmiştir. Böylece verimli yatırımların artacağı ve sanayinin hız kazanacağı vurgulanmıştır. Ancak ülkeleri ihracata dayalı politikalar uygulayan ve ithal ikameci politikaları uygulayan ülkeler olarak kesin çizgilerle ayırmak zor olduğundan, bir ülkenin dışa açık olup olmadığını da belirlemek zorlaşmaktadır (Aşık, 2007: 64). Bu çalışmada ise Türkiye'nin dışa açıklık oranını hesaplamak için TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) verilerinden yararlanılarak elde edilen ihracat ve ithalat verileri toplanarak dış ticaret hacmi elde edilmiş, dış ticaret hacminin de GSMH'ya bölünüp 100 ile çarpılmasıyla Türkiye için dışa açıklık oranı yıllar itibariyle tespit edilmiştir.

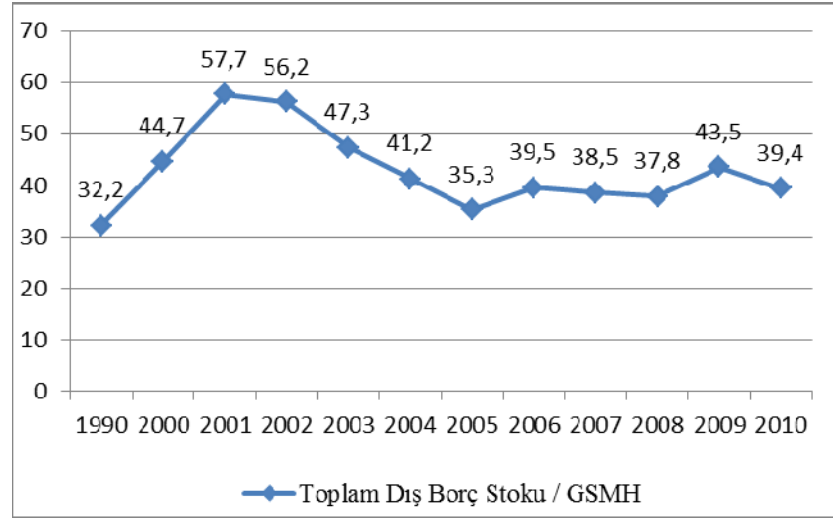
1.3.2. Dış Borçlanma Göstergeleri

Bir ülkenin dış borçluluk derecesini ölçmek için IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Bunların en başında Toplam Dış Borç Stoku/GSMH, Toplam Dış Borç Stoku/İhracat, Dış Borç Servisi/İhracat ve Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat göstergeleri kullanılmaktadır. Bunların dışında Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri, Uluslararası Rezervler/Dış Borç Stoku, Cari İşlemler Açığı/GSMH oranları da bir ülkenin dış borçluluğunun ölçülmesinde kullanılan göstergelerdendir (Altın, 2003; Altun, 2008; Evgin, 1996; Fıstık, 2003; Sarı, 2004). Çalışmanın bu kısmında bu göstergelere, yıllar itibariyle gelişimine ve bu göstergeler ışığında Türkiye'nin borçluluk düzeyine (orta düzeyde borçlu ya da çok borçlu) yer verilmiştir.

1.3.2.1. Toplam Dış Borç Stoku/GSMH

Ülkenin genel kredibilitesinin ve güvenirliliğinin ölçülmesinde kullanılan Toplam Dış Borç Stoku/GSMH oranı aynı zamanda risk ve borç yükü analizlerinde de bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Bir ülkede dış borçların büyüme hızı GSMH'dan yüksek ise matematiksel olarak bu oran yükselecektir ve dolayısıyla dış borç yükünde artış meydana gelecektir. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre bu oranın %30-50 arasında olması o ülkenin orta düzeyde borçlu olduğunu, %50'yi aşması ise çok borçlu olduğunu göstermektedir. Bu oranın yıllar itibariyle gelişiminin incelenmesi için Şekil 1.1 oluşturulmuştur.

Şekil 1.1: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku/GSMH Oranı (%)

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1.1'den görüldüğü gibi 1990 yılında Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku/GSMH oranı %32,2 iken, 2000 yılına gelindiğinde ise %44,7 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin orta düzeyde borçlu ülke konumunda olduğu söylenebilir. Ancak 2001 ve 2002 yıllarında bu oran sırasıyla %57,7 ve %56,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu yıllarda Türkiye çok borçlu ülke olarak adlandırılabilir. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 2003 yılından itibaren toparlanma eğilimi başlamıştır. 2010 yılında ise bu oran %39,4 düzeyindedir. Diğer ülkelerde ise durum biraz daha farklıdır; örneğin Çin'de Dış Borç Stoku/GSMH oranı %12,31 iken 2009'a gelindiğinde %8,9'a gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin geneline bakıldığında ise 2000 yılında bu oran %38,29, 2009 yılında ise %22,10'dur⁵.

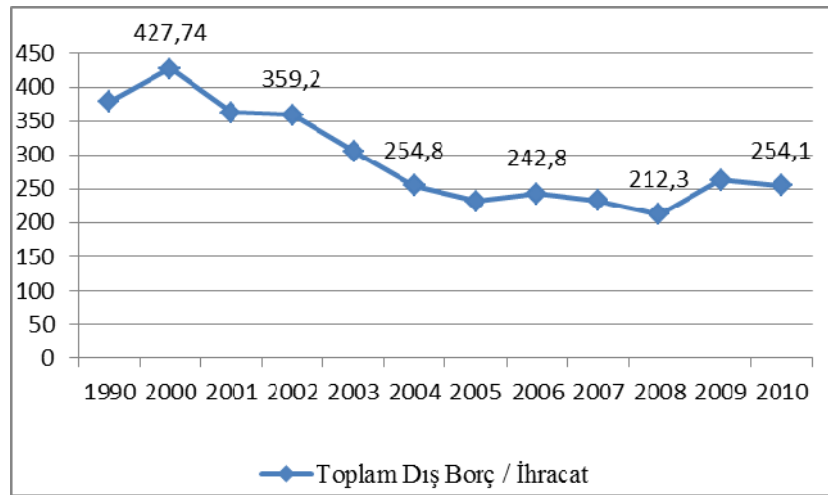
1.3.2.2. Toplam Dış Borç Stoku/İhracat

Ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç ödeme kapasitesini gösteren bu oran ihracattan elde edilen gelirlerin toplam borç stoku üzerindeki etkileri konusunda bilgi

⁵Veriler DPT (2011)'den elde edilmiştir.

vermektedir. İhracat gelirlerinin kısa ve uzun dönemde dış borç yükünün ne kadarını karşılayabileceği konusunda ölçüt olarak kullanılan bu oranın %165-275 olması durumunda ülkenin orta düzeyde borçlu, %275'i aşması halinde ise ülkenin çok borçlu olduğu kabul edilmektedir.

Şekil 1.2: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku/İhracat Oranı (%)

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

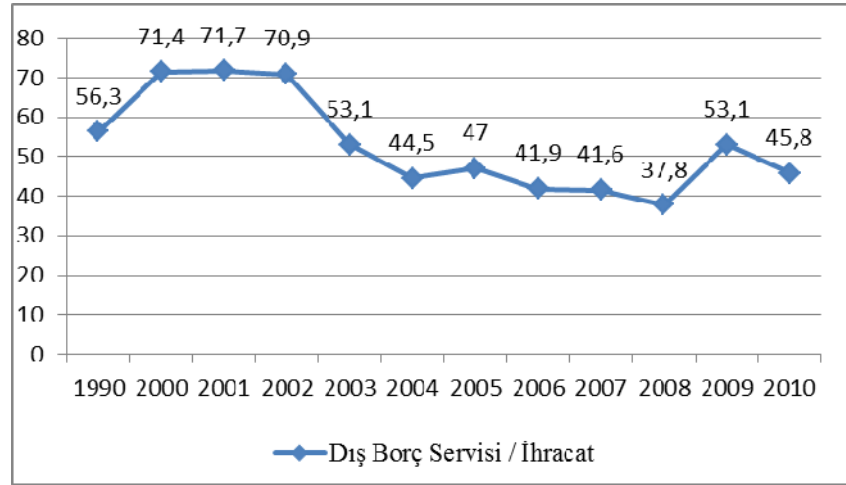
Şekil 1.2'den de görüldüğü üzere Türkiye'de bu oran 1980 yılında %540,7 gibi yüksek bir oranda iken, 1990 yılında %378,3 olarak gerçekleşmiştir. 1996-1997 yıllarında toparlanma eğilimi göstererek %275'in altında gerçekleşmiştir. Ancak 2000 yılında yeniden yükselerek %427,24'lere ulaşmıştır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle birlikte bu yıllarda bu oran %275'in üzerinde gerçekleştiğinden bu orana göre Türkiye bu dönemde çok borçlu ülke konumundadır.

1.3.2.3. Dış Borç Servisi/İhracat

Dış borç yükünün ölçülmesinde sık kullanılan oranlardan bir diğeri de dış borç servisinin ihracata oranıdır. Dış Borç Servisi/İhracat oranı alınan borçların geri ödemesinde yüksek bir risk ile karşılaşılacağına habercisi olarak tanımlanmaktadır. Dış borç karşılama oranı olarak da bilinen bu oran dış borçlanma ve ülkelerin likidite analizlerinde ve

muhtemel bir borç krizinin analizinde temel bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Yine IMF ve Dünya Bankası ölçütlerine göre bu oranın %18-30 oranında gerçekleşmesi ülkenin orta düzeyde borçlu, %30'dan yüksek olması ise ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir. Bu oran bir ülkede yıllık ihracat gelirlerinin ne oranda dış borç servisine ayrıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle bu oranın küçülmesi ödemeler dengesinde bir iyileşme olduğunu, yükselmesi ise ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünün zayıflığı anlamına gelmektedir.

Şekil 1.3: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Borç Servisi/İhracat Oranı (%)

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

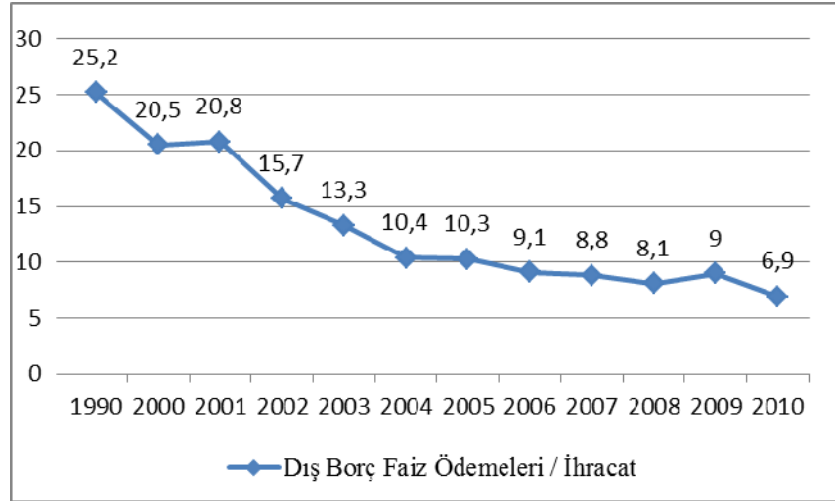
Yıllar itibariyle bu oranın gelişimini gösteren Şekil 1.3'den de görüldüğü gibi 1990'da bu oran %56,3 düzeyinde iken, 2000'li yılların başlarında %70'lere yükselmiştir. Ancak 2003 sonrası bu oranda bir toparlanma eğilimi görülmekte ve %50'lerin altında seyrettiği izlenmektedir.

1.3.2.4. Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat

Dış borç maliyet oranı olarak da bilinen bu oran ülke ihracat gelirlerinin ne kadarının dış borç faiz ödemelerine ayrıldığı hakkında bilgi vermektedir. Faiz ödemelerinin artış hızının ihracatın artışından fazla olması durumunda alınan dış finansmanın dış borç

geri ödemelerinde kullanıldığını göstermektedir. Bu oranın %12-20 aralığında olması halinde ülke orta düzeyde borçlu olarak kabul edilirken, bu oranın %20'den fazla olması halinde ise ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir.

Şekil 1.4: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat Oranı (%)

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1.4, Türkiye için yıllar itibariyle bu oranı göstermektedir. Türkiye'de bu oran 1980-1985 döneminde ortalama %23,5 iken, 1990'da %25,2 ve 2000 yılında %20,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yani bu orana göre Türkiye'nin söz konusu dönemde çok borçlu ülke olduğu söylenebilir. Ancak özellikle 2006 yılında %9,1 olarak gerçekleşen bu oran, 2006'dan sonra düşme eğilimi göstermiş ve 2010 itibariyle %6,9 olarak gerçekleşmiştir.

1.3.2.5. Diğer Dış Borçlanma Göstergeleri

Yukarıda bahsedilen dış borçlanma göstergeleri kadar sık kullanılmasa da bunların dışında başka göstergeler de mevcuttur. Bunlar; Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri, Uluslararası Rezervler/Dış Borç Stoku, Cari İşlemler Açığı/GSMH oranlarıdır.

Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri: Bir ülkenin elde ettiği döviz gelirlerinin ne kadarının dış borç anapara ve faiz ödemelerine ayrıldığını gösteren bir

orandır. Bu oranın yüksek olması borç ödeme gücünün azaldığı anlamına geldiğinden ülkeler için olumsuz bir durum iken, düşük çıkması ise ülkenin borçlarını ödemekte zorlandığını göstermektedir. Sağlanan dış finansmanın kısa dönemde geri ödenme olanağının olup olmadığı bu orana bakılarak anlaşılabilir. 1994 yılında %36 dolaylarında olan bu oran 2001 yılına gelindiğinde %47,3 seviyesine ulaşmıştır⁶.

Uluslararası Rezervler/Dış Borç Stoku: Uluslararası rezervler dış borç ödemelerinde kabul edilen uluslararası geçerliliği olan rezervleri kapsamaktadır. Bu rezervler özel ve resmi alacak senetleri, tahviller, bonolar ve IMF tarafından sağlanan özel çekme hakları şeklinde olabilmektedir. Bu rezervlerin dış borç stokuna oranının yüksek olması uluslararası rezervlerin bolluğu anlamına geldiğinden ülke için olumlu, rezerv oranlarının azalması ise olumsuz bir durumdur. 1990'lı yılların sonunda %30'lar seviyesinde olan bu oran 2000 yılına gelindiğinde %26'lara kadar gerilemiştir.

Cari İşlemler Açığı/GSMH: Dış kaynak ihtiyaç rasyosu olarak da adlandırılan bu oran daha çok ülkenin dış kaynaklara olan ihtiyacını ölçmede kullanılır. Bu oranın küçülmesi ülkenin dış kaynaklara olan ihtiyacının azaldığı anlamına gelirken, oranın büyümesi ise dış kaynaklara olan ihtiyacın arttığı anlamını taşımaktadır. 1980 yılında %-5,9 olan bu oran 1985 yılında %-1,9'a yükselmiştir. Kriz yılları olan 2000 ve 2001 yıllarında ise sırasıyla %-4,88 ve %-2,35 olarak gerçekleşmiştir⁷.

Görüldüğü gibi dış borçlanma göstergeleri bir ülkenin önceki dönemine ait dış borçlanma seviyesi hakkında bilgi verirken aynı zamanda gelecek dönemde borçlanma ihtiyacının öngörülmesinde de kullanılmaktadır. Ancak bir ülke dış borçlanmaya başvururken bu dış borçlanma göstergelerinin yanında dış borçlanmanın ekonomik etkilerini de göz önünde bulundurmalıdır.

⁶T. C. Hazine Müsteşarlığı ve DPT (2011) verilerinden yararlanılmıştır.

⁷T.C. Hazine Müsteşarlığı ve DPT (2011) verilerinden yararlanılmıştır.

1.4. DIŞA AÇIKLIĞIN VE DIŞ BORÇLANMANIN ETKİLERİ

Ülkelerin dışa açık bir politika izlemelerinin ve dış borçlanmaya başvurmalarının ekonomik sosyal ve siyasal pek çok etkileri bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde dışa açıklığın ve dış borçlanmanın ekonomik etkileri ayrı başlıklar halinde incelenecektir. İlk olarak dışa açıklığın ekonomik etkileri ölçek ekonomileri etkisi, uluslararası rekabet gücü etkisi, teknoloji yayma etkisi ve kaynak tahsisi etkisi bağlamında ele alınarak incelenecek, ardından dış borçlanmanın ekonomi üzerindeki etkilerine yer verilecektir.

1.4.1. Dışa Açıklığın Ekonomik Etkileri

Dışa açılma politikalarının izlenmesiyle birlikte ülkelerin ekonomik istikrar düzeylerinde değişimler yaşanmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar (Baldemir vd., 2009; İnel ve Sungur, 2003) incelendiğinde dışa açıklığın fiyat mekanizması, döviz kuru veya doğrudan yatırımlar kanalıyla makroekonomik istikrarı olumlu yönde etkilediği görölmektedir. Dışa açıklığın ekonomik istikrara olan katkıları literatürde pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Ölçek ekonomilerden yararlanma olanağı sağlaması, uluslararası rekabet gücünü artırması, teknoloji transferi ve pozitif dışsallık, kaynak tahsisi etkisi dışa açık kalkınma stratejisinin ülkelerin ekonomik istikrarı üzerindeki etkilerinin başlıcalarıdır.

Ölçek ekonomileri üretimdeki artış nedeniyle işletmenin sağladığı tasarrufları ve maliyet avantajlarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal olarak ayrılabilir. İçsel ölçek ekonomilerinde bir firmanın üretim hacmi artışları diğer firmaların üretim ölçeklerindeki değişimlerden bağımsız iken, dışsal ölçek ekonomilerinde tüm sanayide üretim ölçeğinin bir bütün olarak artmasının doğurduğu ve her firmanın maliyetini düşürücü yöndeki etkiler söz konusudur (Türker, 2006: 56; Yıldıztekin, 2010: 197). Dışa açıklık piyasayı genişletip firmaları ve ürün yelpazesini artırarak ülkelere ölçek ekonomisi imkânı verdiğinden hem uluslararası hem de ülkedeki firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmasına yardımcı olacak ve verimlilik kazançları sağlayacaktır

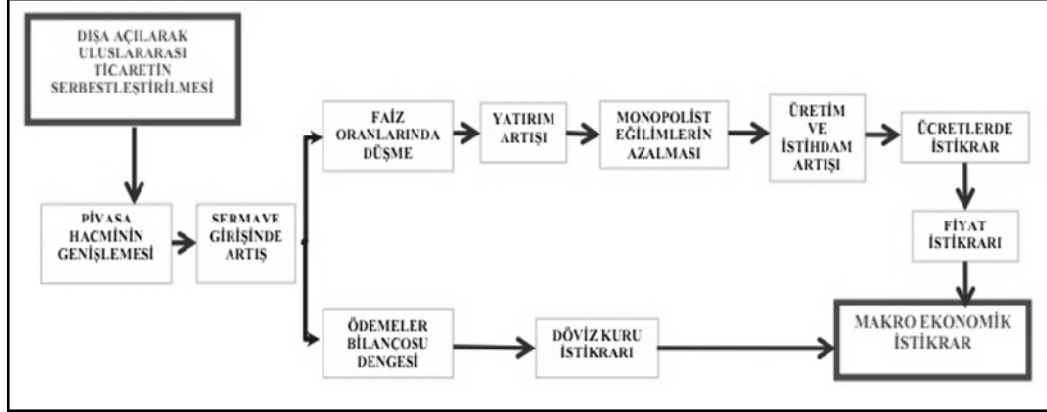
(Tanrıseven, 2007: 40). Bu açıdan bakıldığında dışa açıklığın ekonomik istikrarı ölçek ekonomileri kanalıyla olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Dışa açıklığın ülkelerin uluslararası rekabet gücünü artırdığı da bilinmektedir. Dışa açık olan bir ülkedeki yerli firmalar dış rekabete yönelerek yabancı firmalarla rekabet etme gücüne sahip olabilmektedir. Uluslararası rekabet gücüne ulaşabilen firmalar ar-ge çalışmalarına ağırlık vererek üretim etkinliklerinin artmasını ve teknolojik gelişmelerinin hız kazanmasını amaçlamaktadırlar.

Ekonomik istikrar üzerinde dışa açıklığın bir diğer etkisi teknoloji transferi ve pozitif dışsallık sağlamasıdır. Teknoloji yayma etkisi olarak da bilinen bu etki yerli firmaların yabancı firmalarla iletişimde bulunmasıyla ortaya çıkmakta ve iletişim kanalları yoluyla teknoloji transferi gerçekleşmektedir. Bu etkiyle birlikte öğrenmeye bağlı olarak dış ticaret olumlu yönde gelişme göstermektedir (Proudman vd., 1997: 16; Tanrıseven, 2007; 41).

Dışa açıklığın ekonomik istikrar üzerindeki önemli etkilerinden biri de kaynak tahsisi etkisidir. Dışa açılma hareketleri kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olarak etkin bir şekilde tahsisini sağlayacağından ekonomik istikrara yol açacaktır. Bu etkiyle birlikte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülke ihracatını artırırken, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan sektörlerin ithalatı yükselecektir.

Şekil 1.5: Dışa Açıklık ve Makro Ekonomik İstikrar İlişkisi

Kaynak: Akgün (2008), “Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, SBE, s.25, Muğla.

Akgün (2008), çalışmasında dışa açıklık ve ekonomik istikrar ilişkisinin Şekil 1.5’deki gibi olduğunu belirtmiştir. Şekilden de görülebileceği gibi uluslararası ticaretin serbestleşmesi piyasa hacmini genişleterek sermaye girişini artırmakta ve bu artış iki farklı yönden makroekonomik istikrarı sağlamaktadır. Bir yandan faiz oranlarının düşmesi yatırım artışını sağlamakta ve bu duruma bağlı olarak üretim ve istihdam artışını gerçekleştirmektedir. Meydana gelen bu artış da fiyat istikrarı yoluyla makroekonomik istikrarı sağlamaktadır. Diğer yandan sermaye girişi yoluyla sağlanan ödemeler bilançosu dengesi döviz kuru istikrarını sağlayacak ve bu yolla makroekonomik istikrar gerçekleşecektir.

Dışa açıklığın yukarıda sayılan bu olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Dışa açılma hareketleriyle birlikte ulusal ekonomi politikalarının sınırlanması, yavru sanayilerin korunmaması ve tekelleşme tehlikesinin ortaya çıkması, dışa açıklıkla birlikte dış şokların artması ve bunun ekonomik kırılganlığı artırması dışa açıklığın olumsuz etkilerinin başlıcalarıdır (Türker, 2006: 63-64).

1.4.2. Dış Borçlanmanın Ekonomik Etkileri

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sermaye, emek, teknoloji gibi temel üretim faktörlerinin kısıtlı olması, ihracat gelirlerinin düşük olması ve iç tasarruflarının yetersizliği ülkelerin ekonomik kalkınmalarının finansmanı konusunda yetersiz kalmasına ve bu yetersizliğin giderilmesi için dış borçlanmaya başvurmalarına yol açmaktadır. Dış borç olarak yabancı ülkelere ya da uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynaklar ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağlayabileceği gibi ülkeleri dış borç krizine de sürükleyebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında dış borçlanma ile birlikte ülkelerin ekonomik ve mali yapılarının kesin olarak etkileneceği söylenebilir. Dış borçlanmanın ekonomik yapı üzerindeki bu etkisi doğrudan fiyatları etkileyerek reel ekonomi üzerinde olabileceği gibi döviz kanalıyla ödemeler dengesi üzerinde de olabilecektir. Hatta dış borçlanmanın bu etkisi eş zamanlı olarak reel ekonomi, kamu ekonomisi ve ödemeler dengesi üzerinde kendisini gösterebilmektedir. Dış borçlanmanın ekonomik ve mali yapı üzerindeki bu etkileri dış borcun alındığı koşullara göre ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktüre göre değişebilmektedir. Çalışmanın bu kısmında dış borçlanmanın fiyatlar ve ödemeler dengesi üzerindeki ekonomik etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Dış ülkelere alınan dış borçların dış ticaret açığının kapatılmasına yardımcı olması, ödemeler dengesinin iyileşmesine katkıda bulunması, yatırım projelerinin gerektirdiği dış finansmanın sağlanması, yatırım ve projeler sonrası istihdamın artırılması gibi ekonomik yapı üzerinde pek çok olumlu etkisi bulunmaktadır. Tüm bu olumlu etkilerin yanında dış borcun ödendiği anda ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Çiçek, 2005: 27-28). Alınan dış borçların verimli yatırım alanlarında değerlendirilmesi yatırımların artmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır. Aksi halde yatırımlar yetersiz kalacak ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir.

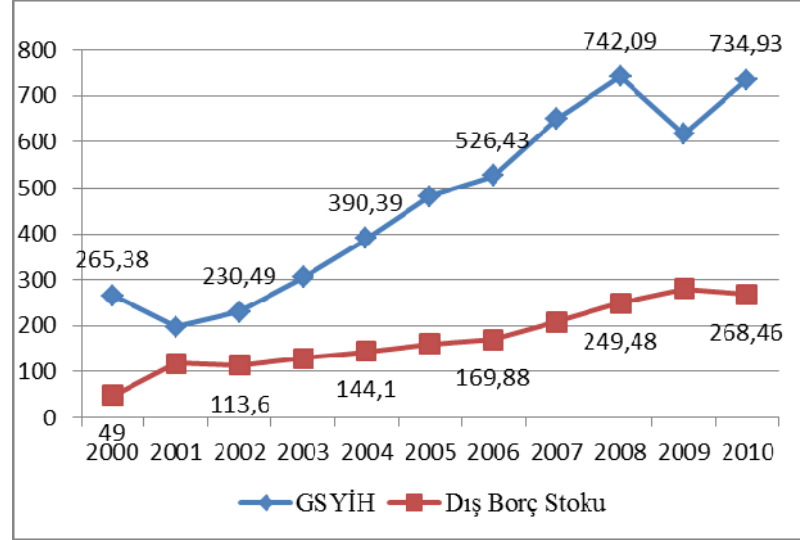
Dış borçlanmanın en önemli etkisi fiyatlar üzerinedir. Eğer devlet aldığı dış borçları doğrudan mal ve hizmet tüketimi amacıyla kullanıyorsa bu durum ülkenin enflasyonist bir durum içine girmesine neden olacaktır. Diğer yandan dış borçların artması da fiyatlar genel düzeyinde enflasyonist bir etki yaratacaktır. Buna karşılık Şeker'e (2006) göre, devlet borçlanma yoluyla elde ettiği geliri harcamıyorsa, borçlanmanın ekonomiye olan net etkisi, toplam para arzını daraltarak likiditeyi azalttığından, deflasyonist etki yaratacaktır.

Dış borçlanma, faiz oranları üzerinde de etkili olmaktadır. Bütçe açıklarının kapatılması için devlet çıkardığı tahvillerin faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmakta ve faiz oranlarının yükselmesi faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payını yükseltmektedir. Dolayısıyla bu durum bütçe açıklarının artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarının artışı yatırım ve tüketim harcamaları üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır (Evgin, 1996: 22).

Dış borçlanmanın bir diğer önemli etkisi de ödemeler dengesi üzerine olan etkisidir. Ödemeler dengesi açıklarının giderilmesinde uluslararası rezervler veya dış borçlanma gibi finansman yöntemleri kullanılmaktadır. Cari işlemler dengesi ile dış borç stokunda ortaya çıkan artış ve azalışlar arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle dış borç stokunda görülen yıllık artışlar cari işlemler dengesindeki karşılığını bir açık olarak bulmaktadır. Dış borç stokundaki bu hareketlenme de ödemeler dengesinde kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri kısmını etkilemektedir (Ülgen, 2005: 22).

Görüldüğü üzere alınan dış borçların miktarı kadar, dış borçların ekonomi üzerindeki etkileri de önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi dış borcun verimli alanlarda kullanılmasıyla birlikte bu durum yatırımlara ve ekonomik büyümeye olumlu yönde etki edecektir. Dolayısıyla ekonomik büyüme ve dış borçlanma arasında bir ilişki olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu ilişkinin hangi yönde olduğu konusunda net bir şey söylenebilmesi için bu alanda yapılan çalışmalar incelenebilir. Ancak çalışmanın kapsamı dışında kaldığından bu konuya yer verilmemiştir. Türkiye'de ekonomik büyüme ve dış borç stokunun yıllar itibarıyla gelişiminin izlenebilmesi amacıyla Şekil 1.6 oluşturulmuştur.

Şekil 1.6: Yıllar İtibariyle GSYİH ve Toplam Dış Borç Stoku (milyar dolar)

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Bu şekilden de görüldüğü gibi GSYİH'nin azaldığı 2000-2001 döneminde dış borç stokunda bir artış yaşanmaktadır. Aynı şekilde 2008 küresel krizinin etkisiyle 2008 yılının sonlarına doğru azalmaya başlayan GSYİH 2009'dan itibaren toparlanmıştır. Buna paralel olarak 2009'da artmaya başlayan dış borç stoku 2010'a gelindiğinde 268,46 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 itibariyle Türkiye'nin toplam brüt dış borç stoku ise 306,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu borcun 83,8 milyar dolarını kısa vadeli borçlar oluştururken geriye kalan 222,7 milyar dolarını uzun vadeli borçlar oluşturmaktadır⁸.

Yukarıda sayılan dış borçlanmanın ekonomik etkilerinin yanında gelir dağılımında iyileşme sağlanması, kalkınmaya katkı sağlanması gibi etkileri ve borç veren ülkelerin borç alan ülkeler üzerinde dış borçları sömürü aracı olarak kullanması gibi etkileri de olabilmektedir. Diğer yandan dış borçlanmanın bazı uluslararası sonuçları da vardır. Dışa açıklık ve dış borçlanma konusunun teorik çerçevesinin bu şekilde incelenmesinden sonra, dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiye ve Türkiye'de dışa açıklık ve dış borçlanmanın tarihsel gelişim sürecinin incelenmesine geçilebilir.

⁸ 2011 verileri Hazine Müsteşarlığı (2012)'ndan derlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA İLİŞKİSİ

Çalışmanın bu kısmına kadar olan bölümde dışa açıklık ve dış borçlanmanın teorik çerçevesi kapsamında dışa açıklık ve dış borçlanma türleri, dışa açıklığın ve dış borçlanmanın göstergeleri ve ekonomik etkileri ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise örnek ülke olarak seçilen Türkiye’de öncelikle dışa açıklık ve dış borçlanmanın tarihsel gelişimi anlatılacak, ardından Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisine yer verilecektir.

Gelişmekte olan ülkeler II. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen uluslararası finansman kuruluşlarından yararlanarak borçlanmaya başlamışlardır. 1970’li yılların sonlarına kadar birkaç ülke borç sorunu ile karşı karşıya gelmişse de dünya çapında bir borç sorunu ortaya çıkmamıştır. Ancak 1970’li yılların son çeyreğinde başta dışa açık olarak büyüyen Latin Amerika ülkeleri olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir borç krizi ortaya çıkmıştır. Diğer yandan pek çok ülkenin dışa açık bir politika izlemesi bu borç krizinin büyümesinde etkili olmuştur. Çünkü ülkelerin dışa açıklığı dünya olaylarından etkilenme derecesini belirlemektedir (Kazgan, 1985: 181). Türkiye de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi 1970’li yılların sonlarında dünya ekonomisinde yaşanan petrol krizlerinden etkilenmiştir. Petrol krizleriyle birlikte yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler Türkiye’yi içinde bulunduğu ekonomik yapının güçlendirilmesi amacıyla köklü kararlar almaya yöneltmiştir. Bu nedenle 24 Ocak Kararları olarak bilinen ve geniş kapsamlı ekonomi önlemlerini içeren bir uygulama getirilmiştir. Bununla birlikte Türkiye 1980 yılından itibaren dışa açılma sürecine dâhil olarak dış ticaret yapısında gelişmelerin sağlanmasına yol açmıştır. Uygulanan bu dışa açık ekonomi politikasının yanında, Türkiye’nin dış borçlanma düzeyinde de değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki bu ilişkinin analizi ya da dışa açıklığın dış borçlanma üzerindeki etkisi araştırma konusu olarak önem kazanmıştır.

Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisinden oluşan bu bölümde öncelikle dışa açıklığın ve dış borçlanmanın tarihsel gelişim süreci 1923-1950, 1951-1980 ve 1980 sonrası dönem olmak üzere ayrı ayrı incelenmiştir. Ardından Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin dış borçlanmasında dışa açıklığın rolüne vurgu yapılarak çalışmanın hipotezi desteklenmiştir.

2.1. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye, 1923’ten 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı döneme kadar piyasa şartlarında sanayileşme çabalarının olduğu, özel girişime dayalı dışa açık ekonomi politikalarının uygulandığı ve ekonomik yapının yeniden kurulmaya çalışıldığı bir süreç yaşamıştır. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte 1930’lu yıllardan itibaren liberal politikalar terkedilerek devletçiliğe geçilmiştir. Devletçiliğe geçişle birlikte ithalat ve döviz piyasası kontrol altına alınarak devlet eliyle sanayileşme çabalarına başlanılmış ve ithal ikameci politikalar gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle ithal ikameci politika gündemde kalmaya devam etmiştir. II. Dünya Savaşı’nın son bulmasıyla 1946 yılından sonra ise dünya yeni bir düzen içerisine girmiş ve Türkiye de bu yeni dünya düzenine uyum sağlamıştır. Nitekim Türkiye, tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olarak bilinen 1946 yılından itibaren iç ve dış baskıların da etkisiyle serbest dış ticaret politikası uygulamıştır. Ancak bu liberal dönem 1954 yılına kadar devam etmiş ve 1954 yılından 1977 yılına kadar yeniden ithal ikameci politika benimsenmiştir. 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planlarıyla devletin ekonomideki rolü artırılmıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise 24 Ocak Kararları ile birlikte ithal ikameci politika tamamen terk edilerek ihracata dönük liberal politikaya geçilmiş ve bu liberal ekonomi politikası günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Bu bölümde yukarıda özet olarak verilen Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren günümüze kadar geçen dönemde Türkiye’de dışa açıklığın tarihsel gelişimi ayrıntılı olarak incelenecektir. 1923 yılından günümüze kadar geçen süre, üç döneme (“1923-1950”, “1951-1980” ve “1980 sonrası dönem”) ayrılarak tarihsel süreç analiz edilmiştir. Yapılan

bu ayırımın Türkiye tarihinde dışa açıklığın kapsamlı olarak incelenmesine, dışa açıklığın boyutlarının anlaşılmasına ve dışa açık ekonomi politikasının etkinliğinin tartışılmasına imkân vermesi beklenmektedir.⁹

2.1.1. 1923-1950 Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan ve 1950 yılına kadar incelenen bu dönemde hem dışa açık bir ekonomi politikası hem de devlet müdahalesinin yer aldığı bir ekonomi politikası Türkiye Ekonomisinin farklı dönemlerinde uygulanmıştır. Uygulanan bu ekonomi politikalarına göre bu dönemi de kendi içinde dönemlere ayırmak yerinde olacaktır.

1923-1929 Dışa Açık Ekonomi Dönemi; 1923-1929 döneminde Türkiye dışa çok bağımlı ve çok açık, fakir bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını bir yarı sömürgeye dönüştüren kurumlar henüz tasfiye edilmemiş, para, banka ve kambiyo sistemi, Lozan Antlaşması'nın 1929 yılına kadar hükümetin gümrük vergisi koyma yetkisini kısıtlayan hükmü, ekonominin zayıf ve istikrarsız yapısı ekonominin dışa açık kalmasını zorlayan nedenlerden bazılarıdır (Kazgan, 1985: 281). 1920'ler Türkiye'sinde bu olumsuzlukların yanı sıra ulusal sermaye birikiminin olmaması, sanayi temelini henüz oluşturulmamış olması, ihracatın ithalatı karşılayacak düzeyde olmaması ve yabancı şirketlerin Türkiye Ekonomisindeki payı da dışa açılmada önemli etkenler olarak görülmektedir¹⁰.

Bu dönemde iktisat politikaların oluşturulmasında İzmir İktisat Kongresi, Lozan Antlaşması ve dönemin son yılında ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı etkili olmuştur. Eroğlu'na (2003) göre, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada batının birtakım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması

⁹ Bu bölümün hazırlanmasında büyük ölçüde Kazgan (1985) ve Boratav'ın (2010) çalışmaları temel alınmıştır.

¹⁰Örneğin Kazgan'a (1985) göre, 1924 yılında yabancı sermayenin denetlediği 94 şirkette (7 demiryolu, 6 maden, 23 banka, 11 belediyeye ait imtiyazlı şirket, 12 sınai ve 35 ticari işletmede) yatırılmış sermaye tutarı 63,4 milyon sterlin, yani o dönemdeki kur üzerinden yaklaşık 500 milyon TL gibi büyük bir rakamdır.

istenmekteydi ve bu amaçla Atatürk, daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştır. İzmir İktisat Kongresi, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Kongre'nin çalışmaları sonunda kabul edilen “iktisadi esaslar” -Misak-i İktisadi Esasları- ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır (Boratav, 2010: 45-46; Yenal, 2010: 54).

İlk yılların iktisat politikalarına damga vuran ve iktisat politikalarında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmıştır (Eroğlu, 2003: 2). Diğer yandan Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ise, beş yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını; gümrük tarifelerinin ise beş yıl süre ile değişmemesini öngörmekteydi (Boratav, 2010: 44). 1920'lerin sonuna kadar devam eden bu durum 1929 yılında Lozan sınırlamalarının kalkması ve Dünya Ekonomik Buhranının ortaya çıkmasıyla birlikte son bulmuştur. 1929 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte pek çok ülke gibi Türkiye de dışa açık ekonomi politikasını terk ederek korumacı bir politika izlemiştir.

1930-1939 Korumacılık ve Devletçilik Dönemi; 1930'lu yıllar Türkiye'de dışa açık ekonomi politikasının terk edildiği, “korumacılık” ve devletçilik” anlayışının hakim olduğu dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde alınan sıkı tedbirlerle birlikte Türkiye'de bir yandan 1930 yılından itibaren dış ticaret fazlası verilmesi, diğer yandan TL'nin değer kazanması gündeme gelmiştir. Dış ticaret fazlaları dış borçların ödemesi ve millileştirme girişimlerini karşılarken, TL'nin değerlenmesi de bunların TL karşılıklarının azalmasına

yardımcı olmuştur (Kazgan, 1985: 295). Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle birlikte dış dünyaya kapanan Türkiye, devletçi bir tutum sergilemiştir. Eroğlu'na (2003) göre, bu dönemde devletçi iktisat politikaları iki şekilde yürütölmekteydi; İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda iktisadi yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesidir. Bu amaçla bir dizi kanun ve düzenleme çıkarılmış ve bu yıllarda Türkiye planlama deneyimi de yaşamıştır. Hatta Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden biri Türkiye'de yaşanmıştır.

Boratav'a (2010) göre ise, 1930-1939 döneminin iktisat politikalarının evriminde gözlenen başlıca uğraklar, salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilir. Aynı zamanda 1930-1939 yılları, Türkiye'nin sanayileşme doğrutusunda ilk ciddi adımlar attığı yıllar olarak nitelendirilmektedir.

Ancak bu dönemin sonlarında ortaya çıkan II. Dünya Savaşı, dünyanın yeni bir düzen içine girmesini sağlamış ve bu yeni düzen içerisinde Türkiye de yerini almıştır. Bu nedenle bundan sonraki dönemi de 1940-1945 savaş yılları ve 1946-1950 yeni dünya düzeni olarak incelemek yerinde olacaktır.

1940-1945 Savaş Yılları ve Türkiye; II. Dünya Savaşı yılları, savaşa girmemesine rağmen Türkiye için iktisadi açıdan oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Çalışan nüfusun büyük bir kısmının silahaltına alınmasıyla tarım ve sanayide üretim düşmüştü. İthalat imkânsızlıkları ekonomideki mal stokunu azaltmış, seferberlik masraflarını karşılamak için hükümet para basma yolunu seçmişti. Ülkede kıtlığın da artmasıyla birlikte ekonomik sorunlar çözülemez hale gelmişti (Yenal, 2010: 89-90). Savaşta yer alıp almadığına bakılmaksızın bu sorunlar hemen her ülkede yaşanmış, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 1946 yılı hem dünya için hem de Türkiye için yeni bir dönüm noktası olmuştur. 1946 yılından sonra kurulan uluslararası örgütlerin (GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), IMF) de katkısıyla dünya ekonomisi kapitalist sistem içinde yer almaya başlamış ve bunun için de serbest ticaret ve engelleri azaltılan sermaye hareketleri temel

araçlar olarak kullanılmıştır. 1940-1945 döneminde korumacı politikayı uygulamaya devam eden Türkiye de 1946'dan itibaren yeni dünya düzenine katılmıştır.

1946-1950 Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye; 1946 yılı Türkiye için hem siyasi hem iktisadi açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946 yılı, iktisadi yapıdaki dönüşümlerin de başlangıcı sayılabilir. Savaş sırasında, İsmet İnönü'nün Türkiye'nin savaşa girmesini önlemesi ve Fransa ve İngiltere ile ilişkileri sürdürmesi, bundan sonra da ilişkilerin batı ile devam edileceğini gösteriyordu. Bunun ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmeydi (Eroğlu, 2003: 4). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile gündeme gelen ve 1930 yılından beri Türkiye'de izlenen korumacı, dışa kapalı, devletçi anlayış 1946 yılından itibaren yerini serbestleşmeye dönük bir dış ticaret rejimine bırakmış ve bu dönemde Türkiye izlediği bu liberal dış ticaret politikası ile yeni dünya düzeni içinde yerini almıştır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye içinde bulunduğu ekonomik koşullara bağlı olarak bu dönemde çeşitli ekonomi politikaları uygulamıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, sanayisi henüz gelişmemiş bir ekonomik yapıya sahiptir. 1923-1929 döneminde ihracatın GSMH içindeki payı ortalama %9,6 iken, ithalatın GSMH içindeki payı ise ortalama %11,2 düzeyindedir. Bu oranlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde sırasıyla ortalama %15,5 ve %17 düzeyindedir. Buradan da anlaşılacağı gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde dışa açıklık oranı daha yüksektir. 1923-1929 döneminde ithalatın ihracattan fazla artış göstermesi dış ticaret açığının da artmasına yol açmıştır. Bunun nedeni ise devlet müdahalesine çok az yer verilerek liberal bir dış ticaret politikasının uygulanmasıdır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye 1930 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar korumacı, dışa kapalı bir politika izlemiş ve devlet müdahalelerine yer verilmiştir. Yine bu dönemde devlet eliyle yapılan sanayileşme çabalarının da başarılı olduğu söylenebilir. Sağlanan bu başarıların altında ise dışa kapalı bir ekonomi politikasının uygulanmış olması önemli bir faktör olarak düşünülmektedir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte savaşta yer almamış olsa da diğer ülkeler gibi ekonomik sorunlar yaşamış ve Türkiye'de devletin ekonomideki rolü artmıştır. Ancak savaşın sona ermesi ve dünyanın yeni ekonomik düzen içine girmesiyle birlikte 1946 yılından itibaren kapitalist ekonomik sistem yeniden gündeme gelmiş ve uluslararası örgütlerin kurulmasıyla birlikte bu akım daha da güçlenmiştir. Türkiye de bu akımdan payını almış ve 1946 yılından itibaren ithal ikameci politikayı terk ederek liberal ekonomiye geçmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin dışa açılmaya etkisinin görülebilmesi için bu dönemde ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payına bakılması doğru olacaktır. Tablo 2.1, Şekil 2.1 ve Şekil 2.2 dönemler itibariyle Türkiye'de ihracatın ve ithalatın GSMH içindeki payını ve dış ticaret hacmini göstermektedir.

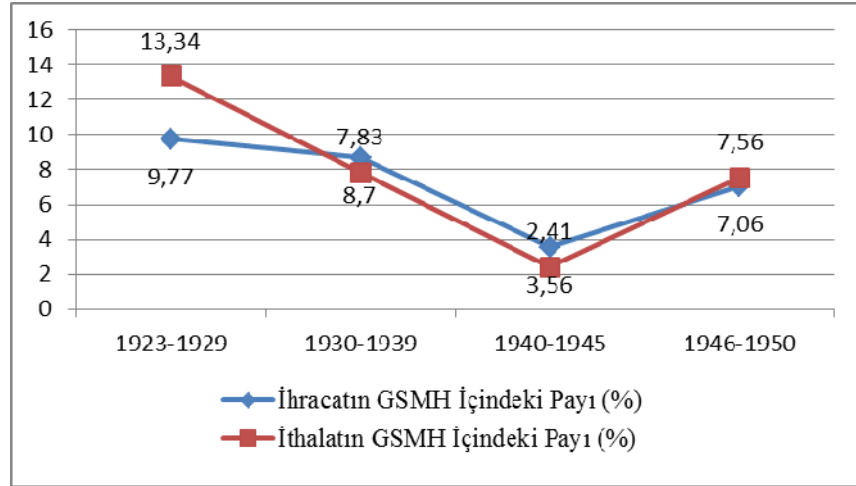
Tablo 2.1: 1923-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
1923-1929	9,77	13,34	-29,5
1930-1939	8,7	7,83	7,42
1940-1945	3,56	2,41	40,7
1946-1950	7,06	7,56	-13,7

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'de 1923-1950 döneminde dışa açıklığın tarihsel gelişimi incelenirken uygulanan ekonomi politikalarının farklılığına göre bu dönemler daha önce de değinildiği gibi 1923-1929, 1930-1939, 1940-1945 ve 1946-1950 dönemi olarak ele alınmıştır. Hazırlanan Tablo 2.1, Şekil 2.1 ve Şekil 2.2 de bu dönemler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

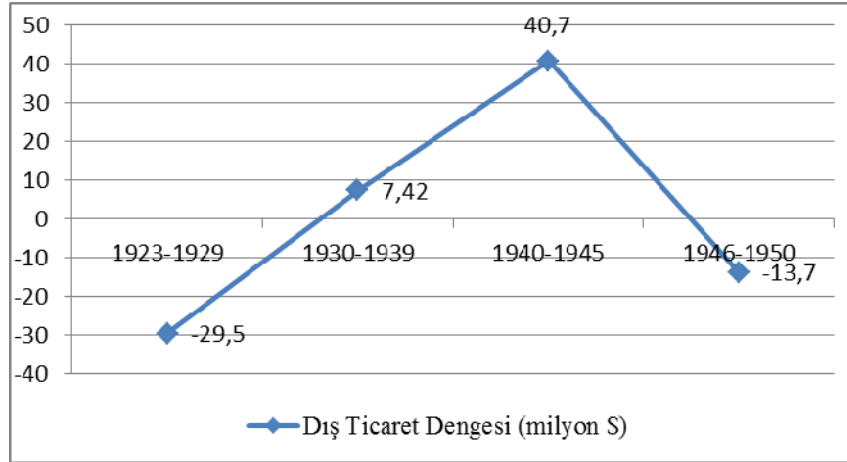
Şekil 2.1: 1923-1950 Döneminde İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.1 ve Tablo 2.1'den de anlaşılacağı üzere 1923-1929 döneminde ihracatın ve ithalatın GSMH içindeki payları sırasıyla %9,77 ve %13,34 olarak gerçekleşmiştir. 1930-1939 döneminde izlenen dışa açık ekonomi politikasının terk edilmesi etkisini ihracat ve ithalat üzerinde göstermiş ve ihracat ile ithalatın GSMH içerisindeki payı sırasıyla ortalama %8,7'ye ve %7,83'e gerilemiştir. 1940-1946 döneminde ise II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payı sırasıyla %3,56 ve %2,41'e gerilemiş ancak 1946-1950 döneminde yeniden savaş öncesi durum gibi yükselmiştir. Bu dönemde ithalatın GSMH içindeki payı %7,56 iken, ihracatın GSMH içindeki payı ise %7,06 olmuştur.

Şekil 2.2: 1923-1950 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.2. ise, 1923-1950 döneminde Türkiye’nin dış ticaret dengesini göstermektedir. 1923-1929 döneminde hâkim olan dışa açık ekonomi politikası etkisini dış ticaret dengesi üzerinde de göstermiştir. Bu dönemde ortalama dış ticaret açığı 29,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığının bu denli yüksek olması şüphesiz izlenen dışa açık ekonomi politikasından dolayıdır. 1930-1939 döneminde ise devlet müdahalesinin ekonomi üzerindeki etkileri dış ticaret açığı üzerinde de kendini göstermiştir. Nitekim yüksek seviyelerde olan dış ticaret açığı 1930-1939 döneminde 7,42 milyon dolar fazla vermiştir. Dış ticaretin fazla vermesi savaş yıllarında da devam etmiş, ancak 1946 yılından itibaren uygulanan liberal politikalar 1946-1950 yılları arasında Türkiye’nin yeniden dış ticaret açığı vermesine yol açmıştır.

2.1.2. 1951-1980 Dönemi

1951-1980 dönemi Türkiye için hem siyasi hem ekonomik pek çok değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişimlere paralel olarak şekillenen Türkiye’nin dışa açıklığı, bu kısımda yine kendi içinde dönemler itibariyle ele alınarak incelenmiştir.

1951-1960 Dönemi; 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte Türkiye dışa açılma programını yürürlüğe koymuş ve 1954 yılına kadar ithal ikameci, korumacı, dışa kapalı ekonomi politikasına yer vermemiştir. Gerek tarım gerekse altyapı yatırımları konusunda önemli adımlar atan Demokrat Parti'nin devletin ekonomide etkinliğini azaltarak serbest piyasa ekonomisine ağırlık vermesi, devlet fabrikalarının satışa çıkarılarak yerli ve yabancı sermayeye özelleştirmesi ile devam etmiştir. Bununla birlikte 1947 yılından itibaren ABD'nin Truman Doktrini kapsamında sunulan Marshall yardımlarından Türkiye de yararlanmış ve bu yolla da dışa açıklık desteklenmiştir.¹¹

Ancak 1954 yılından itibaren, dış ticaret açıkları ve bu açıkların karşılanmasında kullanılan dış kaynak yetersizliği nedeniyle ithalatın sınırlandırılması sonucu yerli üretimin uyarıldığı yeni bir ithal ikameci süreç başlamıştır. Böylece 1954-1961 yılları arasında II. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan serbest ticaret politikaları terk edilmiş ve ihraç mallarına yönelik talebin düşmesi ve ithalat için kullanılabilir dış kaynakların yetersizliği nedeniyle ithalatta önemli ölçüde kısıtlamalara gidilmiştir (Türker, 2006: 105). Gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen daralmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete yönelik sanayileşme politikasının terk edilmesi ve ithal ikameci sürecine geçilmesine rağmen dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye 4 Ağustos 1958'de istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu programla dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş olsa da bu program enflasyonu ve ödemeler bilançosunu iyileştirmede yeterli olmamıştır (Eroğlu, 2003: 5). 1954 yılından itibaren başlayan ekonomik sorunlar 1955 yılına gelindiğinde daha da yoğunlaşmış, iktidarın uyguladığı iktisadi yanlışlıklar ve izlenen politikaların iç ve dış baskılar nedeniyle başarısızlığa uğramasıyla 1958 yılı Türkiye için kötü bir yıl olarak tarihe geçmiştir (Yenal, 2010: 105-106).

Kazgan'a (1985) göre ise, 1950'li yılların serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma programı tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, bu başarısızlığın siyasal düzende de etkileri

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. sayfa 56.

olmuştur. Dönemin dünya koşullarına göre hızlı bir enflasyon, uzunca süren dış tıkanıklık, serbest piyasa ekonomisi ve özel girişimcilik adına gelişigüzel devlet müdahaleciliği, 1958 yılında IMF güdümündeki istikrar programını izleyerek yaşanan banka iflasları ve durgunluk, 1960'lı yıllarda daha mütevazı programlarla dışa açılma girişimlerine yol açmıştır.

1961-1970 Dönemi; Makro dengelerin yeniden kurulduğu bir dönem olmuştur. Ancak 1950'li yılların sonuna doğru büyük sıkıntılar doğuran maliye ve dış ödemeler dengesizliğine ve bunların yol açtığı piyasa kıtlıklarına ve çarpıklıklarına çare olarak tartışılmaya başlanan “Planlama” yaklaşımı yeniden gündeme gelmiştir (Yenal, 2010: 112). Bu dönemde uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarına çalışmanın kapsamı gereği sadece dışa açıklık açısından bakılmıştır. 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine geçen Türkiye ithal ikameci politikayı esas alarak ithalatın artmasını önlemeye çalışmıştır. Bu durum 1980'lere kadar bu şekilde devam etmiştir.

Türker'e (2006) göre, 1960'lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim malları ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışan Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında dışa açık kalkınma stratejisi yerine ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisini benimsemiştir. Türkiye'nin daha çok ithalatın ikamesine öncelik veren bir politikaya yönelmesini öngören, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967), devlet müdahalesine ağırlık verilmekte ve ithal ikameci stratejiye geçildiği açıkça belirtilmektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise özel girişimlerin çeşitli mali ve parasal önlemlerle teşviki önem kazanırken, devlet müdahalesi daha geri planda kalmıştır. Dolayısıyla genel anlamda bu dönemde karma ekonomi politikasının izlendiği söylenebilir.

1971-1980 Dönemi; 1970'li yıllar Türkiye ve dünya konjonktüründe önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1970'li yılların başında devalüasyon yapılarak Türk Lirası'nın değeri düşürülmüş, devalüasyon ve uluslararası konjonktürün etkisiyle ihracatta artış gözlemlenmiş ancak daha sonraki yıllarda petrol fiyatlarında meydana gelen değişim ihracatın gerilemesine yol açmıştır. Özellikle 1970'li yılların ortasından itibaren

ortaya çıkan ekonomik sorunlarda OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu)'in petrol fiyatlarını artırması ve petrol krizinin tüm dünyayı etkilemesi, Kıbrıs Barış Harekâtı ve istikrarsız koalisyon hükümetlerinin etkisi bulunmaktadır.

1970-1976 yılı Türkiye'de ithal ikamesinin ikinci aşamasının yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde Türkiye Ekonomisi, yoğun biçimde üretim malları üreten, ara malı ve temel tüketim sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programını devreye koymuştur. Devletin, ulusal ekonomide mal ve işgücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığıyla yoğun bir müdahale içinde bulunduğu bu birikim modeli 1977 yılından başlayarak bir döviz, finansman krizine sürüklenmiş ve 1980 yılında gerçekleştirilen dışa açılma ile sona erdirilmiştir (Yeldan'dan aktaran Yenipazarlı, 2009: 143). Bu dönemde gerçekleşen petrol krizleri Türkiye'nin dışa açıklığının dışında dış borçlanmasında da etkili olmuştur. Bu nedenle petrol krizlerine ilerleyen konularda ayrıntılı olarak yer verilecektir.

1950-1980 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte 1950 yılından itibaren serbest, dışa açık bir ekonomi politikası izlenmiş ancak 1954'lere gelindiğinde dış ticaret açıklarının artmasıyla birlikte ithal ikameci politika gündeme gelmiştir. Bu dönemde dış ticaret açık vermeye devam etmiş ve 1958'e gelindiğinde ekonomik görünüm daha da kötü bir hale gelmiştir. Dolayısıyla 1950 yılında yürütülen dışa açık politikanın başarısızlıkla sonuçlandığını söylemek mümkündür. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle birlikte ekonomide planlı döneme geçilmesi gündeme gelmiş, bir yandan Beş Yıllık Kalkınma Planları ile ithal ikameci kalkınma stratejisi 1960-1970 döneminin önemli konusu haline gelirken, diğer yandan karma ekonomi de tartışılır olmuştur. 1970'lere gelindiğinde ise gerek dünya konjonktüründeki gerekse Türkiye'deki yapısal değişimler ithal ikameci politikaları bu dönemde de gündemde tutmayı başarmıştır. Böylece 1970-1980 dönemi Türkiye için ithal ikameci politikaların ikinci aşamasının olduğu dönem olarak tarihe geçmiştir.

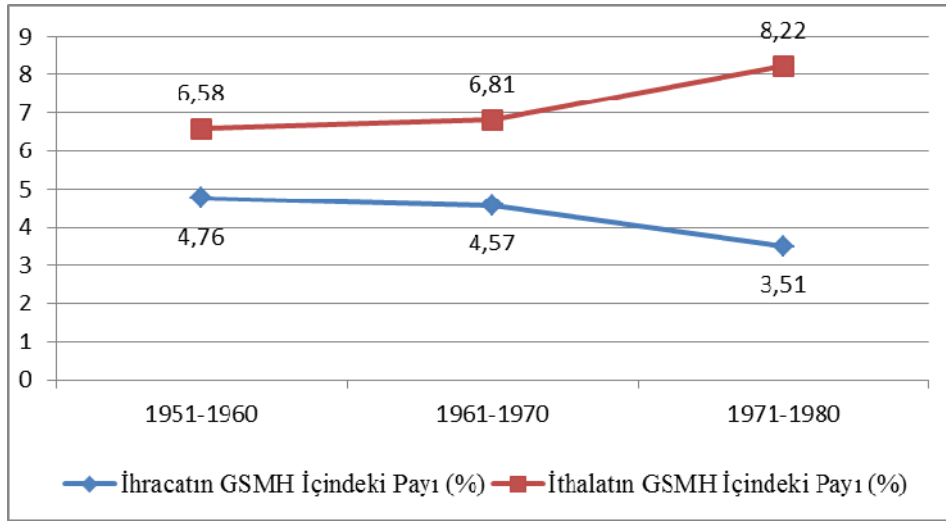
Bu dönemde de yine dışa açıklığın gelişiminin incelenmesi açısından ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payının ve dış ticaret dengesinin incelenmesi yerinde olacaktır. Bu amaçla Tablo 2.2, Şekil 2.3 ve Şekil 2.3 hazırlanmıştır.

Tablo 2.2: 1951-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
1951-1960	4,76	6,58	-123,1
1961-1970	4,57	6,81	-223,3
1971-1980	3,51	8,22	-2485,4

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.3: 1951-1980 Döneminde İhracat ve İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)

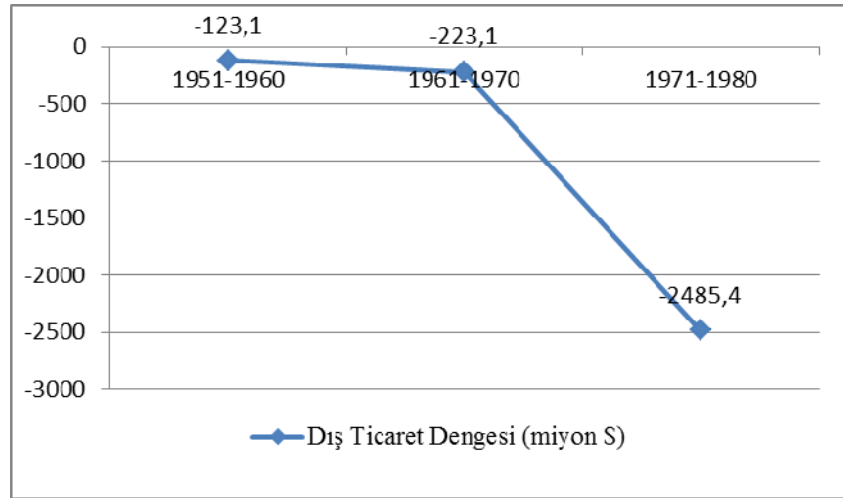

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2.2 ve Şekil 2.3'den izlenebileceği gibi ihracat ve ithalatın GSMH içindeki payları 1950 döneminden 1970'lere kadar sürekli artış göstermiştir. Dışa açıklığın bu artışında ihracat ve ithalatın bu dönemde yüksek rakamlara ulaşmasının payı büyüktür. Nitekim 1950 yılında ihracat 263,4 milyon dolar olarak gerçekleşirken ithalat ise 285,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1970 yılına gelindiğinde ise ihracat 588,4 milyon dolar olarak gerçekleşirken, ithalat 947,6 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret

açığının oldukça yüksek olduğu bu dönemde ithal ikameci politika izlenmesiyle birlikte dışa açıklık oranlarında da gerileme başlamış ve ihracatın GSMH içindeki payı 1971-1980 döneminde %3,52 iken, aynı dönemde ithalatın GSMH içindeki payı ise %8,22 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.4: 1951-1980 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.4, 1951-1980 döneminde Türkiye’de dış ticaret dengesinin durumunu göstermektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere özellikle 1961-1970 döneminden sonra dış ticaret açığı çok yüksek oranlara ulaşmış, dış ticaret açığının bu şekilde artış göstermesinde 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizlerinin payı olduğu düşünülmektedir. 1970’li yıllarda devalüasyon yapılarak Türk Lirası’nın değeri düşürülmüş ihracat kısmen artırılmış, ancak buna rağmen dış ticaret açığının önüne geçilememiştir.

2.1.3. 1980 Sonrası Dönem

1980 sonrası dönemde küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte dünyada ve Türkiye’de pek çok köklü gelişme görülmüştür. Bu dönemde Türkiye’de gerek demokrasiye müdahale, gerek ekonomik konjonktürde yaşanan tıkanıklar ve gerekse dış baskıların etkisiyle pek çok ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak çalışmanın

kapsamı gereği bu kısımda 1980 sonrası döneme yine dışa açılma penceresinden bakılmıştır. Türkiye'nin dışa açıklığının yeni bir boyut kazandığı bu dönemi 1980-1994 dönemi ve 1994 sonrası dönem olarak incelemek yerinde olacaktır. “24 Ocak 1980 Kararları” ve “5 Nisan 1994 Kararları”nın Türkiye Ekonomisindeki rolleri bu şekilde bir dönem ayrımı yapılmasında belirleyici olmuştur.

1980-1994 Dönemi; 1980 yılı, Türkiye Ekonomisinin dışa açılması açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle dünyada ve Türkiye'de yaşanan olumsuz gelişmeler, Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılamak için gerekli döviz ihtiyacının artması, Türkiye'nin üretimde kullandığı girdileri ithal edememeye başlaması ve temel mallarda meydana gelen kıtlıkların karaborsaya yol açması köklü kararların alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ekonomide meydana gelen bu tikanlıkların giderilmesi için Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası örgütlerin yardımıyla ekonomide yapısal bir dönüşüm şartı tartışılmıştır. Bu yapısal dönüşümleri içeren ve “24 Ocak Kararları” olarak bilinen geniş kapsamlı ekonomik bir paket uygulamaya konulmuştur (Eroğlu, 2003: 7-8; Tanrıseven, 2007: 41). 24 Ocak 1980 programıyla başlayan ve ekonomiyi adım adım serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya dönük hale getiren ekonomi politikaları, birçok bakımdan 1950-1954 arasında başlatılan ve dört yılda tükenen liberalleşme programına benzetilebilir. Ancak atılan adımlar ondan daha ileri gittiği ve ekonominin daha geniş bir kısmını kapsadığı gibi, bir noktada da çok önemli farkı bulunmaktadır: bu fark sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışının yeni programın temel direği olmasıdır. Başka bir deyişle, ihracata dönük büyüme, dışa açık büyümenin temel ögesi yapılmıştır (Kazgan, 1985: 381).

Özel girişimlere dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulmasını amaçlayan ve devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını öngören 24 Ocak Kararları alınırken sadece Dünya Bankası ve IMF gibi dış baskılar değil, yurtiçinde yaşanan ekonomik sorunların yarattığı iç baskılar da etkili olmuştur. Özellikle dış borç ödeme konusunda güçlük çeken Türkiye bu yıllarda kredi alabilmek için pek çok konuda Dünya Bankası'na taahhütte bulunmuştur. Kazgan'a (1985) göre, bu taahhütlerden bazıları şunlardır;

- İthalat serbest bırakılacak, sanayi yasaklar ve kotalarla korunmayacak,
- İhracat teşvik edilecek ve özel kesimin ön planda olması sağlanacak; ihracat sigortası ve finansmanı ile kurumsal destek verilecek ve yabancı sermaye teşvik edilecek,
- KİT'lerin kârlı çalışmaları sağlanacak; uygulamalar devletçilikten uzak olacak ve KİT'ler bütçeye yük olmaktan çıkarılacaktır.

Verilen bu taahhütlerle birlikte yine Kazgan'a (1985) göre, 1980 yılı sonrası izlenen dışı açılma programının ana hatları şunlardır;

- Serbest piyasa ve özel girişime dayalı ekonomiyi gerçekleştirme ve devletin piyasa müdahalesini en aza indirme,
- Döviz rejiminde serbestleştirme,
- İthalat ve ihracat rejiminde serbestleştirme,
- Yabancı sermaye girişlerini artırma,
- Fon piyasasında denge sağlama ve enflasyonu düşürme,
- Ücretler ve sendikal faaliyetlere ilişkin yeni düzenlemeler.

Bu taahhüt ve düzenlemelerden de anlaşıldığı gibi 24 Ocak Kararları Türkiye Ekonomisi için uzun vadeli hedeflerin yer aldığı bir ekonomi programı niteliği taşımaktadır. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte dış ticaret, sermaye ve kambiyo piyasalarında tam serbestlik sağlanmış ve dış dünyaya tamamen açılma gerçekleşmiştir. 1981 yılında ithalat rejiminden kota listesinin kaldırılması, ithalat üzerinden alınan damga vergisinin düşürülmesi, 1982-1985 döneminde dış ticarete merkantilizm (ithal ikamesi) uygulamalarının sonlandırılması, ithalatına izin verilen mallar listesinin yerine ithalatta yasak mallar listesinin kabul edilmesi, serbest kambiyo kuru ve konvertibl para düzenine geçilmesi 1980'li yıllarda serbestleşme ile getirilen değişikliklerin en önemlileridir. Bu gelişmelerle birlikte özellikle 1985 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ihracat oranında önemli bir artış izlenmiştir; 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 1985 yılına gelindiğinde neredeyse dört katına çıkarak 7,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın bu denli

artmasında kambiyo kurunda yapılan değişikliğin ve teşviklerin katkısının olduğu bilinmektedir.

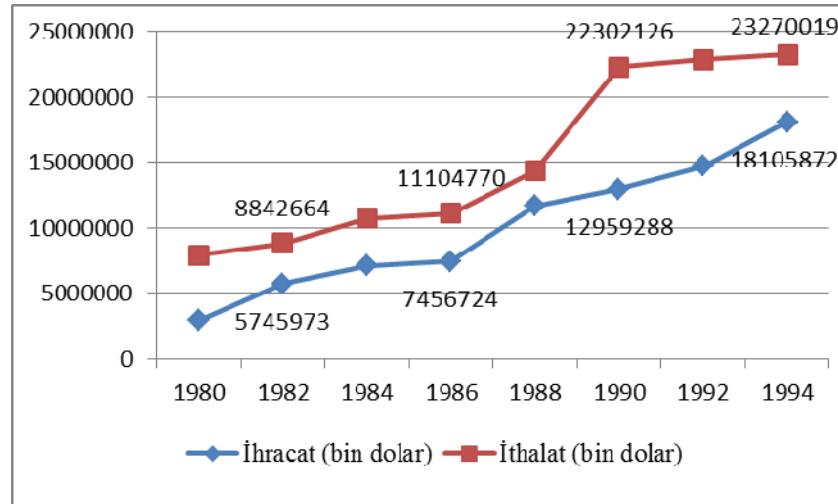
24 Ocak Kararları ile uygulanan ekonomi paketinde bir diğer önemli konu da finansal liberalizasyon politikalarıdır. Bu çalışmada her ne kadar dışa açılmadan kastedilen ticari dışa açıklık ise de finansal dışa açıklığın ticari açıklık üzerinde etkisi olduğuna inanıldığından finansal liberalizasyon sürecine de yer verilmesi uygun görülmüştür. Türkiye finansal liberalizasyon politikalarını ticari liberalizasyon politikaları ile eşanlı olarak uygulamıştır. Finansal liberalizasyon 1980'lerin ilk yıllarında Sermaye Piyasası'nın kurulmasıyla başlamış ve 1980-1983 döneminde ortaya çıkan bankerler krizi ile ileriki yıllara kadar uzamıştır. 1981-1988 dönemi Türkiye için liberalizasyonun ilk aşaması sayılırken 1989 yılında dış sermaye girişlerinin serbestleştirilmesini öngören 32 Sayılı Karar ile liberalizasyonun ikinci aşaması gerçekleşmiştir.

Mangır (2006), Türkiye'de liberalizasyon sürecini 1989 yılı sermaye hareketleri serbestleştirilmesi dönemine kadar aşağıdaki gibi özetlemiştir;

- 1980: Hisse senedi piyasası üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmıştır.
- 1980: Faiz hadleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.
- 1981: İthal ikameci dönem sona ermiştir.
- 1982: Sermaye piyasası kurulmuştur.
- 1984: Döviz kuru işlemlerine son verilmiştir.
- 1985: Banka kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 1986: İnterbank para kurulu açılmıştır.
- 1987: Açık piyasa işlemleri başlamıştır.
- 1988: Efektif döviz piyasası kurulmuştur.
- 1989: Altın piyasası kurulmuştur.
- 1989: Sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır.

1980-1994 döneminde serbest dış ticaret politikasının uygulanmasıyla ihracat ve ithalat oranlarında meydana gelen değişim Şekil 2.5’de gösterilmiştir.

Şekil 2.5: 1980-1994 Döneminde Türkiye’de İhracat ve İthalatın Gelişimi

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekilden de görülebileceği gibi Türkiye’de ihracat ve ithalat özellikle 1980 yılından sonra artış eğilimi göstermiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise Türkiye’nin içinde bulunduğu olumlu ekonomik yapıyla birlikte ihracat ve ithalatta hızlı bir artış gözlemlenmiştir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 1988 yılında 11,6 milyar dolara yükselmiş, ithalat ise 1980 yılında 7,9 milyar dolar düzeyinde iken 1988 yılında neredeyse iki katına çıkarak 14,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat ve ithalatta görülen bu artış ilerleyen yıllarda da gözlemlenmiştir. 1980’li yılların sonlarında ve 1990’lı yılların başında Körfez Krizi ve İran-İrak Savaşı ile Türkiye önemli ihracat pazarlarını kaybetmiş olsa da dış ticaretinin büyük kısmını OECD ülkeleriyle yaptığından ihracat ve ithalatta önemli bir azalma gerçekleşmemiştir.

1980-1994 döneminin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa 24 Ocak Kararlarının Türkiye’nin dışa açılmasında önemli rol oynadığı, özellikle 1980’li yılların başlarında küreselleşmenin de etkisiyle Türkiye’nin dış dünyada yaşanan gelişmelerden

geri kalmadığı söylenebilir. 1984-1989 döneminde bir yandan dünyadaki gelişmelerin etkisi, diğer yandan 24 Ocak Kararlarının getirdiği yenilikler ile Türkiye ekonomik anlamda önemli bir performans sergilemiş, ancak 1990'lı yıllarda meydana gelen Körfez Krizi ve 1980'li yılların sonunda ortaya çıkan İran-İrak Savaşı ile önemli bir daralma dönemine girmiştir. Yaşanan bu daralma 1990'ların ilk yıllarında da devam etmiş ve Türkiye için yeni bir dönemi ifade eden 5 Nisan 1994 Kararlarının alınmasını gerektirmiştir.

1994 Sonrası Dönem; Sermaye hareketlerinin liberalleşmesiyle artan kamu açıklarının finansmanı ve ekonomide meydana gelen diğer daralmaların önüne geçilebilmesi için sıkı para ve maliye politikaları içeren 5 Nisan 1994 Kararları bir ekonomi paketi olarak uygulanmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları ve 1990'lı yılların sonlarına doğru IMF ile yapılan görüşmeler Türkiye Ekonomisinin içinde bulunduğu olumsuz gelişmelerden kurtulmak için yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında dışa açıklık üzerinde doğrudan etkilerinin olmadığı düşünülebilir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında bu konuya ayrıntılı olarak değinilmemesi uygun görülmüştür. Ancak 1996 yılında Avrupa Birliği (AB) ile imzalanan Gümrük Birliği (GB) Anlaşması Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olduğundan Türkiye'nin dışa açıklığında da önemli bir noktadadır.

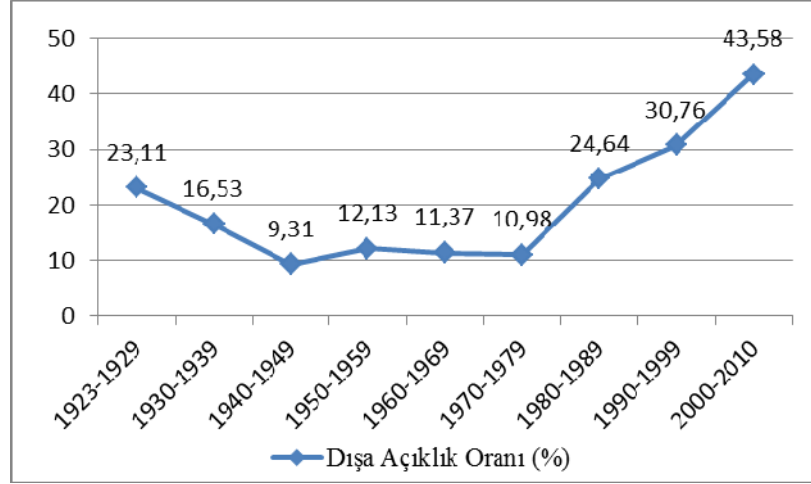
Boratav'a (2010) göre, Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye ile AB arasındaki koruma oranlarına önemli değişimler getirmemiş, hatta tekstil ihracatına uygulanan kısıtlamaları kaldırarak Türkiye lehine bir ögeyi gerçekleştirmiştir. Ne var ki anlaşma, Türkiye'ye "üçüncü ülkeler"e karşı, AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulama yükümlülüğünü getirmekteydi. "Üçüncü ülkeler" ise Türkiye'ye karşı bu türden bir yükümlülük taşımadıkları için, rekabet güçlerini artırma imkânı sağlayacaklardı. Sonraki yıllarda ise bu avantaj büyük ihracatçı çevre ekonomiler (Örneğin Çin) tarafından kullanılacaktı. GB'nin ilk on iki yılında Türkiye'nin AB ve OECD dışındaki ülkelere ihracatı %13,9, ithalatı ise %16,6 oranında artacak, dış ticaret açığının hızla büyümesine katkı yapacaktı.

Görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi 1980 yılı sonrasında dış ticaret açısından önemli sayılabilecek gelişmeler kat etmiştir. Özellikle ihracat alanında sağlanan bu gelişmeler, belki de 1980 yılı sonrası uygulanan ekonomi politikalarının en önemli sonucudur. Eğer ihracatı teşvik mekanizmasındaki aksaklıklar yüzünden ortaya çıkan hayali ihracat olgusu sayılmazsa, ihracat sektöründe yaşanan gelişmeler umut verici olmuştur. Dış ticaretin özellikle ihracat ayağı için 1980 yılı sonrası yaşanan en önemli gelişme ise kuşkusuz Türk Eximbank'ın kurulmuş olmasıdır (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 11).

Dışa açıklığın tarihsel gelişimi konusunda genel bir değerlendirme yapılacak olursa 1980'li yıllarda 24 Ocak Kararları ile başlayan ekonomide serbestleşmeye dayalı ihracata dönük kalkınma stratejisi, günümüze kadar devam etmiştir. Daha önce kısa dönemlerde (1923-1929 ve 1950-1954) uygulanan ancak dönemin koşullarına göre başarısızlıkla sonuçlanan dışa açılma politikaları 1980 yılı sonrası dönemde süreklilik kazanmıştır. Seyidoğlu'na (2003) göre, ihracata yönelik politikalar, koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için, üretici davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişimleri gerektirir. Dış rekabet monopollerini kırar, işadamlarını sürekli olarak, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek biçimde yeni yöntemler araştırmaya zorlar. Bu da ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandırır ve gelişmeyi hızlandırır. Bu anlamda 1980 yılı sonrası siyasal iktidarlar da ihracata dönük politikayı benimsemişler ve ekonominin yapısal düzenlenmesinde benzer politika araçlarına yer vermişlerdir. Türkiye Ekonomisi, her ne kadar 1997 Asya krizinden etkilenecek 1998 yılında kriz dönemine girmiş, 2000 ve 2001 yıllarında da kriz yaşamış olsa da 1980 yılı sonrası izlenen ekonomide serbestleşme politikasından vazgeçilmemiş, bununla beraber dış dünyaya açılarak küresel dünya ekonomisinde kendisine yer edinmeye çalışmıştır.

Şekil 2.6'da Türkiye'de dışa açıklığın tarihsel gelişimi dönemler itibarıyla sunulmaktadır.

Şekil 2.6: 1923-2010 Döneminde Türkiye’de Dışa Açıklık Oranı (%)

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.6’den da görüldüğü üzere Türkiye’de dışa açıklık oranı özellikle 1980 yılı sonrası dönemde artış göstermektedir. 1923-1929 döneminde, yani Cumhuriyetin ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisi benimsenmişse de 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte korumacı, dışa kapalı bir ekonomi politikasına geçilmiştir. 1950-1954 dönemine gelindiğinde Demokrat Parti iktidarlığında serbest ekonomi politikası yoluyla dışa açılma gerçekleşmiş, bir önceki dönemde %9,31 olan dışa açıklık oranı 1950-1959 döneminde %12,13’e yükselmiştir. Ancak 1954 yılından itibaren dışa açık politikaların terkedilerek ithal ikameci politikaların izlenmesi dışa açıklık oranının da azalmasına yol açmıştır. Özellikle 1970-1979 döneminde %10’lara gerileyen dışa açıklık oranı 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980 yılından itibaren ihracata yönelik kalkınma stratejisi izleyen Türkiye için 1980-1989 döneminde %25’ler seviyesinde gerçekleşmiştir. 1990-1999 dönemine gelindiğinde dışa açıklık oranı %30,76’ya, 2000-2010 döneminde ise %43,58’e yükselmiştir.

2.2. TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın bu kısmında da dışa açıklığın tarihsel gelişiminde olduğu gibi Türkiye’de dış borçlanmanın tarihsel gelişimi 1923-1950, 1951-1980 ve 1980 sonrası dönem olarak incelenmiş ve dönemler itibariyle Türkiye’nin borçlanma düzeyleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.1. 1923-1950 Dönemi

Bu kısımda 1923 yılından itibaren 1950 yılına kadar olan dönemde dış borçlanmanın tarihsel gelişimi anlatılacaktır. Bu dönemde gerek siyasi gerek askeri pek çok olay gerçekleşmiştir. Ancak dış borçlanmanın tarihsel gelişimi anlatılacağından bu olaylardan ziyade bu 28 yıllık dönemde gerçekleşen iktisadi olaylar ve dış borçlanmaya etkileri üzerinde durulacaktır.

Cumhuriyetin ilanından sonra yönetimi tamamen devralan Ankara Hükümeti, milli birlik ruhunun zirvede olduğu bu dönemde çok köklü değişiklikler yaparak savaşın yaralarını büyük bir hızla sarmaya başlamıştır. Takip eden on yıl borçlanma politikaları açısından incelendiğinde ilk dönem borçlanmanın olmadığı ve bu durumun 1929 Dünya Ekonomik Buhranına kadar sürdüğü ilk altı yıla başlar (Aşçı, 2007: 46). Ancak Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden oldukça büyük bir dış borç devralmıştır. Bu borcun kesin miktarı 22 Nisan 1933 tarihinde Paris Cumhuriyet Hükümeti ile alacaklı devletler arasında imzalanan anlaşma ile tespit edilmiş ve ödeneşi plana bağlanmıştır. Osmanlı Düyun-u Umumiyesi adını alan borcun 1933 yılındaki bakiyesi 79.820.563 TL, o zamanki pariteye göre yaklaşık 65 milyon dolardır (Evgin, 2000: 30). Cumhuriyetin ilk yıllarında dış borçlanmaya başvurulmamasında ülkenin girişmiş olduğu millileştirme çabaları ve devralınan borçların ödeme güçlüğü önemli bir yere sahiptir. Bir yandan milli iktisat anlayışıyla para ve maliye politikalarıyla istikrar sağlanmaya çalışılırken, diğer yandan dış borçlanma konusunda ihtiyatlı davranılmıştır.

Ancak dönemin ekonomik koşullarının gerekliliği olarak Cumhuriyet döneminin ilk dış borçlanması 1930 yılında gerçekleşmiştir. 1930 yılında ABD'den 10 milyon dolarlık borç alınmıştır. Öte yandan dış borçlanmaya yeniden 1934 yılında başvurulmuştur. Bu borçlanma da Sovyet Rusya ile yapılmış ve beş yıllık sanayileşme planının finansmanı için başvurulmuştur. 1938 yılında ise dış ödeme güçlüklerini ve askeri ihtiyaçları gidermek için 16 milyon İngiliz lirası kredi alınmıştır (Yavuz, 2009: 211). Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki dış borçlar arasında, devletleştirmeler dolayısıyla yapılan borçlar, önemli bir yer tutmaktadır. Hükümet ülkedeki bazı yabancı demiryolu, liman, belediye hizmetleri madencilik şirketlerinin mal varlıklarını satın alarak borçlarını, dış borç senedi vererek taksit bağlamıştır. Dolayısıyla bu borçlar, diğer dış borçlardan farklı olarak, Türkiye'deki sermaye stoku içinde bir mülkiyet transferinden doğmuştur (Karluk, 2007: 165).

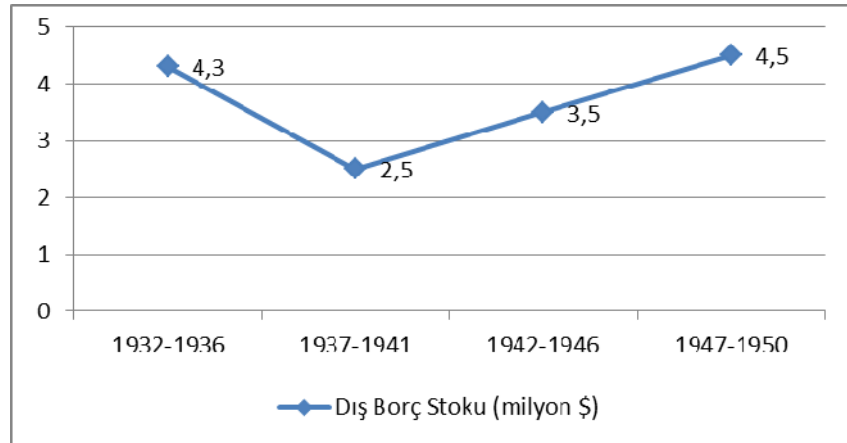
II. Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde Türkiye bir yandan alınan dış borçların ödenmesi ile uğraşırken diğer yandan savaş döneminde İngiltere, Fransa ve ABD'den dış borçlanma yoluna gitmiştir. Evgin'e (2000) göre, Türkiye'nin 1939 yılında kısa vadeli borç toplamı 58 milyon TL olup, savaş sonunda kısa vadeli borçlar 648 bin TL'ye düşmüştür. 1945 yılı sonunda uzun vadeli dış borçlar toplamı ise 356 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Savaşın sonunu takip eden ilk yıl içinde dış borç alınmamış, buna rağmen 1946 yılı sonunda uzun vadeli dış borçlar 707.4 milyon TL'ye çıkmış, bir yıl öncesine göre % 98.2 oranında artmıştır. Bu artışın nedeni olarak bu dönemde yapılan devalüasyonun etkili olduğu bilinen bir gerçektir.

Karluk'a (2007) göre, II. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla Türkiye'nin dış politikasında önemli ve köklü değişiklikler olmuştur. Türkiye Batı'ya daha çok yönelmiş, OEEC ve NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)'ya üye olmuştur. OEEC'nin Avrupa'nın yeniden imarı için ABD'nin yardımına ihtiyacı olduğuna ilişkin hazırladığı rapor, Başkan Truman tarafından 3 Nisan 1948'de onaylanmış (Truman Doktrini) ve böylece 1948-1949 yılları için Avrupa'nın imarı amacıyla 5 milyar dolar tahsis edilmiştir. İmar programı çerçevesinde 1948-1952 yılları arasında uygulanan "Marshall Yardımı"ndan ABD, Batı Avrupa ülkelerine 12.8 milyar dolarlık bir mali destek sağlamıştır. Yardımdan

Türkiye'ye 225 milyon dolar düşmüştür. Cumhuriyet döneminde bu şekilde başlayan ve dış yardımlara dayanan kalkınma politikası, planlı döneme kadar devam etmiştir.

1923-1950 dönemi genel olarak değerlendirilecek olursa, dış borçların kuvvetli dalgalanmalar göstermekle birlikte artmış olduğu görülmektedir. Dış borçlardaki bu önemli artışın tek olumlu niteliği, alınan borçların çoğunlukla ekonomik istikrar amacına yönelik olması ve geniş ölçüde kapital malları ithalinin yapılmasıdır. Bu dönemde dış borçların önemli artış göstermesi, altın ve döviz rezervi yönünden bir ödeme güçlüğü yaratmamıştır. Çünkü bu dönem sonundaki rezerv, dış borç taksitlerinin kolaylıkla ödenmesini, hatta erken ödemeye gidilmesini sağlamıştır (Yavuz, 2009: 212).

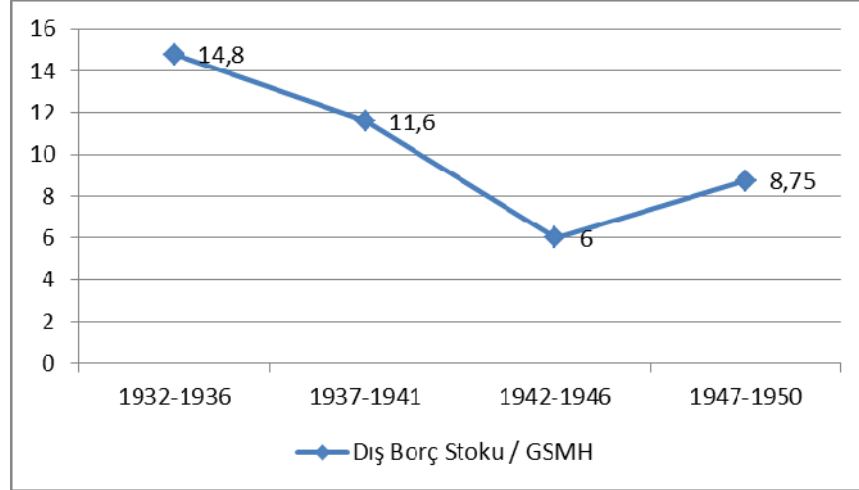
Şekil 2.7. 1932-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku (milyon dolar)

Kaynak: DPT ve TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.7, 1932-1950 döneminde Türkiye'nin dış borçlarını göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk borçlanma 1930 yılında gerçekleştiğinden 1932-1950 dönemi dikkate alınmıştır. Şekilden de izlenebileceği üzere II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında her ne kadar dış borçlanmaya başvurulması azalmışsa da genel olarak 1932 yılından itibaren dış borçlanma gerçekleştirilmiştir. Özellikle savaş sonrası dönemde yani 1947-1950 döneminde Türkiye'nin dış borç miktarı 4,5 milyona yükselmiştir.

Şekil 2.8: 1932-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku/GSMH Oranları (%)

Kaynak: DPT ve TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.8 ise, aynı dönemde Türkiye'nin dış borç stokunun GSMH'ya oranını göstermektedir. 1930'lu yılların başında Türkiye'nin ilk borçlanma deneyimiyle birlikte bu oran 1932-1936 döneminde %14,8 olarak gerçekleşirken, savaş yıllarında azalmış, ancak özellikle 1946 yılı sonrası dönemde yeniden artış göstererek 1947-1950 döneminde %8,75 olarak gerçekleşmiştir.

2.2.2. 1951-1980 Dönemi

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'nin 1951-1980 dönemi dış borçlanma düzeyine değinilecektir. Bu dönemde yaşanan dış borç gelişmelerinin daha net görülebilmesi için bu dönem de kendi içerisinde 1951-1960 dönemi, 1961-1970 dönemi ve 1971-1980 dönemi olarak alt dönemlere ayrılarak anlatılmıştır.

Türkiye'nin dış borçlanma süreci içinde 1951-1960 döneminde dış borçlar daha önce görülmemiş bir hızla artmaya başlamış ve dönem sonunda yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Bunda 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin serbest ithalat politikası yürütmesi önemli bir faktör olmuştur. Cumhuriyet tarihinde ilk moratoryum (borç erteleme)

ilanına bu dönemde mecbur kalınmış ve buna bağlı olarak mali düzenlemeye gidilmesi ve istikrar kararlarının alınması zorunlu olmuştur (Yavuz, 2009: 212).

1948-1951 yıllarında başvuru Marshall Planı kapsamında, Türkiye tarımının pazara açılmasına ve bunu sağlayacak karayolu yapımına ağırlık verilmiş, tarımın makineleşmesi kapsamında dış yardım ve krediler ülkeye akmaya başlamıştır. Ancak 1954 yılında kötü hava koşulları nedeniyle ihracatın en büyük kaynağı olan tarımsal üretimdeki azalma, hem büyümeyi olumsuz etkilemiş, hem de borçların ödenmesini zorlaştırmıştır (Karagöl, 2010: 5). 1950’li yılların sonlarına gelindiğinde ise dış borçların ödenemez hale gelmesi ve dış ticaretin yürütülememesi devleti iflase doğru sürüklemiştir. Evgin’e (2000) göre, 1958 yılında Türkiye çok kötü ekonomik koşullar içindeydi; borç yükü ağırlaşmış ve moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştı. 4 Ağustos 1958 tarihinde OEEC, IMF ve Amerika Hükümeti ile Türkiye arasında ekonomik koşulların düzeltilmesi, gereken istikrar tedbirlerinin alınması ve “istikrar programı” yapılması konusunda anlaşma yapılmıştır. Böylece, 1958 yılı dönem içinde en fazla borçlanılan yıl olmuştur. Bunun nedeni, bu yılda kabul edilen istikrar programını uygulayabilmek için destekleyici dış krediler alınmasına ihtiyaç duyulması ve müttefiklerin de bu ihtiyacı anlayışla karşılayarak gerekli parayı vermeleridir. Dönek’e (1995) göre, bu dönem Cumhuriyet’in başından beri dış borçların en yüksek hızla arttığı bir dönemdir. Alacaklıları da, çoğunlukla ABD, IMF ve Dünya Bankası’dır. Bu krediler enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarının finansmanında, milli savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında, dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanılmıştır.

“4 Ağustos Kararları” olarak bilinen ve 1958’den itibaren uygulanan istikrar programlarının en önemli özelliğinden biri de 1 \$ = 2,80 TL iken, 1 \$ = 9 TL şeklinde yapılan devalüasyondur. Yaklaşık %320 oranında olan bu devalüasyonun yapılmasındaki amaç ise Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik koşulları iyileştirmektir. Ancak alınan bu tedbirlerin ne ödemeler dengesini iyileştirmede ne de dış borçların azaltılmasında başarılı olduğu söylenemez. Aksine 1959 yılına gelindiğinde ekonomik durgunluk gerçekleşmiş ve Türkiye’nin ekonomik görünümü içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. 1950 yılında 373

milyon dolar olan dış borçlar 1960 yılına gelindiğinde neredeyse üç katına çıkarak 992 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹². On yıldır iktidarda bulunan Demokrat Parti Türkiye Ekonomisinde önemli gelişmelerin yaşanmasını sağladığı gibi aynı zamanda özellikle 1950'lerin sonlarında Türkiye'yi dış dünyaya bağlı bir ülke konumuna getirmiştir.

Türkiye 1960 yılından sonra da dış borçlanmaya başvurmaya devam etmiştir. Çünkü 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine geçilmiş ve 1963-1970 döneminde planlı kalkınma dönemiyle birlikte dış kredi ihtiyacı da artmış ve dış borçlanma "konsorsiyum" kanalıyla karşılanmıştır. Konsorsiyum; gelişmekte olan ülkelere gelişmiş batılı ülkelere verilen ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını destekleyici nitelikte krediler sunan mali bir kurumdur (Karluk, 2007: 168). Çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen kalkınma kredileri (program, proje kredileri vs.) konsorsiyum tarafından kullanılan krediler olarak bilinmektedir. Nitekim Karagöl'ün (2010) de belirttiği gibi, 1960-1970 döneminde planlı kalkınmaya geçilmesiyle dış kredi ihtiyacı sürekli arttığından Türkiye, 1961 yılından 1970 yılına kadar her yıl, IMF ile bir stand-by gerçekleştirmiş ve yapılan anlaşmalar genellikle bir yıl dolmadan sona ermiştir.

Bu yıllarda konunun dikkat çeken bir diğer yanı ise dış borçların bir kısmının Türk Lirası olarak ödenmesi esasına bağlanmış olmasıdır. Bunların çoğunluğu Marshall yardımı kredileri ile zirai mahsul fazlası ithalatından doğmuştur. Yani Amerikan kaynaklıdır. Borcun ödeyicileri bakımından da devletin payı %92 gibi oldukça yüksektir (Dönek, 1995: 175).

1970-1979 dönemi de gerek küresel ekonomik sorunlar gerekse ülke içinde meydana gelen ekonomik sorunlar nedeniyle önemli dış borç krizinin yaşandığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Karluk'a (2007) göre, planlı döneme geçilmesiyle birlikte daha akılcı bir dış borçlanma stratejisi izlenmiştir. Demokrat Parti dönemindeki duruma düşülmemiş, buna rağmen dış borç miktarı hızla artmıştır. Birinci planın üçüncü uygulama

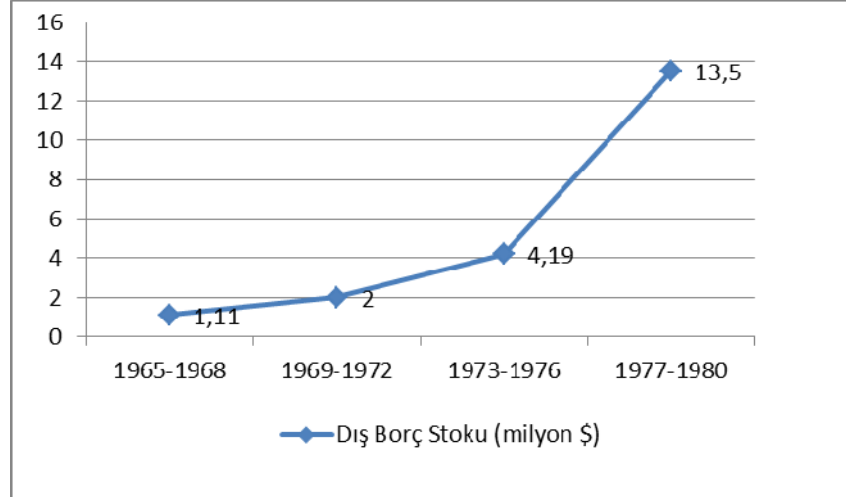
¹² Veriler DPT (2011)'den temin edilmiştir.

yılı olan 1965 yılında dövizle ödenecek dış borçlar 1.081 milyon dolar iken, bu rakam 1970 yılında 1.929 milyon dolara, 1975 yılında 3.012 milyon dolara ve 1980 yılında 11.374 milyon dolara çıkmıştır. Aynı dönemde TL ile ödenecek borçlarda sırasıyla 3.175 milyar TL, 3.414 milyar TL ve 9.564 milyar TL'dir.

Yenal'a (2010) göre ise, bu dönemde dış borçların artış göstermesinde uzun vadeli kredi kaynakların yerini kısa vadeli ve yüksek faizli kredilerin alması etkili olmuştur. Kısa süreli borçlanma içinde "Dövizle Çevrilebilir Mevduat" (DÇM) adıyla getirilen yeni bir uygulama, borç durumunu daha da artırmıştır. Çünkü DÇM uygulaması, esas olarak özel kesimin borçlanmasına hükümetin kur garantisi vermesi anlamına geliyordu.

Yine bu dönemde dış borç krizinin yaşanmasında, ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi, siyasi istikrarsızlık, kötü ekonomi yönetimi, artan kamu açıklarının finansmanı ihtiyacı, 1970'li yılların başlarında ve sonlarına doğru yapılan devalüasyon, 1973 yılında ve 1979-1980 yılında ortaya çıkan petrol krizleri ve bununla birlikte petrol fiyatlarındaki artış etkili olmuştur (Karagöl, 2010; Yavuz, 2009 ve Karluk, 2007). Özellikle 1973 yılında meydana gelen birinci petrol kriziyle Türkiye'nin dış borçları üç dört katına çıkmış, ikinci petrol kriziyle birlikte ise Türkiye dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde dış borç erteleme anlaşmaları yapılmış, OECD tarafından yardım paketleri verilmiş ancak buna rağmen Türkiye Ekonomisi 1950'li yılların sonlarında olduğu gibi iflasın eşiğine gelmekten kurtulamamıştır. 1977 ve 1978 yıllarında IMF'nin önerileriyle devalüasyon yapılmıştır. Türkiye'yi yaşadığı ekonomik bunalımdan çıkarmak için IMF ile stand-by anlaşması yapılmış, bir taraftan bütçe kontrol altına alınırken diğer yandan OECD ülkeleri ile borç ertelemelerine ağırlık verilmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte ekonomik bunalımın yavaş yavaş atlatıldığı düşünülürken 27 Mayıs 1960'da olduğu gibi, 12 Eylül 1980'de de darbe ile devlet yönetimi ele geçirilmiştir.

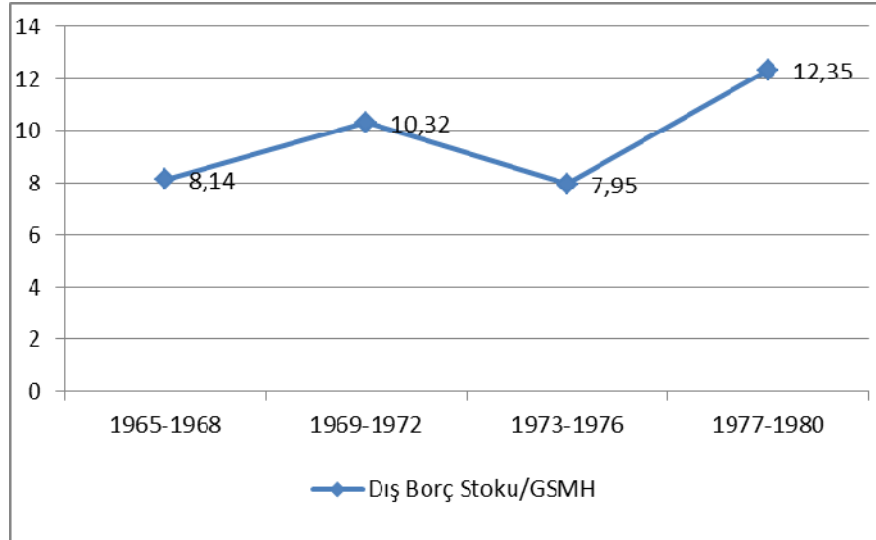
Şekil 2.9: 1965-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku

Kaynak: TÜİK (2011) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.9, 1965-1980 döneminde Türkiye'nin toplam dış borç stokunu göstermektedir. Bu kısımda incelenen dönem 1950-1980 dönemi olmasına rağmen, planlı kalkınmaya 1963 yılından itibaren geçildiğinden bu dönemin etkilerinin daha net izlenmesi için 1965-1980 yılı dikkate alınmıştır. Grafikten de görüldüğü üzere en yüksek dış borç stoku 1973-1976 yılları arasında gerçekleşmiştir. Birinci petrol krizinin ortaya çıktığı bu dönemde Türkiye'de petrol krizinden etkilenmiş ve dış borç stoku 1965-1968 döneminde 1.112 milyon dolar düzeyinde iken 1973-1976 döneminde 4.191 milyon dolara yükselmiştir. Dış borç stokundaki bu artış 1970'lerin sonuna gelindiğinde devam etmiş, aynı zamanda dış borçların ödemesinde yaşanan güçlükler yeni dış borç ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle 1977-1980 döneminde dış borç stoku 13.508 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.10: 1965-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku/GSMH Oranı (%)

Kaynak: DPT (2011) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.10, 1965-1980 döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku/GSMH oranlarını göstermektedir. Bu dönem Dış Borç Stoku/GSMH oranı olarak incelendiğinde de yine dış borç krizinin olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü 1947-1950 döneminde %8,75 olan bu oran, 1965-1968, 1969-1972, 1973-1976 dönemlerinde sırasıyla %8,14, %10,32 ve %7,95 olarak gerçekleşmiştir. 1977-1980 döneminde ise her ne kadar borç ertelemeleri anlaşmaları yapılmış olsa da bu durum dış borcun artışının önüne geçmemiş ve bu dönemde Dış Borç Stoku/GSMH oranı oldukça yüksek bir orana, %12,35'e yükselmiştir.

1951-1980 dönemi genel olarak değerlendirilecek olursa bu dönemde de Türkiye'nin önemli dış borç krizlerine sahne olduğu söylenebilir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin aşırı borçlanması 1958 yılında Türkiye'nin ilk kez moratoryum ilan etmesine neden olmuş ve bu tarihten itibaren Türkiye Ekonomisinin bozulan yapısının iyileştirilmesi için devalüasyon uygulamalarına ağırlık veren istikrar programları gündeme gelmiştir. Ancak 1960 yılında devlet yönetimine el konulması istikrar programlarının ekonomiyi düzeltme çabalarını yarım bırakmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde planlı kalkınma

dönemine geçilmiş, ancak planlı kalkınma stratejisi Türkiye'nin dış borç ihtiyacını artırmaya devam etmiştir. Dış borçlanma bir yandan konsorsiyum kanalıyla sağlanırken, diğer yandan IMF ile sık sık stand-by anlaşmalarına gidilerek sağlanmıştır. 1970 yılından 1980 yılına kadar geçen süre ise Türkiye için dış borç krizinin en yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde bir yandan petrol krizlerinin Türkiye'ye olumsuz etkileri, diğer yandan ülke içinde yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar dış borç krizini kaçınılmaz kılmıştır. 1970 yılında 1.929 milyon dolar olan dış borçlar, 1980 yılında gelindiğinde 16.227 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. 1970'li yılların sonlarına doğru istikrarı sağlayıcı birtakım önlemler alınmışsa da ekonomik istikrarın sağlanamamış olması Türkiye'yi yeni bir yol arayışına sürüklemiştir. 1980 yılına damgasını vuran 24 Ocak Kararlarının alınmasını ve ülkenin gerek ekonomik gerek siyasi olarak dış dünyaya daha açık bir ülke konumuna gelmesini sağlamıştır. Ancak 1960 yılında olduğu gibi 12 Eylül 1980 yılında devlet yönetimine müdahale edilmesi Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarını yine değiştirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ikinci bir askeri darbe eklenmiştir.

2.2.3. 1980 Sonrası Dönem

1980 sonrası dönem, dış borçlanmanın tarihsel gelişimi bakımından 1950-1980 döneminden sonra üzerinde yoğun olarak durulması gereken bir dönemdir. Çünkü 24 Ocak Kararlarıyla birlikte Türkiye ithal ikameci stratejiyi terk ederek, ihracata dayalı stratejiyi benimsemiştir. 24 Ocak Kararları dışa açıklığın tarihsel gelişimini anlatılırken ayrıntılı olarak açıklandığı için burada yeniden incelenmeyecektir. Bu yapısal dönüşümün 1980 sonrası dönemde dış borçlanma üzerinde artırıcı etkiye sahip olduğu bilindiğinden bu kısımda bu konu üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda 1990'lı yıllarda ve 2000'li yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin Türkiye'nin dış borçlanması üzerindeki etkilerine değinilecektir. Tarihsel gelişimin anlatıldığı diğer kısımlarda olduğu gibi, çalışmanın bu kısmında da 1980 sonrası dönemin kendi içinde alt dönemler olarak incelenmesinin daha uygun olacağına inanılmaktadır.

Bilindiği gibi 1980 yılı Türkiye ekonomisindeki yapısal ve köklü değişikliklerin başlangıç yılıdır. Bu yılda; daha dışa açık daha liberal ve daha piyasaya dönük uygulamalar başlatılmıştır. Ancak ekonomik kalkınmanın kaynak ihtiyacı dışarıdan karşılanmaya çalışılmış ve dış borçlanma miktarları da yıllar itibariyle büyük artışlar göstermiştir. 1980 yılında 15.7 milyar dolar seviyesinde olan dış borç miktarı, 1983 yılında 18.8 milyar dolara, 1984 yılında ise 20.8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde dış borç miktarının artmasında özellikle ülke içerisinde yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik gelişmelerin payı oldukça fazladır. 12 Eylül 1980 müdahalesinden bir süre sonra başlayan terör olayları ve bu olayların savunma giderlerini artırması dış borç ihtiyacının artışında önemli paya sahiptir (Aşçı, 2007: 55-56). 1983 yılında yapılan seçimlerin ardından Turgut Özal hükümetinin başa geçmesiyle birlikte ise Türkiye Ekonomisi dış borç miktarının azalmadığı yeni bir süreç içerisine girmiş bulunuyordu.

1984 yılından itibaren Türkiye Ekonomisi, öncülüğünü kamu sektörünün yaptığı bir süreçte yeniden yüksek oranlı büyüme rotasına oturacak şekilde yatırım hamlesine sahne olmuştur. 1980 yılı reformlarının temel felsefesi çerçevesinde devletin özellikle otoyollar, enerji ve iletişim gibi alt yapı faaliyetlerine yönelmesinin söz konusu olduğu bu dönemde dış borçlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Özbek, 2007: 82). Bununla beraber çıkarılan 32 sayılı karar ile vatandaşlara bankalardan “döviz tevdiat hesabı” açabilmeleri olanağı tanınmış, bu uygulama ile yurtdışı sermaye hareketleri kolaylaştırılmıştır. Özel sektörün de dış kaynaklardan borçlanabilmesi olanağı getirilmiş, böylece dış borçlanma devletin tekeline çıkarılmış oluyordu (Kocaoğlu, 2005: 38).

Yavuz’a (2009) göre ise, 1980’li yıllarda ortaya çıkan “dünya borç krizi” birçok gelişmekte olan ülkeyi derinden sarsarken Türkiye bu dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisine yönelerek dış borç ödemelerini zorlanmadan karşılayabilmiştir. 1988 ve 1989 yılları dışında önemli düzeyde finansman kaynağı transfer edilmiştir. Bu finansman kaynağı yüksek kalkınma hızlarına ulaşılmasının en önemli belirleyeni olmuştur. Ancak 1980 yılı öncesinde olduğu gibi bu dönemde de dış borç stoku artmaya devam etmiştir. 1980 yılında 15.7 milyar dolar olan dış borç stoku 1984 yılında 20.8 milyar dolara,

1987 yılında iki katına çıkarak 40.3 milyar dolara, 1990 yılında gelindiğinde ise 49.0 milyar dolara ulaşmıştır¹³.

Tablo 2.3: 1980 Sonrası Dönemde Borçlanma Politikası ve Sonuçları

1983 ve Sonrası Serbestleşme Politikası	Kısa Vadeli Dış Borçlarda Artış
1983 ve Sonrası Yerel Yönetimler, KİT ve Fonlara Borçlanma Yetkisinin Verilmesi	Dış Borçlarda Artış
1983 ve Sonrası Dış Borçlarda Serbestleşme	Döviz Tevdiat Hesabı Uygulaması
1983 T. C. Hazine Müsteşarlığı'nın Kurulması	İç-Dış Borç Yönetimi
1983 ve Sonrası Merkez Bankası Kısa Vadeli Avans Kullanımı	Enflasyon
1983 ve Sonrası Bütçe Dışı Fonlarda Artış	Denetim Sorunu
1986 ve Sonrası İç-Dış Borç Anapara Ödemelerinin Bütçe Dışına Çıkarılması	Denetim Sorunu
1987 Sıkı Maliye Politikası	Borç Yükünde Azalma
1989 Finansal Liberalizasyon	Borç Yükünde Artış
1990 ve Sonrası	Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinde Frenlenemeyen Artışlar

Kaynak: Demircan, E. S., (2004), "Türkiye, Ekonomik Kriz, Borç Üçgeni", Muğla Üniversitesi, İİBF Tartışma Tebliğleri, No:2004/2, Muğla.

Türkiye'de ekonomik kriz ve borç durumunu inceleyen çalışmasında Demircan (2004), Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan borçlanma politikasını ve bu politikaların ortaya çıkardığı sonuçları yukarıdaki gibi belirlemiştir. Tablo 2.3'den de izlenebileceği gibi gerek dış borçlarda gerekse finansal piyasalarda uygulanan serbestleşme politikaları dış

¹³Veriler DPT ve T. C. Hazine Müsteşarlığı (2011)'nden alınmıştır.

borçlarda artış yaratmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrası izlenen liberal politikaların Türkiye'nin zaten yüksek olan dış borçlarını, daha da artırdığı söylenebilir.

1990'lı yıllara ağır bir borç yükü ile giren Türkiye'nin dış borçları 1990'lı yıllarda da artmaya devam etmiştir. Özbek'e (2007) göre, 1990'lı yıllar Türkiye Ekonomisinin dış borçlanma açısından son derece dinamik ve yoğun bir dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu sektörünün yanı sıra özel sektörün de etkili olduğu bir süreçte, 1994 kriz dönemi hariç, dış borç stokları dönem boyunca hızlı ve kalıcı artışlara sahne olmayı sürdürmüştür.

1990'lı yıllarda dış borçların artışı temelde yurtiçi tasarrufların yetersiz olmasından kaynaklanmakta ve 1990 sonrası dönemde finansal piyasalarda ucuz fon bulma imkânının olması dış borç ödemelerini kolaylaştırmıştır. Böylece dış borçlar artmaya devam etmiş ve borcun borçla ödendiği bir süreç yaşanmıştır. 1989 yılında getirilen finansal serbestleşme ile hükümetler daha rahat harcama imkânlarına kavuşmuş ve bu dönemden sonra KKBG (Kamu Kesimi Borçlanma Gereği)'ndeki artışlar 1990'lı yıllara taşınmış ve 1994 yılında bir istikrar paketinin uygulanmasına yol açan 5 Nisan Krizine kadar gitmiştir (Kocaoğlu, 2005: 43). 1993 yılı sonu ve 1994 yılı başında uluslararası kredi kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri Türkiye Ekonomisini derinden etkilemiş ve ülke bir kriz içine sürüklenmiştir. Ekonominin içine düştüğü kriz Türkiye'nin itibarını zedelemiş ve uluslararası piyasalardan borç bulma imkânını da azaltmıştır. Bu dönemin borçlanma politikaları açısından en önemli özelliği hükümetlerin iç borçlanma ile dış borçlanmayı dönüşümlü olarak birbirinin finansmanında kullanmasıdır. Ama bu durum hem iç borç hem de dış borç stokunu hızla artırmıştır (Yavuz, 2009: 214).

1994 krizinin olumsuz etkilerinin giderilmesi için dönemin koalisyon hükümeti 5 Nisan Kararlarını almıştır. 5 Nisan Kararları doğrultusunda dış borç stoku bir miktar azaltılmışsa da istenilen düzeye yine de ulaşamamıştır. Aşçı'ya (2007) göre, hükümet 5 Nisan Kararlarını alırken temel sorun olarak kamu finansmanında yaşanan dengesizliği görmüş ve tedbirlerini o yönde almıştır. Buna göre, kısa dönemde yatırım ve cari

harcamalar kısılacak ve geçici vergiler kanalıyla kamu dengesi kısa dönemde tutturulacaktı. Bu amaca kısmen de olsa 1994 yılı içinde ve 1995 yılının ortalarına kadar ulaşılmış ancak erken seçim nedeniyle harcamaların artırılması ve ek gelirin sağlanamaması ile başlanılan noktaya geri dönmüştür. Nitekim 1990 yılında 49.03 milyon dolar olan dış borç stoku 1993 yılında 70.51 milyon dolara yükselmiştir. 5 Nisan 1994 kararları ile 1994 yılında azalma eğilimi gösteren ve 68.75 milyon dolara düşen dış borç stoku 1995’de ise tekrar 75.94 milyon dolara yükselmiştir¹⁴.

1996-1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler döneminin yaşanması belirsizliği artırırken, orta ve uzun vadeli istikrar programlarının uygulanması da mümkün olmamıştır. Alınan önlemler ise bir defalık kaynak bulmaya yönelik kısa vadeli arayışlar olmuştur. Türkiye Ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya’da ve daha sonra Rusya Federasyonu’ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir (Aşçı, 2007; 59). Özbek’e (2007) göre, Türkiye Ekonomisi de 1998 yılından itibaren bu süreçten önemli ölçüde etkilenmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Türkiye’de izlenilmeye başlanılan daraltıcı makro ekonomik politikalara ilave olarak ortaya çıkan söz konusu dış konjonktür ekonomik daralmaya ilave katkılarda bulunmuştur. 1997 Asya-Rusya kriziyle birlikte dış borç stokunda görülen artış 1999 yılına gelindiğinde de devam etmiştir. Ancak 1999 yılından itibaren dış borçlanma daha çok IMF kanalıyla gerçekleştirilmiştir. 1999 Nisan ayı seçimlerinde iktidara gelen koalisyon hükümeti ekonomide yaşanan sıkıntıları gidermek için uzun bir aranın ardından IMF ile stand-by anlaşmaları için yeniden masaya oturmuştur.

¹⁴Veriler DPT (2012)’den alınmıştır.

Tablo 2.4: 1981-1996 Döneminde Türkiye'nin Seçilmiş Dış Borç Göstergeleri (%)

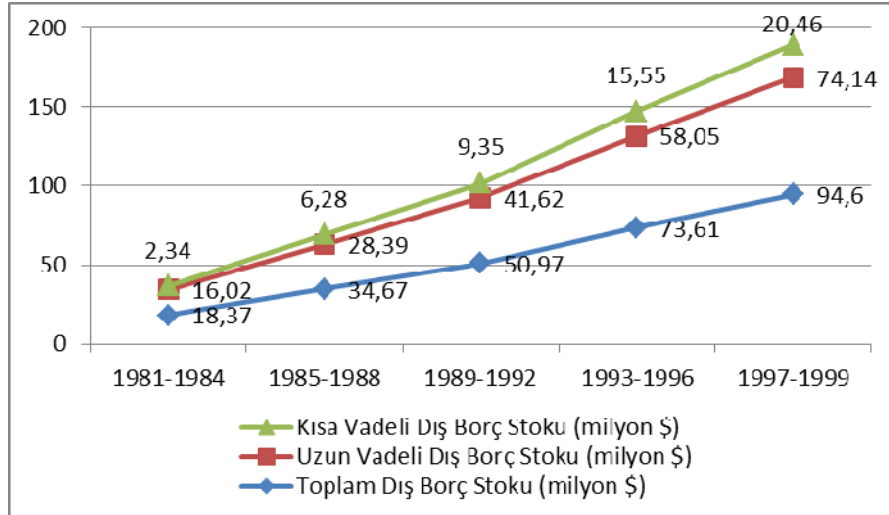
Oranlar Yıllar	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Servisi/İhracat
1981-1984	303.18	56.46
1985-1988	373.64	53.74
1989-1992	371.69	56.37
1993-1996	371.23	47.97

Kaynak: DPT (2011) verileriyle derlenmiştir.

Tablo 2.4, 1981-1996 döneminde Türkiye'nin seçilmiş dış borç göstergelerini göstermektedir. Burada 1997 yılına kadar olan dönemin incelenmesinin nedeni 1997 yılında yaşanan kriz öncesi dönemin genel değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Daha önce bahsedildiği gibi Dış Borç Stoku/İhracat oranı bir ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç ödeme kapasitesini gösteren bir orandır. Bu oranın %165-275 aralığında olması halinde ülke orta düzeyde borçlu, %275'den yüksek olması halinde ise çok borçlu ülke olarak kabul edilmektedir. Tablodan da izleneceği üzere 1981-1996 döneminde Türkiye'nin çok borçlu bir ülke olduğu görülmektedir. 1981-1984 döneminde %303,18 olan bu oran 1985-1988 yılları arasında %373'lere yükselmiştir.

Dış borç karşılama oranı olarak da bilinen Dış Borç Servisi/İhracat oranı borç krizi analizlerinde sıklıkla kullanılan bir orandır ve bu oranın %18-30 aralığında olması ülkenin orta düzeyde borçlu ülke olduğu, %30'dan büyük olması halinde ise çok borçlu ülke olduğu anlamına gelmektedir. Tablodan görüldüğü üzere 1981-1996 döneminde bu oran hep %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu oran da göstermektedir ki Türkiye bu dönemde çok borçlu ülke konumundadır. Her ne kadar 5 Nisan Kararları ile 1994 yılında dış borç stokunda bir azalma görülmüş olsa da bu istikrarlı bir biçimde devam etmemiştir.

Şekil 2.11: 1981-1999 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku ve Vadelerine Göre Dağılımı

Kaynak: DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2.11, 1981-1999 döneminde Türkiye'nin toplam dış borç stokunu, kısa vadeli, orta ve uzun vadeli dış borç stokunu göstermektedir. Tablodan da görüleceği gibi 1981-1999 döneminde dış borç stoku hep artış göstermiştir. 1981-1984 döneminde dış borç stoku hep artış göstermiştir. 1981-1984 döneminde 18,37 milyon dolar olan toplam dış borç stoku, 1997-1999 döneminde 94,6 milyon dolara yükselmiştir. Artan dış borç stoku içerisinde ise orta ve uzun vadeli dış borçlar kısa vadeli dış borçlara nazaran daha büyük bir paya sahiptir. 1981-1984 döneminde kısa vadeli dış borçlar 2,34 milyon dolar iken, orta ve uzun vadeli dış borçlar 16,02 milyon dolardır. 1997-1999 döneminde ise bu oran sırasıyla 20,46 ve 74,14 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye Ekonomisi kronik ve yüksek düzeyde seyreden enflasyon sorununu çözememiş, kamu iç borç stoku ağırlaşmış, bankacılık sektörü kırılganlaşmış bir yapıyla 2000'li yıllara girmiştir. Özellikle enflasyonu indirgemeye kurgulanmış, IMF ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde bir istikrar programı uygulamaya konmuştur (Kocaoğlu, 2005: 50). Kasım 2000'e gelindiğinde likidite yetersizliği, bankaların yeni kurallara uymaya zorlanması ve yanlış teşhis gibi nedenlerden dolayı kriz yaşanmıştır. Krizle birlikte

uluslararası piyasalardan borçlanma imkânı daralmıştır. Kasım Krizi aşıldı diye düşünülürken, üç ay sonra 19 Şubat 2001’de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan bir tartışma ikinci bir spekülâtif saldırıyı başlatmış ve bu da döviz krizini başlatmıştır (Kozalı, 2007: 44). 2000-2001 krizlerinin Türkiye Ekonomisine kalıcı olarak bıraktığı en büyük hasar yüksek kamu borçlarıdır. Bu krizler derinliği bakımından borçların sürdürülebilirliğini sekteye uğratan en önemli krizler olmuştur. Borç sürdürülebilirliği açısından temel gösterge olarak kabul edilen Kamu Net Borç Stoku/GSMH oranı 2000 yılında %28 iken, 2001 yılında kamu bankaları ve tasarruf mevduat sigorta fonuna verilen kağıtlar nedeniyle oluşan yükümlülükler ile %92’ye ulaşmıştır. Bankacılık kesiminin döviz pozisyonlarının açılması, geri ödenmeyen krediler ve aktif/pasif arasında vade uyumsuzluğunun artması krizin temel nedenleridir (Özatatay’dan aktaran Yavuz ve Çiçek, 2006: 101).

Ekonomide yaşanan bu olumsuz gelişmeler IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalanmasını zorunlu kılmış ve hükümet “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı yürürlüğe koymuştur. 2001 yılında yürürlüğe giren bu programla birlikte IMF ve Dünya Bankası’ndan önemli ölçüde dış finansman elde edilmiştir. Karagöl’e (2010) göre, 2002 yılından itibaren kesintisiz bir istikrara kavuşan Türkiye Ekonomisi ve üretimde gerçekleşen büyüme ve borç göstergelerindeki iyileşmeler sayesinde, geçmiş dönemlerde alınan borçların büyük ölçüde ödemeleri gerçekleşmiştir. Hatırlanacağı üzere Türkiye, 1961 yılında başlayan IMF ile macerasında, tarihinin en büyük borçlanmasını 2000, 2001 ve 2002 yıllarında yani 2001 krizinin hemen öncesinde ve sonrasında yapmıştır. 2000 sonrası dönemde dış borçlanmanın tarihsel gelişiminin incelenmesi için dış borç stokunun profiline yer verilmesi uygun bulunmuştur. Bu amaçla Tablo 2.5 hazırlanmıştır.

Tablo 2.5: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stoku Profili (milyon dolar)

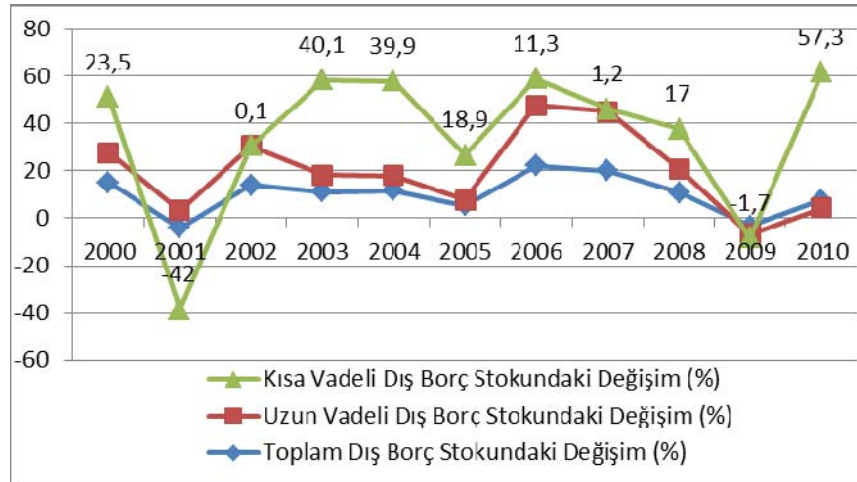
Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku	Kısa Vadeli Dış Borç Stoku	Uzun Vadeli Dış Borç Stoku	Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	Özel Sektör Dış Borç Stoku	TCMB Dış Borç Stoku
2000	118,602	28,301	90,301	50,081	54,431	14,090
2001	113,592	16,403	97,189	47,129	42,112	24,351
2002	129,559	16,422	113,135	64,533	43,023	22,003
2003	144,079	23,013	121,084	70,844	48,881	24,373
2004	160,992	32,205	128,772	75,668	63,899	21,410
2005	169,919	38,283	131,618	70,411	84,064	15,425
2006	207,736	42,616	165,203	71,587	120,554	15,678
2007	249,478	43,135	206,418	73,524	160,227	15,801
2008	280,367	50,448	226,557	78,285	184,654	14,066
2009	268,374	49,577	218,617	84,417	171,472	13,305
2010	289,387	78,217	211,170	88,964	188,597	11,827

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2.5, 2000-2010 döneminde Türkiye'nin dış borç stoku profili hakkında bilgi vermektedir. Tablodan da izlenebileceği üzere 2001 yılı hariç Türkiye'nin dış borç stoku (kamu+özel) hep artış göstermiştir. 2000 yılında 118,602 milyon dolar olan toplam dış borç stoku 2001 yılına gelindiğinde %4,2 azalarak 113,592 milyon dolara gerilemiştir. Bu azalmada bu dönemde yaşanan krizlerin payı bulunmaktadır. 2010 yılına gelindiğinde ise toplam dış borç stoku 289,387 milyon dolara yükselmiştir. Yani on yıllık süreçte Türkiye'nin dış borç stokuna 170,785 milyon dolarlık yeni borç eklenmiştir. Toplam dış borç stoku içerisinde kamu ve özel sektörün payına bakıldığında ise 2001 yılından 2005 yılına kadar özel sektörün payı kamu sektörüne göre daha az iken 2005 yılından sonra durum değişmiştir. 2001 yılında özel sektörün dış borç stoku 42,112 milyon dolar iken kamu sektörü dış borç stoku 47,129 milyon dolardır. 2005 yılına gelindiğinde sırasıyla

84,064 milyon dolar ve 70,411 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise aradaki fark iki katından fazlaya çıkmıştır. 2000-2010 döneminde borçların vadelerine göre dağılımına bakıldığında ise kısa vadeli dış borçların payı uzun vadeli dış borçlara göre azdır. Nitekim 2000 yılında kısa vadeli dış borç stoku 28,301 milyon dolar iken, uzun vadeli dış borç stoku 90,301 milyon dolardır. Ancak 2010 yılına gelindiğinde uzun vadeli dış borç stokunda azalma meydana gelirken (7,447 milyon dolarlık bir azalma) kısa vadeli dış borçlarda artış (28,64 milyon dolarlık bir artış) yaşanmıştır. Çünkü bu dönemde toplam dış borç stokunda da bir azalma görülmektedir; 2008 yılında 280,367 milyon dolar olan toplam dış borç stoku, 2009 yılında 11,993 milyon dolar azalarak 268,374 milyona düşmüştür. Ancak toplam dış borç stokundaki bu azalmanın dış borç ödemelerindeki artıştan değil, döviz kurlarındaki hareketlilikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Döviz kurundaki bu hareketlilikte ise 2008 yılının sonlarına doğru yaşanan ve 2009 yılında da etkisini gösteren küresel krizin payı olduğuna inanılmaktadır.

Şekil 2.12: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Dış Borç Stokundaki Değişim

Kaynak: TÜİK (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2000-2010 döneminde Türkiye'nin dış borç stokundaki yıllar itibariyle değişimi daha net görebilmek açısından Şekil 2.12 düzenlenmiştir. Şekilden görüldüğü üzere en hareketli değişim kısa vadeli dış borç stokunda yaşanmıştır. 2000 yılında %23,5 olan kısa vadeli dış borç stoku değişimi, 2000 yılında %-42,0'a, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında

sırasıyla %0,1, %40,1 ve %39,9'a ulaşmıştır. 2005 sonrası kısa vadeli dış borç stokunda değişim azalmıştır ancak 2010'a gelindiğinde ise tekrar %57,2'lük bir artışa sahip olmuştur. 2009 yılı ise hem kısa vadeli hem uzun vadeli hem de toplam dış borç stokundaki değişimin negatif seviyelerde olduğu bir yıl olmuştur. Toplam dış borç stokunda %-3,2'lik bir değişim söz konusu iken, uzun vadeli ve kısa vadeli dış borç stokunda sırasıyla %-3,5 ve %-1,7'lik bir değişim yaşanmıştır.

2000'li yıllardaki bir diğer önemli gelişme, dış borçların ödenmesi konusundaki gelişmedir. Özbek'e (2007) göre, 2007-2011 yılları arasında merkezi yönetim dış borç geri ödemeleri kapsamında toplam 45,2 milyar dolar tutarında borç servisi yapılacağını öngörmüştür. Bu ödemelerin %70'i anapara, %30'u faiz ödemeleridir. Aynı dönem içerisinde, toplam ödemelerin %47'si kredilerden, %53'ü ise tahvillerden kaynaklanmaktadır. Borçlanma konusunda Türkiye'nin mevcut durumunu değerlendiren Yavuz (2009), dış borçlarla ilgili öngördüğü olumlu gelişmeleri, sorunları ve riskleri şu şekilde sıralamıştır;

Olumlu gelişmeler;

- AB tanımlı brüt kamu borç yükünün, AB ortalamalarının çok altına çekilmesi,
- Net kamu borç stokunun, hem milli gelire oran olarak, hem de mutlak değer olarak azaltılması,
- Borcun vade ve döviz kompozisyonunda önemli iyileşmeler sağlanması,
- Türkiye'nin artık IMF ile yeni bir anlaşma yapmadan da yoluna devam edebileceği yönündeki inanç ve beklentilerinin güçlenmesidir.

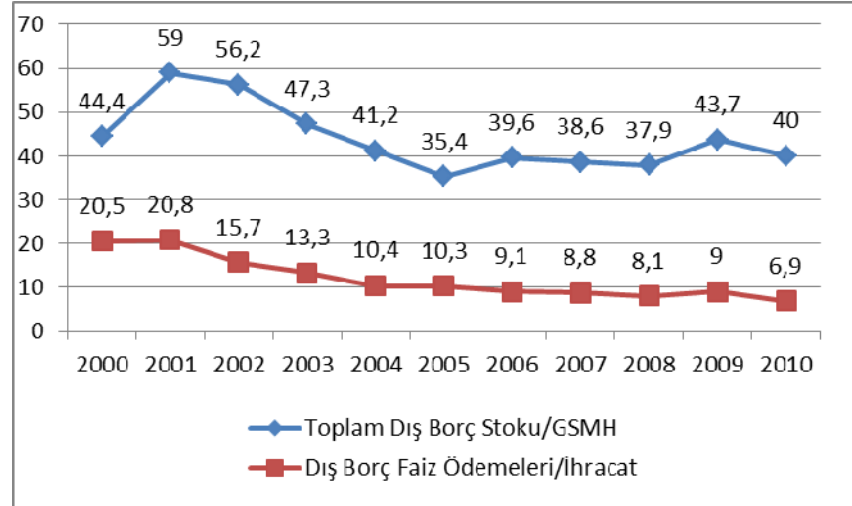
Sorunlar ve Riskler;

- Gerek iç borçlarda gerekse dış borçlardaki yüksek stok rakamları,
- Dış borçlarla ilgili kur riskleri,
- Dünyada yaşanan finansal krizin özellikle dış borçlar üzerindeki olası etkileri
- IMF ile yaşanan ilişkilerdeki özellikle 19. stand-by anlaşmasından sonraki dönemle ilgili belirsizliklerdir.

2000’li yılların değerlendirmesi bu Şekilde yapıldıktan sonra 1980 sonrası d6nemin genel bir değerlendirmesi yapılabilir. alışmasında 1980-2005 d6nemi T6rkiye’nin borçlanmasını değerlendiren AŞçı (2007) bu d6nemi Ő6yle 6zetlemiŐtir; “Borçlanmada tehlikeli sulara y6z6lmeye baŐlandıęı ve oranların %60’lardan daha y6ksek seviyelere çıktığı; 1980-2005 d6nemi, bir b6t6n olarak ele alınırsa, iktisat politikalarının “yapısal uyum” diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir s6reklilik g6ze çarpmaktadır. D6nemin ilk on yılına Turgut 6zal’ın çeşitli konumlarda damgasını vurmuŐ olması bu s6rekliliğe katkı yapmış; 1991’de iktidara gelen DYP-SHP iktidarı ise, kısa bir duraksama sonunda ve 6zellikle iller’in baŐbakanlıęından sonra, aynı politikalara baęlanmıŐtı. Hatta REFAH-YOL h6k6meti hariç, 1995 sonrası t6m h6k6metler için aynı saptama yapılabilir. G6r6Őleri açısından bu yeni liberal akıma uyum g6sterdiği s6ylenemeyecek DSP ve ağırlıklı koalisyon h6k6meti ile AKP bile, uluslararası finans kuruluşlarından gelen yeniden yapılanma 6nerilerine b6y6k 6l6de teslimiyet g6stermiŐlerdi. Bu nedenle borç rakamları 6nlenemez bir y6kseliŐe geçmiştir.”

Ancak 2005 sonrası T6rkiye’nin dış borç yapısında iyileşmeler meydana geldiğini s6ylemek m6mk6nd6r. En azından dış borç stokunun 6nemli g6stergelerinden olan Toplam Dış Borç Stoku/GSMH ve Dış Borç Faiz 6demeleri/İhracat oranına bakılarak b6yle bir 6ng6r6de bulunmak doğru olabilir. Bu bağlamda Şekil 2.13, 2000-2010 d6neminde Toplam Dış Borç Stoku/GSMH ve Dış Borç Faiz 6demeleri/İhracat oranlarını g6stermektedir.

Şekil 2.13: 2000-2010 Döneminde Türkiye'nin Seçilmiş Dış Borç Göstergeleri

Kaynak: TÜİK ve DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Hatırlanacağı üzere bir ülkenin Toplam Dış Borç Stoku/GSMH oranının %30-50 arasında olması o ülkenin orta düzeyde borçlu, %50'den büyük olması ise ülkenin çok borçlu olduğu anlamına gelmekteydi. Şekilden de görüldüğü üzere Türkiye 2001 ve 2002 yıllarında çok borçlu ülke konumundadır, çünkü bu yıllarda sırasıyla bu oran %59,05 ve %56,02'dir. Ancak özellikle 2005 yılından itibaren bu oranda azalma meydana gelmiş ve Türkiye 2005 yılından itibaren orta düzeyde borçlu ülkeler grubunda yer almıştır. Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat oranı ise, ülke ihracat gelirlerinin ne kadarının dış borç faiz ödemelerine ayrıldığı hakkında bilgi vermektedir. Bu oranın %12-20 aralığında olması halinde ülke orta düzeyde borçlu ülke olarak kabul edilirken, bu oranın %20'den fazla olması halinde ise ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir. Bu orana göre de 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye çok borçlu ülke konumundadır. Ancak 2005'ten itibaren bu oran tek haneye inmiş ve özellikle 2010 yılında bu oranda önemli bir iyileşme görülmüştür (%6). Dolayısıyla dış borçlanma konusunda 2005'ten itibaren önceki yıllara göre bir iyileşmenin olduğu söylenebilir. TÜİK ve DPT henüz 2011 için Dış Borç Stoku/GSMH ve Dış Borç Faiz Ödemeleri/İhracat oranları açıklamamakla beraber, 2011'in ikinci çeyreğinde brüt dış borç stokunu 309,6 milyar dolar olarak açıklamıştır. Bu dış borç stoku içerisinde özel

sektörünün payı 202,2 milyar dolar iken kamu sektörünün payı ise 95,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir¹⁵.

Görüldüğü gibi Türkiye’de dış borçlanmanın tarihsel gelişimi gerek siyasi, gerek askeri, gerekse ekonomik faktörlerden etkilenmiş ve dönemler itibariyle dış borç krizlerinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Ancak dış borçlanmanın yapısal değişim ve gelişim sürecinde dış faktörlerin de etkisi büyüktür. Bu açıdan bakıldığında ülkenin dışa açık bir pozisyonda bulunmasının da dış borçlanma yapısı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Türkiye için dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisi konusuna değinmek de yararlı olacaktır.

2.3. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA İLİŞKİSİ

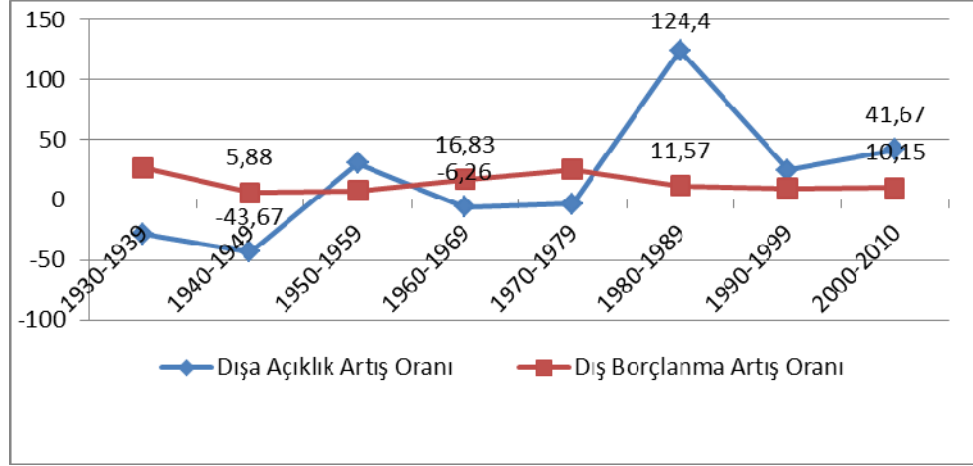
Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisine değinmeden önce dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki etkileşimin anlatılması uygun olacaktır. Kazgan’a (1985) göre, “dış krediler, ekonomiyi ithalat yoluyla dışa açarken, uluslararası finans sisteminin etkileriyle de temasa geçirir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma yoluyla ithalatı artırarak dışa açılma süreci, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen çeyrek yüzyıldaki yüksek konjonktür döneminde, alan için de veren için de büyük sorun yaratmadan devam etmiştir. Arada bir tekil ülkelerin içine düştüğü borç ödeyememe sorunu dışında, sistemin düzenli işlediği bir gerçektir. Ne var ki, dünya bunalımının su yüzüne çıktığı 1970’lerde, gelişmekte olan ülkeler bu şekilde dışa açılmanın içerdiği sorunlarla açıkça yüz yüze gelmiştir.” Görüldüğü gibi Kazgan dış borçlanma üzerinden dışa açıklığa değinmiş ve bu durumun dış şoklarla birlikte tehlikeli bir hale geldiğini vurgulamıştır. Yani dış borçlanmanın artışıyla birlikte dışa açıklığın da artacağına değinmiştir. Ancak aynı zamanda bu iki olgu arasındaki ilişki farklı perspektiften de ele alınabilir. Bu durumda dışa açıklık yoluyla dış borçlanmada meydana gelen artışlar söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki ithal ikameci stratejinin terk edilerek ihracata yönelik stratejinin seçilmesi yani serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi ile ülkelerin dışa açıklık düzeyleri artmakta ve buna bağlı

¹⁵Veriler TCMB (2012)’dan elde edilmiştir.

olarak uluslararası kuruluşlardan ya da yabancı hükümetlerden daha kolay borçlanmaya gidebilmektedir. Bu çalışmanın hipotezi bu temel üzerine oturtularak oluşturulmuştur.

Dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki bu bağ dışa açıklık ve dış borçlanmanın tarihsel gelişimi bir arada düşünülerek de ortaya çıkarılabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde serbest piyasa ekonomisi koşullarının geçerli olduğu dönemlerde dış borçlanmada artışlar olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yabancı şirket ve kuruluşlara açık olan bir piyasa yapısı bulunmaktadır. Bu dönemde önemli ölçüde dış borçlanmaya gidilmiştir. 1930'lu yıllarda ise devletçi bir politika izlenmiş ve bu dönemde Türkiye, Cumhuriyet tarihinin ilk dış borçlanmasını gerçekleştirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise oluşan yeni dünya düzeni daha liberal bir yapıyı içermekte ve Türkiye de bu yapı içerisine girmiş bulunmaktaydı. Bu nedenle bu dönemden itibaren de dış borçlanmada artışlar yaşanmış, öyle ki 1951-1960 dönemi Türkiye'nin çok borçlu olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiş ve 1958 yılında moratoryum ilan edilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemden sonra ithal ikameci politika uygulanmış ancak 1970'lerde meydana gelen petrol krizlerinin etkisiyle dış borç krizinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. 1980'lere gelindiğinde ise 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye'de dış borçlanmanın artışları devam etmiştir.

Şekil 2.14: 1930-2010 Döneminde Türkiye’de Dışa Açıklık ve Dış Borçlanma Artış Oranı (%)

Kaynak: TÜİK ve DPT (2011) verileri kullanılarak oluşturulmuştur¹⁶.

Şekil 2.14, dışa açıklık ve dış borçlanmadaki değişim oranlarını göstermektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. 1930’lu yıllardan 1946’lı yıllara kadar devletçilik politikası izlendiğinden bu dönemlerde dışa açıklık oranında azalma yaşanmıştır. Ancak aynı dönemde dış borçlanma oranında da bir azalma görülmektedir. 1950 yılından itibaren Demokrat Parti’nin izlediği serbest piyasa ekonomisiyle dışa açıklık oranı %-43,67’den %30,29’a yükselmiştir. Ancak aynı dönemde, aynı düzeyde olmasa da dış borçlanmada da bir artış görülmüştür. 1960 yılından itibaren serbest piyasa ekonomisinin terkedilmesiyle birlikte dışa açıklık oranı azalırken dış borçlanmada önemli bir artış yaşanmıştır. Yine 1980’li yıllara gelindiğinde 24 Ocak Kararları ile birlikte dışa açıklık oranı %124,40 gibi çok yüksek bir artış gösterirken, bu dönemde dış borçlanma düzeyinde bir önceki döneme göre bir azalma görülmüştür. Dolayısıyla dışa açıklığın artışıyla dış borçlanma artmıştır şeklinde kesin bir yargıda bulunulamamakla beraber, dışa açıklığın dış borçlanma üzerinde etkisinin olduğu, ancak bu etkinin ekonomik yapının içinde bulunduğu koşullara göre ve dış şoklara göre farklılık gösterebildiği söylenebilmektedir. Bunun daha net görülebilmesi için çalışmanın üçüncü bölümünde dışa açıklığın dış borçlanma üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmiştir.

¹⁶Dış borçlanmaya ilk olarak 1930 yılında başvurulduğu için tarihsel süreç 1930 yılından başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIĞIN DIŞ BORÇLANMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Önceki bölümde de belirtildiği gibi ülkelerin dışa açıklık düzeylerinde meydana gelen artışlar dış borçlanma üzerinde etkili olabilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki bu ilişki Türkiye için ekonometrik olarak incelenmiştir. Dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanmanın da daha kolaylıkla yapılacağı dolayısıyla dış borçların da artış göstereceği hipotezinin sınındığı bu çalışma 1998Q1-2011Q4 dönemini kapsamaktadır.

Bu bölümde öncelikle dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara literatür taraması şeklinde yer verilmiştir. Literatürde daha çok dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların olduğu görülmüştür. Ardından çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanımlanmıştır. Eş-bütünleşme analizi uygulanarak dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişki uzun dönem ve kısa dönem (hata düzeltme modeli) yardımıyla açıklanmıştır. Son olarak ise analizden elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılarak bölüm tamamlanmıştır.

3.1. DIŞA AÇIKLIK VE DIŞ BORÇLANMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR

Dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisini konu alan çalışmalar incelendiğinde literatürde pek çok farklı sonuçları olan çalışmalara rastlanılmıştır. Çalışmaların bazılarında bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki olduğu, bazılarında ise dışa açıklık ve dış borçlanmanın ülkelerin ekonomik gelişimlerinde önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sakya (2011), Gana için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak 1984-2007 dönemi verileriyle ticari dışa açıklık ve dış borç arasındaki ilişkiyi, aynı zamanda bu ilişkinin

ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve çalışmanın sonucunda değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Aynı zamanda 1983'den beri liberalizasyon politikaları uygulanan Gana'da ticari dışa açıklık ve dış borçların kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde de etkili olduğunu vurgulamıştır.

Osuji ve Olowolayemo (1998), Sahra-altı Afrika ülkeleri için ticari dışa açıklığın dış borçlar üzerindeki etkisini incelemiş ve çalışmalarının ampirik sonuçlarına göre ticari dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanma düzeyinin de artacağını ortaya koymuşlardır. Dış borcu bağımlı değişken, ihracat ve ithalatın GSYİH içindeki payları, ticaret hadleri ve döviz kurunu bağımsız değişkenler olarak kullanan bu çalışmada ticaret hadlerinin kötüleşmesiyle birlikte dış borç sorununun ortaya çıkacağı da vurgulanmıştır.

Dış borçlanma ile dışa açıklık arasındaki ilişkinin birbiriyle bağlantısını incelediği çalışmasında Custers (2006), dışa açıklığı ekonomik ortaklıklar anlaşması çerçevesinde ve Afrika ülkelerinin borçluluğu bağlamında ele almıştır. Dışa açıklık ve üçüncü dünya ülkelerinin borçluluğunun birbirini etkileyen bir fenomen olduğunu ileri süren Custers, uluslararası finansal kuruluşların özellikle borç yönetimi konusunda sorumlu olduğunu ve bu kuruluşların ülkelerin dışa açılmaları konusunda da etkin rol oynadığını vurgulamıştır.

1990'lı yıllarda meydana gelen finansal krizlerden (Meksika, Asya ve bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşanan krizler) sonra özellikle gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklık politikasının tartışılır hale geldiğini vurgulayan Auboin (2004), ticaret, finans ve borçlanma arasındaki ilişkiyi teorik olarak ve literatür çalışmalarını inceleyerek araştırmıştır. Bu çalışmasının sonucunda özellikle fakir ve borçlu ülkelerin dışa açılma yoluyla dünya ticaretine entegrasyonda zorlandığını, bu nedenle ticari, finansal ve borçlanma yoluyla birbirlerine ihtiyaç duyan sınır dışı ülkelerin DTÖ üyeliğine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.

Zafar ve Butt (2008) ise, ticari dışa açıklığın dış borç yükü üzerindeki etkisini Pakistan için incelemiş ve çalışmalarında uzun dönemli ilişki için ARDL Sınır Testi, kısa

dönem için ise Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. ADF ve Phillips-Perron birim kök testlerini kullanarak bütünleşme düzeylerinin belirlenmesinden sonra, çalışmanın sonucunda Pakistan için, uzun dönemde dış borçlanma ve dışa açıklık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki çıkmıştır. Pakistan ekonomisinin otuz yıllık dönemini kapsayan bu çalışma ile Pakistan’da dışa açıklığın dış borçlanmayı harekete geçiren bir etkiye sahip olduğunu ve dışa açılma politikalarının dış borç yükünü artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dış borç ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma Paudel ve Perera (2009) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada dış borç, ticari dışa açıklık ve işgücünün Sri Lanka’nın ekonomik büyümesindeki rolü Johansen eş-bütünleşme yöntemiyle 1950-2006 dönemi dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre ekonomik büyüme, işgücü, dış borç ve ticari dışa açıklık arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda ticari dışa açıklık, dış borç ve işgücü değişkenlerinin Sri Lanka’nın ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkileri olabileceği belirlenmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklığın bütçe üzerindeki etkilerini inceleyen Combes ve Saadi-Sedik (2006) ise, çalışmalarının sonucunda dışa açıklık ile birlikte ülkelerin dış şoklara daha fazla maruz kalacağına ve dışa açıklığın bütçe dengesi üzerinde negatif etki yaratacağına yer vermişlerdir.

Literatürde dışa açıklık ve dış borçlanma konusunda Türkiye için yapılmış çalışmalara nadiren rastlanılmıştır. Ancak dışa açıklık ve makroekonomik istikrar ilişkisi inceleyen, dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran, dışa açıklık ve enflasyon değişkenini analiz eden bazı çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’nin dışa açıklığını konu aldığından dolayı bu çalışma ve sonuçlarına da kısaca değinilmiştir.

Baldemir vd. (2009), çalışmalarında Türkiye için dışa açılma ve makroekonomik istikrar ilişkisini 1980-2006 dönemini dikkate alarak incelemişler ve sonuç olarak dışa kapalılığın makroekonomik istikrarı olumsuz etkilediği görülmüştür. Yapmış oldukları ekonometrik analiz sonucunda, dışa açılma sonucu makroekonomik istikrarın önce azaldığı

sonra düşük oranlarda arttığı ve yeniden azaldığı bir trend tahmin edilmiştir. Dışa açılma makroekonomik istikrar üzerindeki pozitif etkisini en yüksek 6 dönem gecikme ile yansıtabilmektedir.

Türker (2006) ise, çalışmasında dışa açıklığın sermaye birikimi ve teknolojik gelişme yoluyla verimliliği artırarak ekonomik büyümeyi etkileyeceği hipotezini VAR modeli yardımıyla 1988:1-2005:2 dönemi için sınamıştır. Çalışmada VAR modelinin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma tekniklerinden yararlanılarak yorumlanmıştır. Çalışmada dışa açıklıktaki bir şoka GSYİH'nın başlangıçta artış yönünde tepki verdiği, ancak ikinci dönemden sonra bu tepkinin azaldığı görülmüştür.

Türkiye'de dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen bir diğer çalışma ise Kurt ve Berber (2008) tarafından yapılmıştır. Kurt ve Berber (2008), bu çalışmalarında 1989Q1-2003Q4 dönemini kapsayan verilerle dışa açıklık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini ve dinamik etkileşimleri VAR ve varyans ayrıştırması yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Analizlerinden elde edilen sonuçlar dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ile içsel büyüme teorilerinin öne sürdüğü dışa açıklığın ekonomik büyümeyi artıracığı hipotezi desteklenmiştir.

Dışa açıklık ve enflasyon ilişkisini Türkiye için analiz eden Arı (2001) ise, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde enflasyon oranı ile dışa açıklık arasında negatif bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Diğer şeyler değişmezken dışa açıklık arttıkça zaman tutarlı enflasyon oranı düşmektedir. Ayrıca Arı'ya (2001) göre, dışa açılma sürecinin en önemli sonuçlarından birisi de dış borç stokunun son derece yüksek bir düzeye ulaşmış olmasıdır. Çünkü sermaye hareketlerinin serbestleşmesi dış kaynak bulmayı kolaylaştırmış ve hükümetler için kolay finansman olanağı sağlamıştır.

3.2. VERİ VE YÖNTEM TANIMLAMASI

Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiyi incelemek için toplam iki değişken kullanılmıştır. Dışa açıklık için ihracat ve ithalat toplamının GSMH’ya bölünmesiyle elde edilen dışa açıklık oranı değişkeni, dış borçlanma için ise toplam dış borç stoku değişkeni kullanılmıştır. Ayrıca modelde döviz kuru değişkeni ve 2008 krizi için kukla değişken de kullanılmıştır. Türkiye’de dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla ilk olarak Engle-Granger (1987) tarafından bulunan, daha sonra Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır. Johansen yaklaşımı p dereceden bir otoregresif süreç ele alınarak açıklanabilir;

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \epsilon_t, \quad (1)$$

Burada; y_t durağan olmayan $I(1)$ değişkenlerinin bir k vektörünü, x_t deterministik değişkenlerin bir d vektörünü, ϵ_t ise bir yenilik, (innovation) vektörünü temsil etmektedir. Denklem (1)’deki vektör otoregresif (vectorautoregression: VAR) sürecinin birinci farkı alındığında;

$$\Delta y_t = \pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \tau_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \epsilon_t, \quad (2)$$

$$\pi = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \tau_i = - \sum_{j=1}^p A_j \quad (3)$$

Burada π matrisinin indirgenmiş bir rankı olarak tanımlanan eş-bütünleşme hipotezi, $\pi = \alpha\beta'$ biçiminde ifade edilmektedir. α ve β' ($k \times r$) boyutlu ve rankı r olan iki matrisi temsil etmektedir. r eş-bütünleşme sayısını (rankı), β' değişkenlerin denge ilişkileri içinde uzun dönem etkilerini gösteren eş-bütünleşme vektörünü, α hata düzeltme modelinde (error correction model) uyarlanma hızını göstermektedir. Buna göre, Johansen yönteminde, kısıtlanmamış bir VAR’dan π matrisi tahmin edilmekte ve π ’nin indirgenmiş

rankıyla belirtilen koşulların reddedilip reddedilmeyeceği test edilmektedir. π matrisinin kaç rankı olduğu Johansen yöntemi test istatistikleri iz (λ trace) ve maksimum öz (λ mak) değerleri yardımıyla belirlenmektedir.

Bu yöntem, tek tek durağan olmayan iki ya da daha çok zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin durağanlaştırılması şeklinde tanımlanmaktadır. Durağanlaştırılan doğrusal bileşimler eş-bütünleşmiş denklem olarak adlandırılmakta ve bunlar değişkenler arasındaki uzun dönem denklemi olarak görülmektedir. Yani doğrusal kombinasyonları $I(1)$ düzeyinde olan serilerin $I(0)$ düzeyine getirilmesi mümkündür. Değişkenlerde böyle bir durum söz konusu olması halinde bunların eş-bütünleşmesinin yapıldığı söylenebilir. Değişkenlerin eş-bütünleşmesi yapıldığında ise -kısa dönemde bu ilişkiden uzaklaşılsa da- bir yada daha fazla uzun dönem ilişkisi ortaya çıkar (Cholifihani, 2008: 74; Davidson and MacKinnon, 2004; Gujarati, 2010: 730).

Eş-bütünleşme analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve eğer varsa, bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Bu, değişkenleri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını gösterir. Değişkenler arasında böyle bir eş-bütünleşme var olabilmesi için ancak, dışsal olan kalıcı şokların farklı dozlarda ve biçimlerde olsa bile sistemdeki tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Başka bir ifade ile, sistemdeki her değişken kendilerini ayrı ayrı etkileyen, her biri kendine özgü dışsal, kalıcı şoklara değil, bunları beraberce etkileyen ortak stokastik trendlere sahip olmalıdır (Tarı, 2008: 406).

Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle yapılacak olan analiz genel olarak dört aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Öncelikle modelde yer alan değişkenlerin bütünleşme sırası belirlenir ve bütünleşme dereceleri aynı olan değişkenler En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) yardımıyla eş-bütünleşme regresyonları tahmin edilir. Bu bağlamda bu çalışmada Engle-Granger (1987) yöntemi uygulanarak modeldeki değişkenler

arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı CRDW (Cointegration Regression Durbin-Watson) ve Dickey Fuller (DF) testleriyle araştırılmıştır.

Bu çerçevede, dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla, kullanılan dış borçlanma (borc), dışa açıklık (open), döviz kuru (kur) serilerine ilişkin veri seti 1998Q1-2011Q4 dönemine ait olup, ABD doları cinsinden tanımlanmıştır. Söz konusu veri seti TCMB, EVDS (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi)'nden (2012) elde edilmiştir. Değişkenler analize alınmadan önce logaritmik dönüşümü yapılmış, dışa açıklık değişkeninde mevsimsel etki görülmüş ve mevsimsellikten arındırılmıştır. Çalışmada yer alan tüm testler ve tahminler için ise Econometric Views (Eviews, version 5.1) bilgisayar paket programından yararlanılmıştır. Buna göre, modeldeki değişkenlerin Dickey-Fuller (DF) testiyle bütünleşik $I(1)$ değişkenler olduğu belirlenmiş ve eş-bütünleşme denklemi logaritmik doğrusal olmak üzere şu şekilde tanımlanmıştır;

$$lborc_t = \beta_0 + \beta_1 lopensa_t + \beta_2 lkur_t + \beta_3 K2008 + e_t \quad (4)$$

Burada $lborc_t$; toplam dış borç stokunu, $lopensa_t$; mevsimsellikten arındırılmış dışa açıklığı, $lkur_t$; döviz kurunu, $K2008$ ise 2008 krizi için kukla değişkeni temsil etmektedir. Değişkenlerin eş-bütünleşik olup olmadıklarına karar verebilmek için Denklem 4'ün hata terimleri serisine DF testi uygulanır. Hata terimleri serisinin durağan çıkması halinde, söz konusu değişkenlerin eş-bütünleşik olduğuna karar verilir. Ancak tersi durumunda ise değişkenlerin eş-bütünleşik olmadığı sonucuna ulaşılır. e_t serisinin otoregresyon denklemi de şu şekilde ifade edilebilir;

$$\Delta e = a_1 e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada $a_1 = 0$ boş hipotezi reddedilmiyorsa, e_t serisinin birim köke sahip olduğu ve dolayısıyla değişkenlerin eş-bütünleşik olmadıklarına karar verilir. Ancak $a_1 = 0$ boş hipotezi reddediliyorsa, bu durumda e_t serisinin durağan olduğu ve böylece değişkenlerin eş-bütünleşik oldukları söylenebilir.

Serilerin eş-bütünleşik olduğunun anlaşılması halinde kısa dönem dinamiklerinin hata düzeltme modeli ile araştırılması aşamasına geçilir. Dışa açıklık ve dış borçlanma ilişkisini inceleyen bu modelde, hata terimi (error correction term = ECT), $\ln\text{borc}_t$ 'nin kısa dönemdeki davranış biçiminin uzun dönemdeki davranış biçimiyle ilişkili olduğunu ve uzun dönemdeki denge düzeyinden sapmaların ne kadar sürede ortadan kalkacağını belirtir. Buna göre oluşturulan model şu şekildedir;

$$\Delta \ln\text{borc}_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln\text{open}_t + \beta_2 \ln\text{kur}_t + \beta_3 K2008 + \beta_4 e_{t-1} + \epsilon_t \quad (6)$$

Burada Δ , değişkenlerin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. e_{t-1} ise denklem 2'deki regresyon kalıntı değerinin bir dönem gecikmeli değerini göstermekte ve uzun dönem denge değerinin ampirik tahminini ifade etmektedir. Son olarak β_4 uzun dönem dengesine doğru olan uyarılma hızını, ϵ_t ise hata terimini göstermektedir. Eğer istatistiki olarak anlamlı ise, borc_t 'de bir dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadar zaman sonra ortadan kalkacağını belirtir.

3.3. UYGULAMA VE BULGULAR

Veri ve yöntem kısmında bahsedildiği gibi durağan olmayan zaman serileriyle tahmin edilen modellerde düzmece regresyon sorunuyla karşılaşılması nedeniyle (Granger ve Newbold, 1974), elde edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Böyle bir durumda t ve f sınama sonuçları geçerliliğini kaybeder. Dolayısıyla, durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinin anlamlı olabilmesi ve gerçek ilişkileri yansıtabilmesi, ancak bu zaman serilerinin aynı dereceden durağan olmasıyla mümkün olmaktadır (Gujarati, 1999: 726). Bir zaman serisinin durağan olabilmesi için ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713).

3.3.1. Ön Testler ve Analiz (ADF Birim Kök Testi)

Bu çalışmada, değişkenlerin durağanlık düzeyleri Dickey-Fuller (1979) testi kullanılarak analiz edilmiştir. Dickey-Fuller (DF) testi, üç regresyon denklemine dayalı olarak yapılmaktadır:

Yalın hali:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Sabit terimli:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

Sabit terimli ve trendli:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (9)$$

Bu testlerin sonucunda DF istatistikleri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak; sıfır hipotezi ($H_0: g=0$), alternatif hipoteze karşı ($H_1: g^10$) test edilmektedir. Sıfır hipotezi serinin durağan olmama durumunu, yani birim köke sahip olduğunu, alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Burada eğer hata terimi u_t içsel bağıntılı ise denklem (9) şu şekilde yeniden düzenlenmektedir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \beta_t \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (10)$$

Burada, m gecikme uzunluğunu, Δ fark operatörünü belirtmektedir. Gecikme sayısı içsel bağıntısız modelin elde edilmesine bağlıdır. Bu şekilde yapılan test genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testi olarak bilinmektedir. ADF test sonuçlarının sunulduğu Tablo 3.1'de, bütün değişkenlerin düzey değerinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.1. ADF Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
<i>1998:Q1-2011:Q4</i>				
<i>lborc</i>	-2.05558 [1]	-4.1372	-3.4952	-3.1766
<i>lorensa</i>	-2.91223 [2]	-4.1408	-3.4969	-3.1775
<i>lkur</i>	-2.46311 [1]	-4.1372	-3.4952	-3.1766
Δ <i>lborc</i>	-5.67421 [0]	-3.5574	-2.9165	-2.5961
Δ <i>lorensa</i>	-3.32769 [4]	-3.5683	-2.9211	-2.5585
Δ <i>lkur</i>	-4.87538 [0]	-3.5574	-2.9165	-2.5961

Not: Parantez içindeki değerler, değişkenlerin, Akaike bilgi ölçütüne göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluklarını gösterir. Test biçimi olarak, düzey değerinde sabit terimli ve trendli, farkı alınmış seriler için ise sabit terimli regresyon denklemi kullanılmıştır.

3.3.2. Eş-bütünleşme Sınaması (Uzun Dönem Analizi)

Eş-bütünleşme sınavasının yapılabilmesi için analizde kullanılacak değişkenlerin düzeyde birim kökünün olması ve farkı alındığında aynı dereceden durağan olması gerekir. Bu amaç için ADF testi yapılmış; söz konusu değişkenlerin Tablo 3.1’de de görüldüğü üzere birinci dereceden durağan oldukları görülmüştür. Buna göre değişkenler arasında eş-bütünleşme sınavasının yapılması için gerekli koşul sağlanmıştır.

Tablo 3.2 eş-bütünleşme sınavasının tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3.2. Eş-bütünleşme Sınama Sonuçları (1998:Q1-2011:Q4)

<i>lborc = f(lopensa, lkur, k2008)</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>t-İstatistik</i>
<i>Sabit terim</i>	13.77424	52.60945
<i>lopensa</i>	1.913795	7.26329
<i>lkur</i>	-0.122501	-1.54261
<i>k2008</i>	0.457956	8.12181
<i>Geniş Test Sonuçları</i>		
<i>R²: 0.85</i>		
<i>R̂²: 0.84</i>	<i>χ²_{ARCH} = 29.25(0.056)</i>	
<i>CRDW: 0.47</i>	<i>χ²_{JBN} = 0.458(0.795)</i>	
<i>ADF: [0]-3,2913</i>		
<i>F-İstatistik: 100.1124</i>		
Not: Burada, χ^2_{ARCH} ve χ^2_{JBN} sırasıyla ARCH LM testi ve Jarque-Bera normallik testi istatistikleridir. Parantez içindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir.		

Tablo 3.2'ye, göre söz konusu değişkenler arasında eş-bütünleşmenin olabilmesi için ADF test istatistiğinin Engle-Granger tablo değerinden büyük olması gerekir. ADF test istatistiğinin mutlak değeri %5 önemlilik düzeyindeki tablo değerinden (3.17) büyük çıktığı için eş-bütünleşme hata terimleri serisi durağan çıkmıştır. Bu sonuç, değişkenlerin eş-bütünleşmiş olduklarını göstermektedir. Bu bulgunun, yani eş-bütünleşme ilişkisinin olduğuna ilişkin sonucun CRDW testi ile de desteklendiği tespit edilmiştir. Tahmin sonuçlarında CRDW istatistik değeri 0.47 bulunmuştur. Bu değer %5 önemlilikteki Engle-Granger tablo değerinden (0.32) büyüktür. Dolayısıyla hem ADF, hem de CRDW sonucuna göre eş-bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3.2'de tahmin edilen eş-bütünleşme regresyon denklemi sonucuna göre, Türkiye'de dışa açıklık oranı ile dış borçlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Dışa açıklık oranındaki %1'lik bir artış, dış borçlanma oranında yaklaşık iki katlık bir artışa yol açmaktadır. Teorik beklentilerimizle uyumlu bir şekilde her iki

değişken arasında doğrusal bir ilişki ortaya çıkmıştır. İstatistiki olarak yorumlanabilen bu katsayı, yani dışa açıklık değişkeninin katsayısı, Türkiye’de dış borçlanmaya ilişkin önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye’nin dışa açıklığının ölçülmesinde ihracatla birlikte ithalatın çok daha büyük bir öneme sahip olduğu gerçeği düşünüldüğü zaman, dış borcun dış âlemle olan ilişkilerle yakın bir bağı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ithalatın artışıyla dış borç artışı arasında bir paralellik olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3.2’de döviz kuru ile dış borç arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durumda, döviz kuru artışının dış borç üzerinde azaltıcı etkisinden olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü döviz kurunda meydana gelen artış Türk Lirasının değerini düşüreceğinden ihracat oranları artacak ve ihracattan elde edilen döviz gelirlerinde de artış yaşanacaktır. Bu durumda dış borç ödemelerinin yapılmasını sağlayacağından dış borç stoku azalacaktır. 2008 yılı küresel krizini temsilen kullanılan kukla değişken de beklenildiği gibi anlamlı çıkmıştır.

3.3.3. Hata Düzeltme Modeli (Kısa Dönem Analizi)

Uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenler arasındaki sapmaların araştırıldığı kısa dönem analizi sonuçları Tablo 3.3’de sunulmuştur.

Tablo 3.3. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları (1998:Q1-2011:Q4)

<i>$\Delta lborc = f(\Delta lopensa, \Delta lkur, EC_{t-1})$</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>t-İstatistik</i>
<i>Sabit terim</i>	0.027439	6.101051
<i>$\Delta lopensa$</i>	0.124696	1.410156
<i>$\Delta lkur$</i>	-0.139452	-2.735385
<i>EC_{t-1}</i>	0.000876	0.031460
<i>Tanısal Test Sonuçları</i>		
<i>$R^2: 0.13$</i>	<i>$\chi^2_{BGAB}(2) = 1.026(0.598)$</i>	
<i>$\hat{R}^2: 0.07$</i>	<i>$\chi^2_{WDV} = 10.069(0.098)$</i>	
<i>DW: 1.66</i>	<i>$\chi^2_{JBN} = 0.063(0.918)$</i>	
<i>F-İstatistik: 2.541</i>	<i>$\chi^2_{RRMKH}(2) = 0.584(0.746)$</i>	

Not: Burada, χ^2_{BGAB} , χ^2_{WDV} , χ^2_{JBN} ve χ^2_{RRMKH} sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, White değişen varyans, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleridir. Parantez içindeki değerler p olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.3’de hata düzeltme teriminin katsayısı beklentilerin aksine pozitif çıkmıştır. Ancak t-istatistik açısından anlamsız olduğu için yorumlanamamaktadır. O yüzden modelin hata düzeltme terimi anlamsızdır. Uzun dönemde olduğu gibi, kısa dönem analizinde de dışa açıklık değişkeni ile dış borçlanma arasında doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, dış borçlanmanın dışa açıklığa karşı da duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak dışa açıklık değişkeninin anlamlılığı tartışmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de dışa açılmanın dış borçlanma üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada şu teorik ve ampirik sonuçlara ulaşılmıştır;

Teorik sonuçlar; “dışa açıklığın artışıyla dış borçlanma artmıştır” şeklinde kesin bir yargıda bulunulamamakla beraber, dışa açıklığın dış borçlanma üzerinde etkisinin olduğu, ancak bu etkinin ekonomik yapının içinde bulunduğu koşullara ve dış şoklara göre farklılık gösterdiği söylenebilmektedir.

Kazgan’a (1985) göre, “dış krediler, ekonomiyi ithalat yoluyla dışa açarken, uluslararası finans sisteminin etkileriyle de temasa geçirir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma yoluyla ithalatı artırarak dışa açılma süreci, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen çeyrek yüzyıldaki yüksek konjonktür döneminde, alan için de veren için de büyük sorun yaratmadan devam etmiştir. Bu durumda dışa açıklık yoluyla dış borçlanmada meydana gelen artışlar söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki ithal ikameci stratejinin terk edilerek ihracata yönelik stratejinin seçilmesi yani serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi ile ülkelerin dışa açıklık düzeyleri artmakta ve buna bağlı olarak uluslararası kuruluşlardan ya da yabancı hükümetlerden daha kolay borçlanmaya gidebilmektedir.

Dışa açıklık ve dış borçlanma arasındaki bu bağ dışa açıklık ve dış borçlanmanın tarihsel gelişimi bir arada düşünülerek de ortaya çıkarılabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde serbest piyasa ekonomisi koşullarının geçerli olduğu dönemlerde dış borçlanmada artışlar olmuştur. 1930’lu yıllarda devletçi bir politika izlenmiş ancak buna rağmen yine dış borçlanmaya başvurulmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise oluşan yeni dünya düzeni daha liberal bir yapıyı içermekte ve Türkiye de bu yapı içerisine girmiş bulunmaktaydı. Bu nedenle bu dönemden itibaren de dış borçlanmada artışlar yaşanmış, öyle ki 1951-1960 dönemi Türkiye’nin çok borçlu olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiş ve 1958 yılında moratoryum ilan edilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemden sonra ithal ikameci politika uygulanmış ancak 1970’lerde meydana gelen petrol krizlerinin etkisiyle dış borç krizinin yaşanması

kaçınılmaz olmuştur. 1980'lere gelindiğinde ise 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye'de dış borçlanmanın artışı devam etmiştir.

Ampirik sonuçlar ise; Türkiye için 1998Q1-2011Q4 dönemi dikkate alınarak tahmin edilen eş-bütünleşme regresyon denklemi sonucuna göre, Türkiye'de dışa açıklık oranı ile dış borçlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Dışa açıklık oranındaki %1'lik bir artış, dış borçlanma oranında yaklaşık iki katlık bir artışa yol açmaktadır. Teorik beklentilerimizle uyumlu bir şekilde her iki değişken arasında doğrusal bir ilişki ortaya çıkmıştır. İstatistiki olarak yorumlanabilen bu katsayı, yani dışa açıklık değişkeninin katsayısı, Türkiye'de dış borçlanmaya ilişkin önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'nin dışa açıklığının ölçülmesinde ihracatla birlikte ithalatın çok daha büyük bir öneme sahip olduğu gerçeği düşünüldüğü zaman, dış borcun dış âlemle olan ilişkilerle yakın bir bağı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ithalatın artışıyla dış borç artışı arasında bir paralellik olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan hata düzeltme teriminin katsayısı beklentilerin aksine pozitif çıkmıştır. Ancak t-istatistik açısından anlamsız olduğu için yorumlanamamaktadır. O yüzden modelin hata düzeltme terimi anlamsızdır. Uzun dönemde olduğu gibi, kısa dönem analizinde de dışa açıklık değişkeni ile dış borçlanma arasında doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, dış borçlanmanın dışa açıklığa karşı da duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak dışa açıklık değişkeninin anlamlılığı tartışmalı bir sonuç vermektedir.

Bu çerçevede elde ettiğimiz sonuçlar literatürde dışa açıklık ve dış borçlanma arasında doğrusal bir ilişki bulan Sakyi (2011), Osuji ve Olowolayemo (1998), Zafar ve But (2008)'un çalışmaları ile uyumludur. Ancak ele alınan dönemin farklılaştırılması halinde daha farklı sonuçlara ulaşılabacağına da inanılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'de dışa açıklığın artmasıyla birlikte dış borçlanma arasında doğrusal bir ilişki olduğuna yönelik kanıtlar elde edilmiştir. Bu sonuca dayanarak Türkiye'nin hammadde ve ara yatırım maddesinde ülkenin iç dinamiklerine dönüş yapması gerektiği düşünülmektedir. İthalatın bu yolla kısıldığı ölçüde dış borç oranını da düşürmekte başarılı olunacaktır.

Sonuç olarak bu ekonomik yapıyla Türkiye’de dışa açılmanın oldukça maliyetli olduğu görülmektedir. Öncelikle ithalat yapısının değiştirilmesine bağlı olarak ekonomik modelin yeniden tanımlanması ve buradan bir kalkınma modelinin türetilmesi gerekmektedir. Türkiye bunu yapabildiği ölçüde makroekonomik dengeleri kriz üretmeyecek şekilde kuracak ve toplumsal refahı sürdürülebilir duruma getirecektir.

KAYNAKÇA

Tezler

Akgün, G. (2008) Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

Altın, S. (2003) Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

Altun, M. (2008) 1980 Sonrası Türk Dış Borçları ve Dış Borçlanmada Risk Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Arı, A. A. (2001) Dış Açıklık ve Enflasyon: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Aşçı, H. B. (2007) Türkiye'nin 150 Yıllık Borç Serüveni (1855-2005), Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Aşık, B. (2007) Uzun Dönemli Büyümede Dış Açıklık ve Beşeri Sermayenin Rolü (Yükselen Piyasalar İçin Bir Panel Data Uygulaması), Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Çiçek, H. G. (2005) Türkiye'de 1994-2004 Döneminde Dış Borçların Gelişimi ve Sürdürülebilirliği Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

Fıstık, M. (2003) Türkiye'nin Dış Borç Yapısı ve Kamu Borcunun Sürdürülebilirliği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kocaoğlu, F. (2005) 1990 Sonrası Türkiye'de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borç Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Kozalı, J. (2007) Dış Borç Sorunu ve Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Özbek, Ö. (2007) Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu ve Türkiye, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Sarı, M. (2004) Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü: Ankara.

Tanrıku, K. (1983) Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı: Ankara.

Tanrıseven, K. (2007) Dışa Açılma ve Büyüme: Türkiye İmalat Sanayii Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.

Türker, M. T. (2006) Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Uzun, S. (2010) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: AB'ye Üyelik Sürecinin Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Yenipazarlı, A. (2009) Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.

Kitaplar

Bal, H. (2001) Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 222: İstanbul.

Boratav, K. (2010) Türk İktisat Tarihi 1908-2007 (gözden geçirilmiş 14. baskı), İmge Kitabevi: Ankara.

Evgin, T. (2000) Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, T.C. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 26. Cilt, Araştırma ve İnceleme Dizisi: Ankara.

Gujarati, D. N. (2010) Temel Ekonometri, (Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen) (gözden geçirilmiş 7. Baskı), Literatür Yayınları: İstanbul.

Karlık, S. R. (2007) Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm, (gözden geçirilmiş 11. baskı), Beta Yayıncılık: İstanbul.

Kazgan, G. (1985) Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.

Seyidoğlu, H. (2003) Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları: İstanbul.

Tarı, R. (2008) Ekonometri, (gözden geçirilmiş 5. baskı) Avcı Ofset: İstanbul.

Yenal, O. (2010) Cumhuriyetin İktisat Tarihi (gözden geçirilmiş baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Makaleler

Adıyaman, A. T. (2006) “Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri”, Sayıştay Dergisi, s. 62, ss. 21-45.

Auboin, M. (2004) “The Trade, Debt and Finance Nexus: at the Cross-roads of Micro and Macroeconomics”, WTO Discussion Papers, s. 6, ss.1-32.

Bahmani-Oskooe, M. ve Niroomand, F. (1999) “Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation”, Applied Economic Letters, c. 6, s. 9, ss. 557-561.

Bilginoğlu, M. A. ve Aysu, A. (2008) “Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, s. 31, ss. 1-23.

Cholifihani, M. (2008) “A Cointegration Analysis of Public Debt Service and GDP in Indonesia”, Journal of Management and Social Sciences, c. 4, s. 2, ss. 68-81.

Combes, J. L. ve Saadi-Sedik, T. (2006) “How Does Trade Openness Influence Budget Deficits in Developing Countries?”, Journal of Development Studies, c. 42, s. 8, ss. 1401-1416.

Dar, A. ve Amirkhalkhali, S. (2003) “On the Impact of Trade Openness on Growth: Further Evidence From OECD Countries”, Applied Economics, c. 35, s. 16, ss.1761-1766.

Davidson, R. ve MacKinnon, J. G. (2004) “Review of Econometric Theory and Methods”, Oxford University Press- Copyright Material, ss. 1-11.

Demir, G. (1988) “Dış Borçlanma ve Türkiye'nin Dış Borçları Üzerine Bazı Gözlemler” Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 6, s. 2, ss. 219-237.

Demircan, E. S. (2004) “Türkiye, Ekonomik Kriz, Borç Üçgeni”, Muğla Üniversitesi, İİBF Tartışma Tebliğleri, s. 2004/2.

Dickey, D. and Fuller, W. A. (1979) “Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series With A Unit Root”, Journal of the American Statistical Association, s. 74, ss. 427-431.

Dönek, E. (1995) “Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 50, s. 1, ss. 173-186.

Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987) “Co-integration and Error Correction Representation, Estimation and Testing”, Econometrica, s. 55, ss. 251-276.

Evgin, T. (1996) “Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yapılan Düzenlemeler”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, c. 7, s. 23, ss. 15-33.

Greenaway, D. ve Nam, C. H. (1988) “Industrialization and Macroeconomic Performance in Developing Countries under Alternative Trade Strategies”, KYKLOS, c. 41, s. 43, ss. 419-435.

Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1974) “Spurious Regressions in Econometrics.” Journal of Econometrics, c. 2, s. 2, ss. 111-120.

İnsel, A. ve Sungur, N. (2003) “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği 1989:III-1999:IV”, Turkish Economic Association Working Papers, 2003/8.

Johansen, S. (1988) “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, Journal of Economic Dynamic and Control s. 12, ss. 231-254.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990) "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economic and Statistics*, s. 52, ss. 169-210.

Kurt, S ve Berber, M. (2008) "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. 22, s. 2, ss. 57-80.

Lessard, D. R. (1986) "International Financing for Developing Countries", *World Bank Staff Working Papers*, s. 783.

Mangır, F. (2006) "Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 16, ss. 459-179.

Osuji, L. O. ve Olowolayemo, S. O. (1998) "The Impact of Trade Liberalization Policy on Sub-Saharan African Countries' Debt Burden", *African Economic and Business Review*, c. 1, no.22, ss. 59-73.

Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005) "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", *Mevzuat Dergisi*, Yıl. 8, s. 24.

Paudel, R. Ve Perera, N. (2009) "Foreign Debt, Trade Openness, Labor Force and Economic Growth: Evidence from Sri Lanka", *The ICFAI Journal of Applied Economics*, c. 8, s. 1, ss. 57-64.

Sakyi, D. (2001) "Trade Openness, Foreign Aid and Economic Growth in Post-Liberalisation Ghana: An Application of ARDL Bounds Test", *Journal of Economics and International Finance*, c. 3, s. 3, ss.146-156.

Utkulu U. Ve Kahyaoğlu, H. (2005) “Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyüme Ne Yönde Etkiledi?”, Türk Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2005/13.

Ülgen, G. (2005) “Türkiye’de Dış Borcun Sürdürülebilirliği”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, cilt. XX, s. 1, ss. 19-34.

Şeker, M. (2006) “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri” Sosyo-Ekonomi Dergisi, s. 2006-01.

Wijeweera, A., Dollery, B. ve Pathberiyie, P. (2005) “Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002”, Working Paper Series in Economics, University of England, School of Economics.

Yapraklı, S. (2007) “Ticari ve Finansal Dış Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, s. 5, ss. 67-89.

Yavuz, A. (2009) “Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 20, ss. 203-226.

Yavuz, A. ve Çiçek, G. (2006) “Türkiye’nin 1994-2005 Yılları Arasında Dış Borçların Dış Borç Rasyo Analizleri İle Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 11, s. 1, ss. 97-120.

Yıldıztekin, İ. (2010) “Aşırı Kapasite Kontrolü ve Maliyet Analizi”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, c. 24, s. 3, ss. 197-228.

Zafar, S. ve Butt, M. S. (2008) “Impact of Trade Liberalization on External Debt Burden: Econometric Evidence From Pakistan”, Munich Personal RePEc Archive, s. 9548, ss.1-17.

İnternet Kaynakları

Baldemir, E., Gökalp, M. F. ve Akgün, G. (2009) “Dışa Açık Ekonomilerde Makroekonomik İstikrar: Türkiye Üzerine Bir İnceleme” <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma29.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2011)

Custers, P. (2006) “Trade Liberalization Under EPAs and African External Debts – The Need To Look At Interlinkages”, Text presented at the Polycentric World Social Forum held in Bamako, Mali, 19-23. www.petercusters.nl/file/17 (Erişim Tarihi: 16.12.2011)

Çağlar, M. (1964) “Konvertibilite ve Liberalizasyon II” http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_1/Konvertibilite.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

DPT (2011) Devlet Planlama Teşkilatı (T.C. Kalkınma Bakanlığı), Gösterge ve İstatistikler www.dpt.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.11.2011)

DPT (2012) Devlet Planlama Teşkilatı (T.C. Kalkınma Bakanlığı), Gösterge ve İstatistikler www.dpt.gov.tr (Erişim Tarihi: 15.05.2012)

Eroğlu, N. (2003) “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi” Marmara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi 80. Yılında T.C. Sempozyumu: İstanbul. <http://www.genbilim.com/content/view/5014/32/> (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

Karagöl, E. T. (2010) “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar” Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), www.setav.org (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

Leamer, E. E. (1988) “Measures of Openness”, University of Chicago Press, ss.145-204
<http://www.nber.org/chapters/c5850> <http://www.econ.ucla.edu/workingpapers/wp447.pdf>
(Erişim Tarihi: 15.11.2011)

Mbanga, G. N. (2003) “Effects of Foreign Debt Burden on Saving Ratios in the CEMAC Zone”, CODESRIA Conference: Cameroon
<http://depot.gdnet.org/newkb/fulltext/mbanga.pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

Proudmand, J., Redring S. ve Bianchi, M. (1997) “Is International Openness Associated with Faster Economic Growth?” Bank of England
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=94969 (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

Skipton, C. (2007) “Trade Openness, Investment and Long-Run Economic Growth”, 07-08 Southern Economics Association (SEA) meetings New Orleans, La. November 18-21.
http://chuckskipton.com/uploads/SKIPTON_Openness_and_Investment_Ver_1E.pdf
(Erişim Tarihi: 14.11.2011)

TÜİK (2011) Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923-2010
www.tuik.com (Erişim Tarihi: 17.11.2011)

TÜİK (2012) Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923-2010
www.tuik.com (Erişim Tarihi: 23.05.2011)

TCMB (2012) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.05.2012)

The WB (1988), External Debt, Definition, Statistical Coverage and Methodology, Paris.
<http://www.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 17.11.2011)

T. C. Hazine Müsteşarlığı (2011) Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler

www.treasury.gov.tr (Erişim Tarihi: 15.11.2011)

T. C. Hazine Müsteşarlığı (2012) Türkiye Cumhuriyeti Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler
www.treasury.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.05.2012)

Yen, D. T. H., (2008) “The Impacts of Trade Liberalization To Economic Growth With
The Case of Vietnam”

<http://www.grips.ac.jp/vietnam/VDFTokyo/Doc/42DTHYen26Apr08Slides.pdf> (Erişim
Tarihi: 14.11.2011)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mehmet BÖLÜKBAŞ

Doğum Yeri ve Tarihi : Gaziantep, 24.01.1987

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Ahmet Erkul Anadolu Dış Ticaret Lisesi

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Lehçe

İş Deneyimi

Stajlar : Gaziantep Ticaret Odası (07.2006-08.2006)

Projeler : Aydın İli Yenilik Platformu (Tübitak, 2012)

Çalıştığı Kurumlar : Gümüşhane Üniversitesi (Arş. Gör., 01.2011-06.2011)

: Adnan Menderes Üniversitesi (Arş. Gör., 06-2011-.....)

İletişim

e-posta Adresi : mbolukbas@adu.edu.tr

Tarih : 15.06.2012